

Vzhodno od Benetk, slovenski obmejni prostor

Aleksander Panjek

2007-2013
cooperazione territoriale europea
programma per la cooperazione
transfrontaliera
Italia-Slovenia
evropsko teritorialno sodelovanje
program čezmejnega sodelovanja
Slovenija-Italija

Investiamo nel
vostro futuro!

Nalozba v vašo
prihodnost!

www.ita-slo.eu

Progetto cofinanziato dal Fondo europeo di sviluppo regionale
Projekt sofinancira Evropski sklad za regionalni razvoj

16125.

Vzhodno od Benetk,
slovenski obmejni prostor

Vzhodno od Benetk, slovenski obmejni prostor

Gospodarstvo, družba,
prebivalstvo in naravni viri
v zgodnjem novem veku

Aleksander Panjek

KOPER 2015

89I 7493A2

VZHODNO OD BENETK, SLOVENSKI OBMEJNI PROSTOR

Gospodarstvo, družba, prebivalstvo in naravni viri v zgodnjem novem veku
Aleksander Panjek

Recenzenta: dr. Darja Mihelič, dr. Alessio Fornasin

Tehnično urejanje: Petra Kavrečič, Jure Ramšak, Urška Železnik

Prevodi: Ana Beguš, Aleksander Panjek (it./sl.)

Lektura: Jana Volk

Prelom in grafična obdelava: Preprinta d.o.o.

Naslovnica: Tina Cotič

Slika na naslovnici: Steirmärkisches Landesarchiv (StLA), Kartensammlung, M.

46, Nr. 19/2

201508768

Tisk: Present d.o.o.

Založnik: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales

Za založnika: Rado Pišot

Naklada: 300 izvodov

Slike, ki jih hrani Državni arhiv v Benetkah (Archivio di Stato di Venezia), so objavljene z dovoljenjem italijanskega Ministrstva za kulturno dediščino, kulturne dejavnosti in turizem - Archivio di Stato di Venezia. Reproduciranje prepovedano (dop. št. 17/2015).

Slike, ki jih hrani Deželni zgodovinski arhiv v Gorici (Archivio Storico Provinciale di Gorizia, Musei Provinciali di Gorizia) so objavljene z dovoljenjem dop. št. 6155/2015 z dne 3.3.2015.

Slike, ki jih hrani knjižnica Marciana (Biblioteca Nazionale Marciana) so objavljene z dovoljenjem italijanskega Ministrstva za kulturno dediščino, kulturne dejavnosti in turizem - Biblioteca Nazionale Marciana. Reproduciranje prepovedano (dop. št. 3799, cl. 28.13.17.01/8, del 2014).

Slike, ki jih hrani Steiermärkisches Landesarchiv so objavljene z dovoljenjem R42 GZ 52308/2015-1, z dne 20. 2. 2015.

Publikacija je financirana v okviru projekta Shared Culture - Strateški projekt za poznavanje in dostopnost kulturne dediščine, ki je sofinanciran v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007-2013 iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in nacionalnih sredstev. / Pubblicazione finanziata nell'ambito del progetto Shared Culture - Progetto strategico per la conoscenza e la fruibilità del patrimonio culturale condiviso, cofinanziato dal Programma per la cooperazione transfrontaliera Italia-Slovenia 2007-2013, dal Fondo Europeo di sviluppo regionale e dai fondi nazionali.

Vsebinska publikacije ne odraža nujno uradnega stališča Evropske unije. Za vsebinsko publikacije je odgovoren izključno avtor Aleksander Panjek. / I contenuti della pubblicazione non rispecchiano necessariamente le posizioni ufficiali dell'Unione europea. Responsabile dei contenuti della pubblicazione è da considerarsi esclusivamente l'autore Aleksander Panjek.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(450.36+497.47)13/18"

PANJEK, Aleksander, 1969-

Vzhodno od Benetk, slovenski obmejni prostor : gospodarstvo, družba, prebivalstvo in naravni viri v zgodnjem novem veku / Aleksander Panjek ; [prevodi Ana Beguš, Aleksander Panjek]. – Koper : Univerzitetna založba Annales, 2015

ISBN 978-961-6964-19-7

279209472

KAZALO

Uvod	7
Tolminski konzorti. Zveza družin s čezmejnimi interesi (1379-1623)	11
Goriške duše. Prebivalstvo in gospodarstvo na prehodu iz krize v rast (1499-1566)	25
Po vojni za Gradišče. Demografske in ekonomske posledice na Goriškem (1615-1617)	51
Vinska diplomacija. Trgovinske politike in trgovske prakse med Goriško in Koroško v 17. stoletju	59
Obmejni Benečani in Kranjci? Raba gozdov v Julijskih Alpah v zgodnjem novem veku	85
Iz Bergama v slovenske dežele. Strategije in integracija (15.-19. stoletje)	119

Viri	133
Literatura	135
Kazalo krajevnih imen	143

Uvod

Slovensko-italijansko obmejno območje v zgodnjem novem veku je razmema dolgo obveljalo kot nekakšno nikogaršnje ozemlje med dvema zgodovino-pisjema. Temu so prav gotovo botrovale tako jezikovne pregrade raziskovalcev kakor njegova geografska perifernost in prisotnost institucionalnih, ekonomskih ter družbenih značilnosti, ki se razlikujejo od prevladujočih potez v slovenskem oziroma italijanskem prostoru. To stanje se je v zadnjem času precej spremenilo po zaslugi slovenskih in italijanskih zgodovinarjev, saj je v preteklih desetih in več letih nastalo nekaj monografij in člankov, ki obravnavajo različne vidike zgodovine Goriške in obmejnega območja s Furlanijo.

V pričujočem delu so zbrani prispevki, ki jih s tematskega vidika združujejo skupne poteze, saj obravnavajo obmejno stvarnost in čezmejne odnose v prostoru med habsburškimi in beneškimi deželami, kjer sta se srečevala in prepletala slovensko in italijansko (posebej furlansko) prebivalstvo. Ta vsebinska rdeča nit se skozi posamezna poglavja ohranja v obravnavi različnih tem in vprašanj, ki pretežno sodijo v okvir ekonomske zgodovine, a s poudarki posegajo tudi na področja zgodovine prebivalstva, družbe in okolja. Osrednje obravnavano območje sestavljata ožja Goriška in Tolminska, torej Posočje oziroma Goriška grofija kot obmejna dežela. Omenjajo se oba večja vojaška spopada v zgodnjem novem veku, to sta prva in druga avstrijsko-beneška vojna z začetka

16. in 17. stoletja, mesto Gorica in tolminska stvarnost, socialna struktura prebivalstva, čezmejne ekonomske, družbene in institucionalne vezi ter odnosi, dve izstopajoči gospodarski panogi, kot sta vinarstvo in izkoriščanje gozdnih virov, ter nenazadnje nekateri čezmejni selitveni tokovi.

Prispevki, ki so tu združeni v zaokroženo celoto, so nastali kot samostojne razprave, objavljene v različnih revijah in publikacijah v zadnjih letih, pretežno v času sodelovanja v čezmejnem projektu SHARED CULTURE, ki se je osredotočal na skupno slovensko-beneško zgodovino. Zaradi tega, njihove vsebinske naravnosti in dejstva, da so bili objavljeni v italijanskem jeziku, se mi jih je zdelo smotrno objaviti tudi v slovenskem jeziku in na ta način olajšati njihovo dostopnost slovenskemu bralcu, obenem pa italijanskemu omogočiti, da do njih dostopa na enem mestu. Poglavlja so bila v namen nove objave pregledana, popravljena in dopolnjena.

Ob tej priložnosti se želim zahvaliti kolegom urednikom publikacij in založbam, kjer so bili članki prvič objavljeni, ker so mi prijazno omogočili njihovo ponovno objavo.

Prvo poglavje je bilo objavljeno v: Panjek A. (2013): *I Consorti di Tolmino: un'alleanza tra famiglie con interessi oltre confine (secoli XIV-XVII)*. Mélanges de l'École française de Rome, vol. 125, 1, 1-10.

Drugo poglavje je bilo predstavljeno na konferenci: Panjek A. (2012): *Peste e vino: un'interpretazione delle relazioni causali tra crisi demografica e sviluppo economico a Gorizia nel Cinquecento*. Convegno internazionale "Le conseguenze socio-economiche e demografiche della scarsità in età preindustriale". Verona, 25.-26. maj 2012 (v tisku, ur. M. Vaquero Piñeiro).

Tretje poglavje je bilo objavljeno v: Fornasin A., Panjek A. (2008): *Le conseguenze demografiche della guerra di Gradisca: il Friuli veneto e il Friuli arciducato*. V: Gaddi M., Zannini A. (ur.): "Venezia non è da guerra": *L'Isontino, la società friulana e la Serenissima nella guerra di Gradisca (1615-1617)*. Atti del Convegno internazionale di studi storici, Gradisca d'Isonzo, 26.-27. oktober 2007 (Strumenti di storia del Friuli, 4). Udine, Forum Editrice Universitaria Udinese, 209-224.

Četrto poglavje je bilo objavljeno v: Panjek A. (2012): *La diplomazia del vino. Politiche e pratiche commerciali tra Gorizia e Carinzia: gli insuccessi della diplomazia del vino nel Seicento*. V: Bonoldi A. (ur.): *Interessi e regole: operatori e istituzioni nel commercio transalpino in età moderna (secoli XVI-XIX)*. Bologna, Il Mulino, 93-111.

Peto poglavje je bilo objavljeno v: Panjek A. (2007): *Gli usi del bosco nelle Alpi Giulie in età moderna*. V: Ambrosoli M., Bianco F. (ur.): *Comunità e*

questioni di confini in Italia settentrionale: XVI-XIX sec. Milano, Franco Angeli, 144-167.

Šesto poglavje je bilo objavljeno v: Panjek A. (2006): *Bergamaschi nelle regioni slovene dell'Austria: strategie e integrazione (secoli XV-XIX)*. V: Avellini L., D'Antuono N. (ur.): *Custodi della tradizione e avanguardie del nuovo sulle sponde dell'Adriatico: libri e biblioteche, collezionismo, scambi culturali e scientifici, scritture di viaggio fra quattrocento e novecento*. Bologna, CLUEB.

Tolminski konzorti.

Zveza družin s čezmejnimi interesi (1379-1623)

Zgodovina tolminskih konzortov predstavlja zelo primerno snov za razumevanje obmejne in čezmejne stvarnosti in posebej za raziskovanje odnosov med družinskimi strategijami, ozemeljskimi mejami, gospodarskimi priložnostmi in sociopolitičnimi sistemi. Začenja se namreč leta 1379 v zgodovinskem kontekstu oglejskega patriarhata, nadaljuje v okviru Beneške republike (od 1420 dalje), nato jo zaznamuje nova beneško-habsburška meja (1509-1521), nazadnje pa se odvije na habsburškem ozemlju do epiloga leta 1607. Sestavlja jo zgodovina posesti in pravic, ki jih je zveza (konzorcij) čedajskih družin uživala na Tolminskem. Konzorcij so sestavljale na tem ozemlju dobro ustaljene družine, ki so posedovale tolminsko gastaldijo, a so prebivale nedaleč stran v Čedadu na beneškem ozemlju, večino zemljiških in upravnih prihodkov habsburškega Tolmina pa so pobirale še konec 16. stoletja. Vezi med Tolminom in Čedadom, torej beneško Furlanijo, se očitno še stoletje po menjavi oblasti niso razvezale. Prispevek želi zgodovinsko parabolo tolminskih konzortov predstaviti predvsem v kontekstu upravne in zemljiške reorganizacije po habsburškem prevzemu oblasti nad tem ozemljem.

Začetek dolge zgodbe tolminskih konzortov lahko postavimo v leto 1379, ko oglejski patriarh "tolminski grad, dvor in gastaldijo, z vsemi pravicami in pristojnostmi" podeli čedajski občini v zameno za 5.600 mark. Čeprav patriarh

mestu Čedad ni podeljeval prvič pravic in pristojnosti nad Tolminom in je bila koncesija omejena na obdobje šestih let ter obnovljiva, Tolmin nikoli več ni prišel pod neposredni nadzor patriarhata, ampak je ostal pod okriljem Čedada, ki mu je bila koncesija vedno znova potrjena.¹ Čedajska občina je v le desetih dneh po dodelitvi in prevzemu oblasti nad Tolminom podelila tolminski grad, dvor in gastaldijo "z vsemi pravicami, pooblastili, pristojnostmi, sadovi in prihodki" naprej skupini čedajskih meščanov: polovico celote je dobil Nodono (sin pokojnega Nicolaija Zuglianija), drugo polovico pa so dobili gospod Ottachus (sin pokojnega D. Nicolaija), Johannesantonius (sin pokojnega Gabrija), Antoniusgallus (sin pokojnega gospoda Gallija), Antonius (sin pokojnega Folcija), in Henrico (sin pokojnega Fulcherina) za skupaj 6.000 mark.² Tri leta zatem (1382) je čedajski občinski svet izvolil Bartolomeja (sina Antonia Folcija, enega od "konzortov", ki jim je mesto prepustilo grad, dvor in gastaldijo) za glavarja, zgornjega tolminskega gradu: zanimiv del dokumenta, ki potrjuje izvolitev, je izjava "Thomasa Physicusa, sina pokojnega Nicolaija Zuyesa" iz Čedada, da v svojem imenu in imenu svojih bratov, ki jih Joppi enači s pripadniki plemiške rodbine Formentini "ne želi prevzeti odgovornosti za izgubo tolminskega gradu, če bi do nje prišlo zaradi malomarnosti glavarja" (Joppi, 1891, 38).

To razkriva obstoj notranjih nesoglasij v skupini, hkrati pa potrjuje vključenost Formentinijev v prvo skupino oseb in družin, ki so od čedajske občine pridobile zemljiške pravice in sodne pristojnosti nad Tolminom. "Nedone in Tomaso Fisico Formentini" se dejansko navajata kot "načelnika tolminskih plemičev" leta 1382 (Rutar, 1972, 54). Enačimo ju lahko z zgoraj navedenima Nodonom, ki je pridobil polovico kompleksa pravic, povezanih s tolminskim gradom, dvorom in gastaldijo, in Thomasom Physicusom. Tudi drugi viri navajajo, da so se Formentiniji v drugi polovici 14. stoletja že ustalili v Čedadu, da so posedovali precej zemlje v Nadiški dolini in "so vstopili v plemiški konzorcij tolminskega gradu" (Stasi, 2001a, 245).

Tolminski grad in gastaldija sta pod Čedadom ostala tudi po zavzetju patriarhove Furlanije s strani Beneške republike leta 1420. Formentiniji so v tolminskem plemiškem konzorciju ravno tako delovali tudi v 15. stoletju, ko so kupili tudi grad v Cusanu (Stasi, 2001a, 246), v 16. stoletju pa so postali najmočnejši predstavniki tolminskih konzortov, ko so se med njimi omenjali tudi "Cusani". Formentiniji so bili ena od plemiških rodbin, ki so v novem veku živele in bile de-

¹ Kos, 1948, 44. Prepis dokumenta, ki izpričuje podelitev iz leta 1379, je objavljen v Joppi, 1891. Kopijo dokumenta, ki izpričuje zadnjo potrditev, do katere je prišlo leta 1402 in v kateri je poleg ponovitve pravic in pristojnosti omenjena tudi vsota 6000 mark je hranjena v ASPG, *Politica II*, šk. 1, prva mapa, f. h).

² Prepis dokumenta, s katerim je izvedena dodelitev, je objavljen v Joppi, 1891, 33-35.

javne na obeh straneh beneško-habsburške meje: nekateri od potomcev različnih vej so se nahajali na beneškem ozemlju, drugi so se vključili v habsburški sistem.

Tolminski konzorti niso predstavljali edinega primera čedajske posesti v zgornjem Posočju. V prvem letu avstrijsko-beneške vojne (1508), po kateri je zgornje Posočje prešlo pod Habsburžane, se je v Čedadu odvil postroj (*monstra*) mož iz naselij (*villa*), ki so pripadala čedajski jurisdikciji, čedajskim družinam in okoliškim cerkvenim ustanovam. Ob tej priložnosti je bil sestavljen seznam podrejenih gospodinjestev (*fuoco*) z očitnim namenom organiziranja obrambe na čedajskem ozemlju. Na njem so med drugim navedena kmečka gospodinjstva, ki so pripadala Čedadu in so se nahajala v Kobariškem kotu, to je na območju, ki je nadzorovalo dostop do mesta in furlanske nižine vzdolž doline Nadiže, a obenem območju, ki ga je Beneška republika kmalu zatem izgubila: pod jurisdikcijo konzortov "de Tor e de Valvason" je bilo 33 gospodinjestev v Kobaridu, pod jurisdikcijo plemiča Pietra del Tor, "čedajskega meščana" (*Cives Cividati*) je bilo 13 gospodinjestev v Sužidu, pod jurisdikcijo konzortov "de Zuch" je spadalo 10 gospodinjestev v Starem selu, 4 v Trnovem, 6 v Stanovišču in 7 na Logjah, pod pristojnostjo [...], 25 gospodinjestev v Drežnici, pod rožaško opatijo 13 gospodinjestev v Kredu, 12 v Borjani, 12 na Homcu in na Sedlu ter pod Tricesimom 19 gospodinjestev v Breginju. Seznam se konča z "bovškimi možmi [...], kjer je 70 ognjišč".³ Tudi območje Bovca je bilo strateškega pomena za nadzor nad dostopnimi potmi do Čedada in celotne Furlanije in tudi tega so Benetke kmalu zatem izgubile.

Pri organizaciji beneške obrambe pred Habsburžani so sodelovali tudi tolminski konzorti. "Načelnika tolminskih plemičev" Leonardo Manzano in Giovanni Formentini sta februarja 1508 zbrala prebivalstvo in sklenila dogovor, na osnovi katerega so se Tolminci zavezali, da bodo Beneško republiko s 620 oboroženimi možmi branili pred sovražnikom. Naslednjega leta sta Federico in Paolo Formentini uspešno ubranila tolminski grad in zavrnila ponudbo, da se predata habsburškim četam. A ravno v tistih letih so bili prebivalci Tolminske v sporu s svojimi zemljiškimi in sodnimi gospodi, torej s konzorti.⁴ V takih okoliščinah ne preseneča preveč Rutarjeva ugotovitev: "ko je prišlo do odločilnega trenutka, morali so le sami tolminski plemiči braniti grad pred avstrijskim generalom, kateremu je šlo ljudstvo na roke".⁵ Tolmin je bil zavzet 13. septembra 1509, ob drugem napadu (Morelli, 2003, I, 30-31; Rutar, 1972, 83-85).

³ ASU, *Documenti storici friulani*, šk. 3, št. 304, fol. 434v-435.

⁴ Več o teh nemirih v Panjek, 2014a.

⁵ Rutar, 1972, 83-85; glede mobilizacije prebivalstva za obrambo Beneške republike se Rutar sklicuje na Manzanove *Annali del Friuli*, VII, 105.

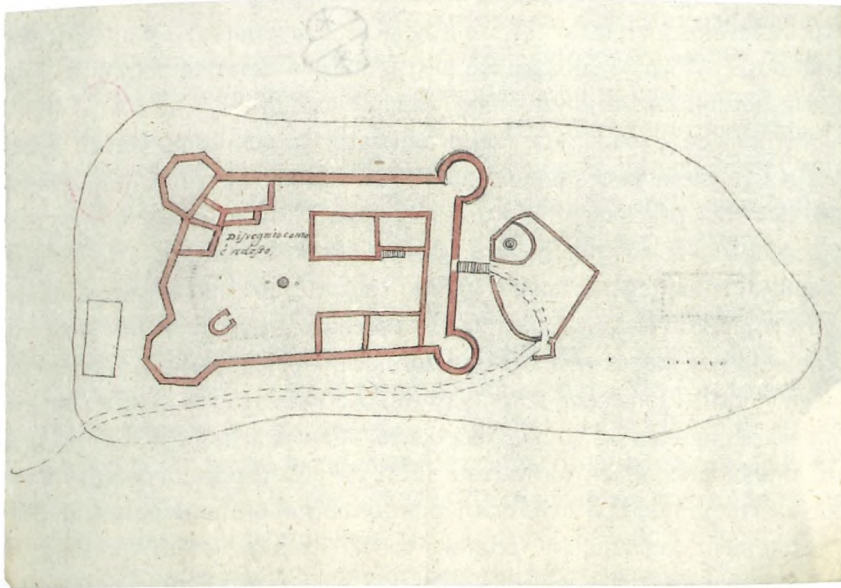

Po prehodu pod Habsburžane na začetku 16. stoletja je tolminsko ozemlje doživljalo dolgo obdobje institucionalnega utrjevanja, ki so ga zaznamovali ponavljajoči se nemiri podeželskega prebivalstva. Od dvajsetih let 16. stoletja do 20. let 17. stoletja so se prepletu zemljiških pravic pridružile zaporedne menjave na razpršenih pozicijah oblasti. Šele v zadnjih desetletjih 16. stoletja je zaznati težnjo, četudi negotovo in včasih protislovno, po odločnejši in učinkovitejši uveljavitvi habsburške oblasti na tem ozemlju, ki je že dolgo bilo vezano na Čedad, od leta 1420 pa še na Beneško republiko. Ta preureditev se je v 17. stoletju odrazila v institucionalni in lastninski stabilizaciji in poenostavitvi Tolminske, del te poenostavitve pa je predstavljal tudi konec zgodovinske krivulje tolminskih konzortov.

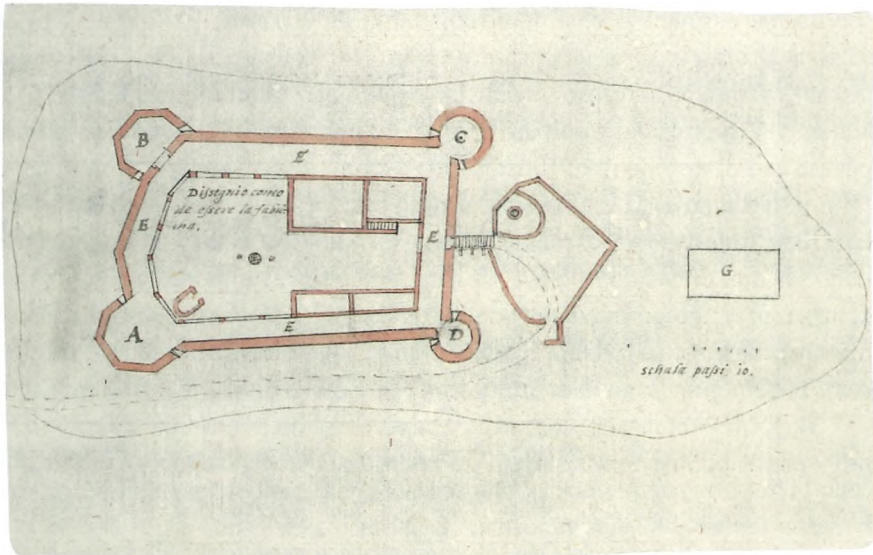
Popoln habsburški nadzor nad območjem je šibil tudi cerkveni dejavnik, ki je prav tako segal v obdobje patriarhata, to je bila pravica do desetine, ki je pripadala čedajskemu kapitlju. Ta se je pritoževal nad nenehnimi težavami pri pobiranju desetin kljub temu, da je tolminski glavar od njega izsiljeval neupravičena plačila. Odnosi so bili težavni od vsega začetka, kar potrjuje tudi odlomek iz notarskega akta Girolama Nicolettija, ki se je v vlogi predstavnika (*sindico*) odpravil na tolminski grad, da bi si od habsburškega glavarja zagotovil možnost pobiranja prihodkov od kapiteljskih pravic. A glavar mu je odgovoril, da nobenemu beneškemu podaniku ali ustanovi ne bo dovolil in tudi ne name-rava dovoliti pobirati dajatve ali prihodke na Tolminskem, pa četudi bi mu to ukazal sam cesar, dokler ne bo dobil povrnjenih 24.000 ducatov, ki jih je plačali za to, da je pridobil glavarstvo in popravil grad.⁶ Čeprav dokument ni datiran, ton odgovora daje misliti, da bi lahko šlo za Neuhausa, prvega habsburškega tolminskega glavarja, znanega tudi po tem, da je zaradi svojega oderuštva in samovolje pri upravljanju ozemlja lokalno prebivalstvo prignal do kmeč-kega upora. Leta 1569 je kapitelj protestiral zaradi naraščajočih in odkrito neutemeljenih zahtev po plačilih. Goriški glavar pa je po drugi strani v svoji "spomenici" (*memoria*) poudaril, kako sta vsaka pravica in zahteva kapitlja na habsburškem ozemlju sama po sebi škodili vladarjevi suverenosti.⁷ A se je v odnosu do čedajskega kapitlja dalo storiti le malo, saj so pravice cerkvenih institucij segale v čas oglejskega patriarhata, njihovo problematiziranje pa bi lahko vplivalo na odnose z Rimom. Vprašanje je bilo v resnici širše, saj je prav v tem obdobju, ob sinodi iz leta 1565, habsburška stran prvič postavila zahtevo po ustanovitvi samostojne škofije v habsburškem delu oglejskega patriarhata (Porcedda, 2001, 233). Goriško plemstvo si je odtlej pa skozi ves zgodnji novi

⁶ ASU, *Documenti storici friulani*, šk. 1, št. 59, fol. 78.

⁷ StLA, *Innerösterreichische Hofkammer - Sachabteilung (IÖHKS)*, šk. 117, m. 7, fol. 1r-3v; 9r-13v.

Slika 1. Tloris tolminskega gradu Kozlov rob, "kot je danes" (stanje pred prvo avstrijsko-beneško vojno, najkasneje 1508). ASV, P. Camera Confini, b. 220, dis. 4.

Slika 2. Tloris tolminskega gradu Kozlov rob, "kot mora biti izgradnja" (beneški načrt prenove pred prvo avstrijsko-beneško vojno, najkasneje 1508). ASV, P. Camera Confini, b. 220, dis. 5.

vek prizadevalo za vzpostavitev škofijskega sedeža v Gorici, a mu tega cilja ni uspelo doseči. Tako je čedajski kapitelj tolminske desetine pobiral tudi še v stoletjih zatem, v vzdušju vzajemne nezaupljivosti.

A vrnimo se k tolminskim konzortom zato, da poskusimo očrtati njihovo krivuljo v 16. stoletju in s tem dogajanja, povezana z njihovim vključevanjem v habsburški institucionalni in družbeni sistem. Da to ni potekalo brez težav, lahko sklepamo že zgolj na podlagi zgoraj opisanih izkušenj notarja čedajskega kapitlja. Poleg tega so imeli tolminski konzorti, kot smo že videli, dejavno vlogo v vojni proti Habsburžanom in so se po novem znašli v okoliščinah, ko so morali najti nek *modus vivendi* in nadzor nad Tolminom ohraniti v okviru političnega in institucionalnega sistema strani, proti kateri so se odločno bojevali.

Beneško-habsburška vojna z začetka 16. stoletja in kasnejši mirovni sporazum, ki je bil podpisan v Wormsu leta 1521, sta pustila odprti precej vprašanj glede začrtanja meje, vrnitve osvojenih ozemelj in urejanja posestnih pravic na čezmejnem območju. Na furlansko-goriški strani nekatera vprašanja niso bila nikoli razrešena, kar je vodilo do nepreštevne niza sporov, poskusov določitve meje, prestopov in spopadov na mejnem območju, ki so se nadaljevali vse do padca Beneške republike konec 18. stoletja. Nekateri vidiki so sicer bili urejeni s tridentinskim kompromisnim sporazumom (*Sententia Tridentina*) z dne 17. junija 1535.⁸ Zanimivo je, da so med točkami besedila tridentinskega sporazuma eksplicitno omenjeni tudi tolminski konzorti, kar kaže na to, da so se angažirali in so se znali spretno gibati ter delovati, saj so uspeli zaščito lastnih čezmejnih interesov uvrstiti v pomemben bilateralni diplomatski dokument. V sporazumu piše, da "morajo tolminski plemiški konzorti ohraniti posest nad prvostopenjsko jurisdikcijo, dvorom in podrejenimi vasmí" ter da "jim je treba povrniti vse regalne pravice nad lovom in ribolovom na območju *kontrade* [tolminskega okrožja] in reke Idrijce", vključno s pristojnostjo do podeljevanja pravic do ribolova v zakup. Poleg tega sta morali biti tolminskim konzortom in "gospe Giovannini de Portis v imenu njenih mladoletnih otrok vrnjeni v posest, če se to že ni zgodilo, planini Za skalo in Laška seč [*Scala e Plasca*], z vsemi pravicami in pristojnostmi" ter še dve drugi planini na Bovškem.⁹

Vključitev tolminskih konzortov v habsburški institucionalni sistem in ohranitev pravic pod novim vladarjem sta imeli tudi določeno ceno: tako je v potr-

⁸ Glej npr. Morelli, 2003, I, 65-67.

⁹ ASPG, *Confini*, šk. 364/II, fol. 258-261. Iz podpisanega pisma tolminskih konzortov junija 1535 lahko sestavimo seznam konzortov v tistem obdobju; podpisani so (z nekaj negotovosti v našem prepisu) Vinciguerra de Formentini, Bartolomeo de Formentini, Heronimus de Manzano, Leander (?) in Heronimus, sinova pokojnega Virgilia Formentinija namesto Albertino e Paolo de Cusano (ASPG, *Politica II*, šk. 16, fol. 3.; GPA, *Politica II*, šk. 16, fol. 3).

dilu iz leta 1542 navedeno, da so "konzorti zavoljo skrbništva nad tolminskim gradom sveti rimski kraljevi ekscelenci obvezani letno plačevati" 72 mark, kar je enako 576 beneškim liram.¹⁰ V vsakem primeru so se tolminski konzorti do sredine 16. stoletja uspeli uvrstiti med plemstvo goriške grofije pod habsburško oblastjo, katere del je bilo tolminsko okrožje (tedaj že glavarstvo), saj Morelli med "družine in laične konzorcije, ki so pred letom 1569 imeli sedež in glas na javnih zborih" plemstva, grofije prišteva tudi "Formentine, konzorte iz Tolmina" (Morelli, 2003, I, 115).

V istem obdobju je pomembno priznanje pravic v zgornjem Posočju na habsburškem ozemlju uspelo pridobiti še drugi čedajski družini: leta 1566 je bila "konzortom Zucco v obliki fevda podeljena jurisdikcija nad naselji Kobarid, Staro selo itd. pri soškem mostu v tolminski dolini" (Della Bona, 2003, 79). Kot smo lahko opazili že zgoraj pri seznamu "čedajskih" gospodinjstev na Kobariškem iz leta 1508, je imela družina Zucco sodne pravice nad temi vasmi že vsaj od časov, ko je zgornje Posočje še pripadalo Beneški republiki.

Leta 1573 je Maximilian von Dornberg, ki je v tistem obdobju skrbel za določitev meje z Beneško republiko (še ena *vexata questio*, ki v goriškem novem veku ni bila razrešena), nadvojvodi Karlu poslal ne preveč spodbuden opis stanja, ki ga je v zgornjeposočskih dolinah imela habsburška oblast. Tolminski konzorti so imeli prvostopenjsko sodno pristojnost nad znatnim številom podložnikov, a so prebivali v Čedadu. Tako so se Tolminci morali zatekati k "beneškim" notarjem in se za vprašanja, ki so jih zadevala, nasploh odpravljati na beneško ozemlje. Drugostopenjsko sodišče je bilo v pristojnosti glavarja, vendar so konzorti odklanjali sodelovanje in spisov niso predajali v Tolmin za potrebe prizivov. Notarski akti in protokoli tolminskega sodišča so se še naprej hranili čez mejo, konzorti pa habsburškim komisarjem niso želeli izročiti zapisnikov prejšnjega pisarja (*Schreiber*) in sodnega notarja. Maximilian Dornberg je ugotavljal, da bi se zaradi dolgotrajnega obračanja tolminskih podložnikov na beneško ozemlje "lahko zdelo, kot da so ti kraji na beneškem ozemlju". Iz tega razloga je že oče nadvojvode Karla ukazal, da se akti ne smejo pripravljati pri tujih notarjih ter da morajo biti protokoli pripravljeni na mestu samem in ostati na habsburškem ozemlju. Ker pa odredba očitno ni imela želenih učinkov, je Dornberg predlagal, naj se sestavi formalnejši odlok v latinščini, v katerem bi bilo zapovedano, ne le da naj akti, dokumenti in podložniki ostanejo nemoteno na habsburškem ozemlju, temveč da naj se v Tolmin preselijo tudi konzorti.¹¹ Istega leta (1573) je tudi tolminsko prebivalstvo protestiralo

¹⁰ ASU, *Documenti storici friulani*, šk. 4, št. 393, fol. 213.

¹¹ StLA, IÖHKS, šk. 117, fol. 1. Sveženj vsebuje dva osnutka takega odloka nadvojvode Karla,

zaradi nespoštovanja tolminskih konzortov do njihovih navad in pristoynosti na sodnem področju.¹²

In dejansko je leta 1588 Giovanni Formentini, ob prijavi "prihodkov veličastnega tolminskega konzorcija" v imenu vseh konzortov, navedel, kako sta "dva izmed gospodov konzortov obvezana bivati v Tolminu, da podložnikom delita pravico in pobirata skupne prihodke".¹³ Do preselitve je torej prišlo, čeprav ni jasno, ali na osnovi prej omenjene pobude. Z njimi so prišli tudi njihovi dokumenti.

Situacija v tolminskem glavarstvu pa ni bila težavna le zaradi zapletov, ki so jih povzročale ustaljene čezmejne vezi, ampak tudi zaradi slabega notranjega upravljanja. Dvorni uradnik Gregor Komar je leta 1593 napisal strogo in hudo poročilo o kršitvah, ki so jih različni upravniki v letih pred tem zagrešili na škodo državne blagajne. Mitnica v Volčah je imela več prihodkov, kot je prijavljala, dajatve na pobiranje lesa so se podvojile. Povečana je bila tlaka (*rabotta*), povišek pa se je moral plačevati v denarju (robotnine). Prihodki od kazni zaradi tihotapljenja so se spravljali v žep, ne da bi bili zabeleženi v računovodskih knjigah.¹⁴

Habsburška stran je pri usmerjanju in urejanju sodno-upravnih in institucionalnih zadev na Tolminskem omahovala, kar je nenazadnje odražalo splošnejšo "neodločnost na oblasti", ki je bila pri upravljanju ekonomskih in še posebej trgovskih zadev v habsburškem jadranskem zaledju posebej vidna v zadnjem desetletju 16. in prvem desetletju 17. stoletja (Panjek, 2002, 181-183). V našem konkretnem primeru je bilo tolminsko gospostvo najprej povrnjeno konzortom, a je po ponovnem premisleku prešlo pod dvorno komoro in tako postalo del habsburške državne lastnine (1597).

Leta 1600 je bila na Tolminsko poslana državna komisija pod vodstvom Juliusa von Paara: imela je nalogo pripraviti reformiran urbar tolminskega gospostva, kar je pomenilo tudi narediti red v nastali situaciji. Med postopkom priprave novega tolminskega urbarja so se komisarji soočili s kompleksnim in zapletenim stanjem zemljiških pravic. Popisali so obdelovalno zemljo, ki je dotlej ušla uradni evidenci, preverili in potrdili pravice čedajskega kapitlja glede desetin ter obenem priznali pravice konzortov in drugih "zasebnikov",

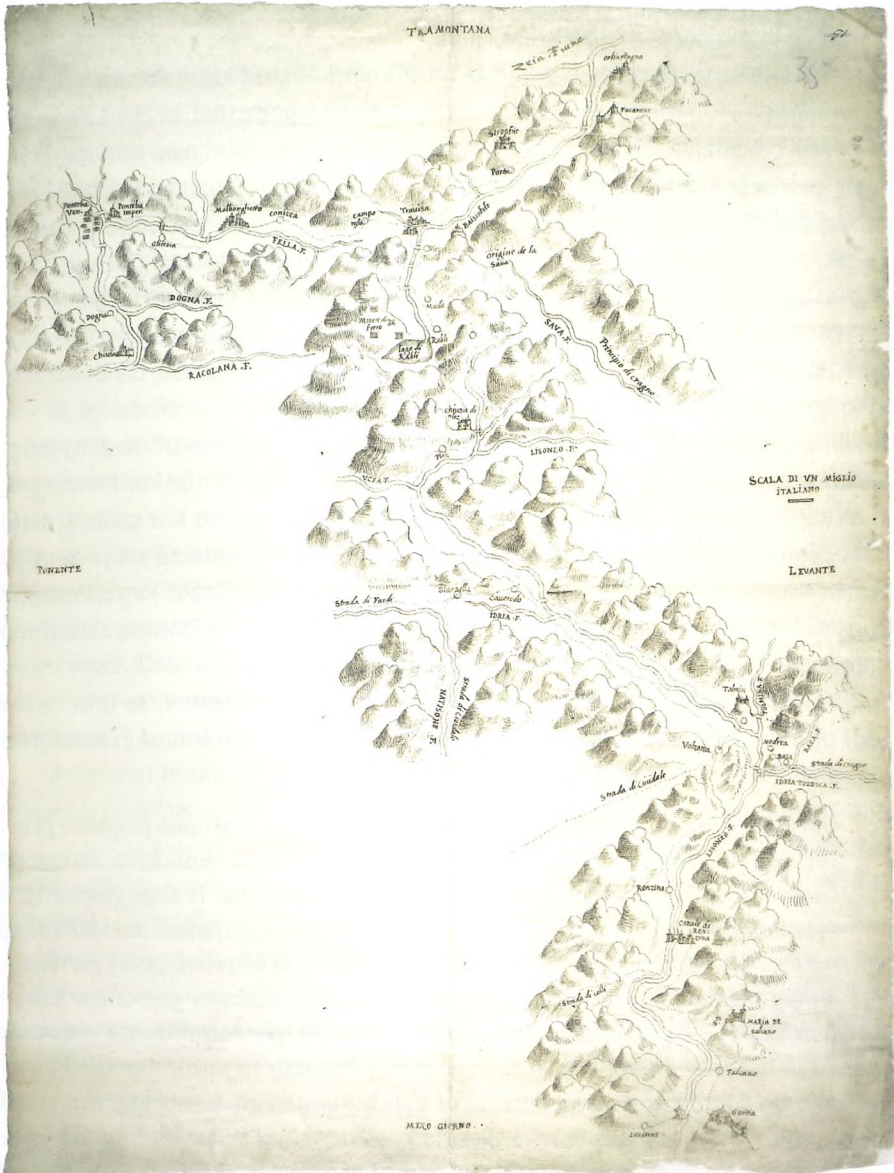
datiranega z Gradec, 8. 7. 1573, enega v italijanskem in enega v latinskem jeziku. - če bi bilo [...] v latinskem jeziku nadvojvode Karla - JEZIK je od nadvojvode Karla.

¹² ASU, *Documenti storici friulani*, šk. 4, št. 429 in 430. Zdej glej tudi Panjek, 2014a.

¹³ StLA, *IÖHKS*, šk. 118, m. 2, fol. 351-400.

¹⁴ StLA, *IÖHKS*, šk. 117, m. 6, c. 19r-24v. Povečanje tlake je prinašalo nedovoljen prihodek več kot 250 goldinarjev, kar je enako 1.125 liram.

Slika 3. Soška dolina z okolico. BNM, Manoscritti, It. VI 188 (10039), tav. 35.

še posebej na Kobariškem, kjer je bila zemljiška posest čedajskih in furlanskih plemičev in meščanov najbolj razširjena.

Kmetije ali posamezna zemljišča na Tolminskem, od katerih so prejeli zakupnine, so takrat imeli vsaj naslednji beneški podaniki: brata Leonardo in Pontero Manzani, Gioan Lonardo Boseti (Busechio, tolminski kancelar, na čigar premoženju so imeli bratje Daniele, Rainero in Peruzzo de Puppi odkupno pravico), Flaminio Puppo (Puppi), Andrea Pacifico iz Čedad, Nicolo Clarecino, Ivan Kocjančič iz Barnasa pri Špetru Slovenov (*Iuvan Cociancig de Vernas*), Bartholomio in Nicolò del Torre, Zuan Toni iz Čedad in Zenon de Portis. V Kobaridu so bila zemljišča v posesti konzorcija fevdalcev (Hermes grof Porcia, Valentino in Cesare Valvasoni, sinovi pokojnega Curtia di Torre), ki so sebe šteli za "starodavne posestnike te jurisdikcije in premoženja že več sto in sto let" in "prave fevdalce njegove presvetle visokosti" nadvojvode, hkrati pa so poudarjali svojo nepovezanost s posestjo tolminskih konzortov, ki bi naj bili samo "zastavni imetniki". Prav tako pomenljivo kot samo število Benečanov na habsburškem ozemlju je to, da so kot dokazila za svoje zemljiške in drugačne pravice na Tolminskem komisarjem predložili kupoprodajne pogodbe med beneškimi podaniki, ki so bile povrh tega večinoma sklenjene v Čedadu.¹⁵

Kot pri vsaki zapleteni zadevi, kjer so v igri močni interesi, je bilo tudi v tem primeru komisarju Paarju poslano anonimno pismo o tolminskih konzortih in članih čedajske družine Puppi:

Obveščam vas, da sem nekega dne slučajno slišal brati zakupno pogodbo presvetlih oglejskih patriarhov, to je oddajo tolminskega gospostva skupnosti Čedad, in tako je bilo v razgovoru z drugimi posamezniki iz tega gospostva o tolminskih konzortih povedano, da so konzorti po omenjenem zakupu veliko premoženja gospostva prodali raznim osebam in celo kmetom, poleg plemičev, a med plemenitimi možmi naj bi ga bilo največ prodanega gospodom Puppijem, ti pa so ga nekaj prodali naprej ali je šlo od hiše zaradi žensk - oziroma za dote sester Hieronime in Gienevre Puppe - nato so pokojni gospodje Antonio, Lenardo in Nicolao Puppi svoj delež, kupljen od konzortov, zamenjali s prečastitim gospodom vrhovnim notranjeavstrijskim komendatorjem [Supremo comendatore dell'Austria inferiore] in njegovimi brati gospodi Sipione in Francesco Formentini za hišo, ki se nahaja na bregu pri Brosanskih vratih [Porta Bresciana] in meji na samostan Santa Maria in Valle [v Čedadu]. Svoj delež sta gospoda Daniele Peruzo in Rainero Puppi izročila za doto neke nji-

¹⁵ StLA, IÖHKS, šk. 118, m. 2, fol. 414-510.

hove sestre, poročene z doktorjem del Mestri iz Krmina, in ta doktor je dal premoženje Lenardu Busetiju, kancelarju v Tolminu.

Bili pa so tudi "tisti iz hiše Portis iz Čedada v Furlaniji, Protestagni iz Vidma [... ki] so kmetom po vsem ozemlju odvzeli veliko srenjske zemlje in so srenjsko zemljo priključili cerkvam, in jo odkupovali od omenjenih konzortov". Tudi zaključek anonimnega pisma je kot iz knjige: "Oprostite mi, če se ne podpisem, upoštevajoč da če bi omenjeni gospodje izvedeli, bi me ubili, tako kot so to storili z gospodom Zuanejem Formentinom, vendar pišem to zoper njih z razlogom".¹⁶ Gre za preplet transakcij, glede katerih tu želimo opozoriti predvsem na to, kako so potekale z ene na drugo stran meje in obratno ter kako so predstavljale sodobno potrditev zgoraj navedene zgodovinske rekonstrukcije.

Z delom Paarjeve komisije in nastankom novega urbarja tolminskega gospostva so bile postavljene osnove za konec dolgega obdobja dejanske anarhije, v katerem je nadvojvodska oblast ostajala v bistvu omejena na glavarjeve pristojnosti, vse ostalo pa je bilo nekako prepuščeno spontanemu razvoju. V teh okoliščinah se je izoblikovala in okrepila skupina majhnih in srednje velikih plemičev, tolminskih konzortov - med katerimi izstopajo na tem ozemlju že dalj časa zakoreninjeni Formentiniji -, ki so dejansko predstavljali lokalno jedro moči. Delo komisije je res omogočilo ureditev lokalne situacije in dolgoročno poseglo v odvisnost Tolmina od Čedada, vsaj toliko kolikor je izhajala iz konzortov.

A najprej je bilo tolminsko premoženje, ki je leta 1597 prešlo pod komoro, ponovno podeljeno v fevd istim Bartolomeju Formentiniju, Pontarju Manzanu, Leonardu Cusanu in konzortom (1604), čeprav nova (zastavna, *Pfand*) koncesija tolminskim konzortom ni vključevala sodnih pristojnosti, regalnih pravic in idrijskega "urada",¹⁷ kjer so delovali pomembni rudniki živega srebra.

Zanimivo pa je, da je bil v istem obdobju Gasparo Formentini, drug predstavnik iste rodbine, tolminski glavar, torej predstavnik habsburške oblasti na tem ozemlju. Glavarju je takrat pripadal tolminski grad "z vsemi regalnimi pravicami, rabotami, pristojnostmi, posestmi, dobički in interesi". Naziv glavarja je Gasparo pridobil v zastavo (*Pfand*) v zameno za vplačilo 6.500 goldinarjev v državno blagajno. Izvedel je tudi nekatera obnovitvena dela na tolminskem gradu, ki so bila leta 1601 ocenjena na približno 1.200 goldinarjev (3.274 beneških lir).¹⁸

¹⁶ StLA, IÖHKS, šk. 118, m. 2, fol. 410.

¹⁷ StLA, IÖHKS, šk. 117, fol. 5.

¹⁸ StLA, IÖHKS, šk. 117, fol. 10 in fol. 11.

Le nekaj let zatem je znova prišlo do obrata, tokrat odločilnega: Tolmin je bil zastavljen Dornbergovi vdovi Mariji in njenemu mladoletnemu sinu Casparju Veitu (1607).¹⁹ Prvič se je zgodilo, da sta bila gospostvo in glavarstvo dodeljena skupaj in so se tako v rokah enega samega imetnika združile pristojnosti, ki so bile dotlej razdeljene med različne organe in prejemnike: torej glavarstvo in grad, prihodki državnega *Rentmeistra* in deželskega sodišča (*Landgerichta*), kancelarija ter "vse, kar pripada gospostvu".²⁰ Gosposke zemljiške pravice tolminskih konzortov so dokončno zapadle, Dornbergi pa so jim odkupili zemljo.²¹

Ker je bil Tolmin mejni grad, je bilo v koncesiji Dornbergovi vdovi Mariji navedenih nekaj obveznosti oziroma zapisanih nekaj zaščitnih določb. Na gradu so ostajali štirje cesarski vojaki, ki jih je plačeval (habsburški) "furlanski *Kriegsrat*", imetniku gradu pa je bilo brez vednosti ali izrečenega ukaza nadrejenih prepovedano vsakršno samostojno vojaško delovanje ali povezovanje s potencialnim sovražnikom, torej Benetkami. Ozemlje je bilo treba redno nadzirati tudi zaradi preprečevanja tihotapljenja živine in drugega blaga, ki je bilo dotlej zelo prisotno (in se je kljub temu nadaljevalo tudi zatem).²²

Končno sta bila leta 1623 tolminsko gospostvo in glavarstvo baronu Casparju Veitu von Dornbergu prodano. Novi lastnik se je v ta namen odpovedal denarju, ki ga je dotlej vplačal za pridobitev Tolmina v zastavo, to je 66.500 goldinarjem. Podelitev je vključevala sodno pristojnost na nižji in višji stopnji ter gozdove vaških skupnosti. Izvzeto je bilo le idrijsko okrožje, kjer so se nahajali rudniki živega srebra. Dejstvo, da je bil Tolmin mejni grad, je narokovalo posebne varnostne ukrepe. Na gradu so bili trajno nameščeni štirje habsburški vojaki, imetniku gradu pa je bilo glede Benečanov še naprej prepovedano vsakršno samostojno delovanje. Fevd je predvideval nasledstvo po moški liniji, če bi moških potomcev ne bilo, pa bi se vrnil pod dvorno komoro. Za zemljiško posest, kupljeno neposredno od tolminskih konzortov, je Dornberg leta 1627 pridobil posebno fevdalno koncesijo, na podlagi katere se je rešil težav z dokumenti, ki so potrjevali opravljeno transakcijo, od prejšnjih imetnikov (konzortov). Istočasno je Dornberg od nadvojvode uspel pridobiti tudi pravico do nasledstva po ženski strani, saj ni imel moških potomcev, a je bila ta omejena na bivšo posest konzortov. Iz nje so bile torej izključene sodne pristojnosti, regalne pravice (ribolov, cestnine, les in podobno), krčevine in novine ter rudarska Idrija. Njegove večkratne prošnje, da bi bili v prodajo vključeni

¹⁹ Maria je bila vdova Gasparja, nečaka zgoraj omenjenega Maximiliana Dornberga, avtorja ostre kritike tolminskih konzortov, navedene zgoraj.

²⁰ StLA, IÖHKS, šk. 117, fol. 11.

²¹ StLA, IÖHKS, šk. 119, fol. 1.

²² StLA, IÖHKS, šk. 117, fol. 11.

tudi gozdovi, niso bile uslišane. Tolminski "visoki in črni" gozdovi so ostali v pristojnosti habsburškega gozdnega urada s sedežem v Gorici: les so ohranjali v vojaške namene.²³ Gospod in glavar se je moral odreči tudi pravici, da letno na beneško ozemlje brez carinskih dajatev izvozi 300 volov; pravica je izhajala iz leta 1607 in je omogočala pridobivanje koristi od trgovine z govedom, ki je potekala preko tolminskega ozemlja.

Ko je Caspar Veit Dornberg leta 1633 umrl, se je tolminska zgodba družine, zaznamovana z enim največjih kmečkih uporov na tem območju, zaključila hitro in ponesrečeno, tudi z ožjega ekonomskega vidika. Gospostvo in glavarstvo sta prešla nazaj pod državno komoro in bila takoj dodeljena novemu koristniku, Maximilianu Breunerju.²⁴ Prihod Dornbergov v Tolmin kljub temu predstavlja ključni trenutek v zgodovini tega ozemlja, saj je v tem obdobju z istovetjenjem gospoda in glavarja prišlo do institucionalne in upravne poenostavitve ter racionalizacije. Sredi 17. stoletja je dvojni naziv gospoda in glavarja dobila rodbina Coronini, ena največjih goriških plemiških družin v 17. in 18. stoletju. Ta naziv je ohranila več kot stoletje, v tem obdobju pa se je morala soočiti tudi s kmečkim puntom iz leta 1713, največjim uporom v zgornjem Posočju v novem veku.

Leta 1623, to je istega leta, ko sta bila tolminsko gospostvo in glavarstvo prodana baronu Casparju Veitu von Dornbergu, se je tolminski konzort Gasparo Formentini dokončno odrekel vsakršni zahtevi po tolminskem glavarstvu in gradu²⁵ in je skupaj s celotno goriško vejo družine pridobil naziv barona svetega rimskega imperija v Tolminu in Biljah (Stasi, 2001a, 246).

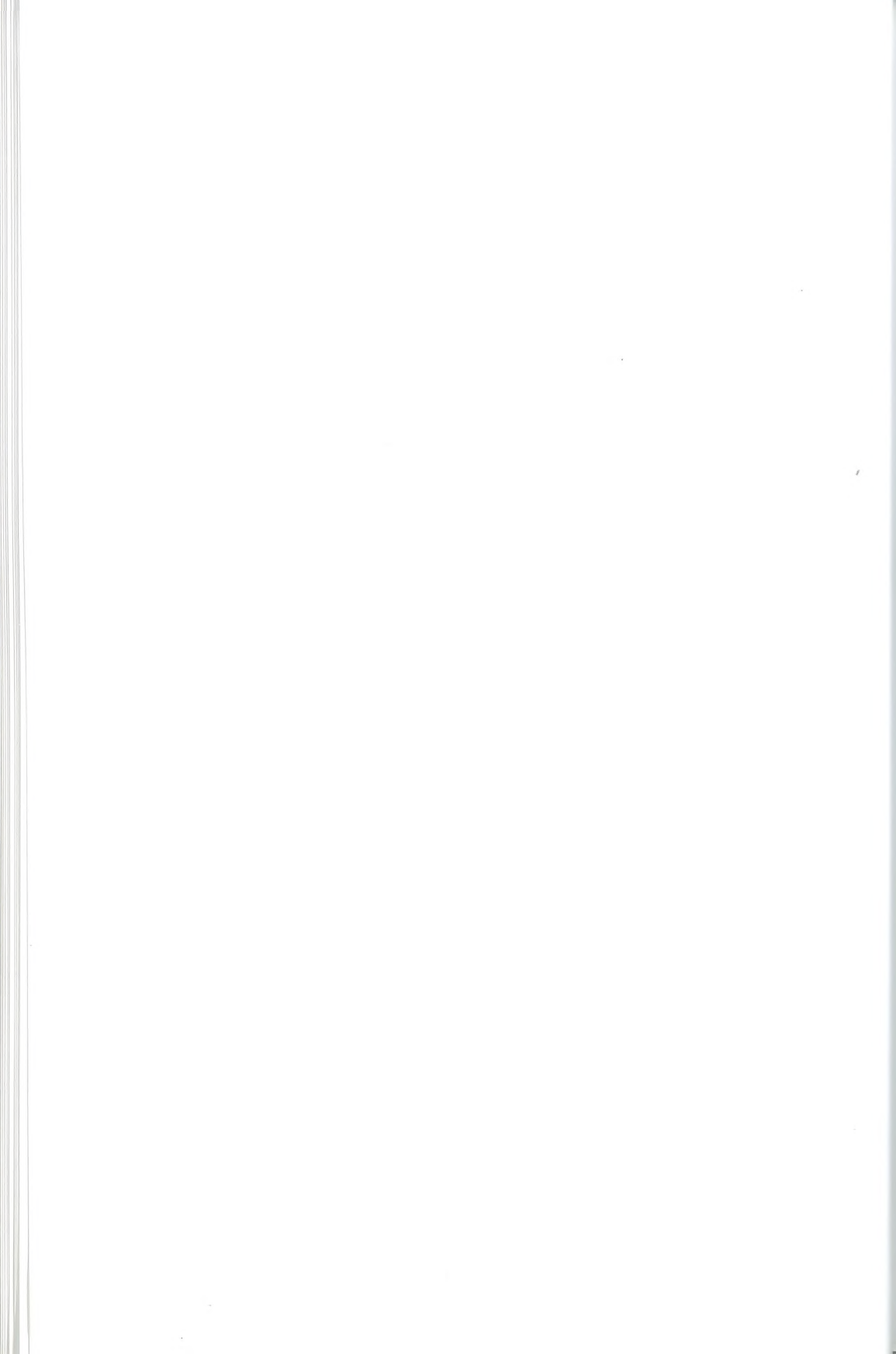
Tako se je zaključila zgodovinska parabola tolminskih konzortov, ki se je začela konec 14. in ugasnila na začetku 17. stoletja. V tem skoraj 250-letnem obdobju so se konzorti uspeli prilagoditi trem različnim institucionalnim in družbenim sistemom - oglejskemu, beneškemu in habsburškemu - ter ubraniti in ohraniti svoje pravice in privilegije v razponu štirih stoletij zgodovine slovensko-furlanskega obmejnega območja.

²³ StLA, IÖHKS, šk. 117, fol. 11.

²⁴ StLA, IÖHKS, šk. 119, fol. 1, glej tudi Rutar, 1972, 101 in 102.

²⁵ StLA, IÖHKS, šk. 117, fol. 11.

Goriške duše.

Prebivalstvo in gospodarstvo na prehodu iz krize v rast (1499-1566)

Povod za pričujoči prispevek predstavlja popis prebivalstva, naslovljen kot *Luochi del Contado di Goritia con la Descrittione delle Anime nel MDLXVI*, ki je del širšega spisa z imenom *Dei Luochi del contado di Goritia* 1566,²⁶ dodaten razlog zanj pa je dejstvo, da je znanje o zgodovini prebivalstva na Primorskem v zgodnjem novem veku pomanjkljivo in nasploh še nezadovoljivo. Analiza podatkov izriše demografski okvir z zelo visokim deležem otroškega prebivalstva, kar kaže na to, da je goriško prebivalstvo sredi 16. stoletja doživljalo obdobje izrazite demografske rasti. Prispevek želi to prebivalstveno strukturo kontekstualizirati in interpretirati, pri čemer se navezuje na takratno gospodarsko rast, hkrati pa pogled upira v predhodna desetletja v iskanju drugih dejavnikov, kot so kuge, vojna dogajanja in izseljevanje, ki bi prav tako lahko prispevali k njenemu nastanku. Namen je izrisati koherentno interpretacijo srednjeročnega razmerja med demografskim in gospodarskim gibanjem, še posebej prehoda iz obdobja krize v obdobje ekspanzivne konjunktore.

Obravnavani popis vključuje prebivalstvo gastaldij mesta Gorica, goriškega podeželja in Krmina za leto 1566, ki ga razvršča po spolu, starostni skupini

²⁶ Za predstavitev vira in bolj razčlenjeno analizo podatkov, vsebovanih v popisu, glej Panjek, 2012. Vir je bil pridobljen pri videmskem škofijem arhivu in je bil prvič objavljen v Vale, 1943. Zahvaljujem se Silvanu Cavazzi, ker me je opozoril na dokument.

in družbenem stanju, vsebuje pa tudi nekatere podatke o območju Gradišča ob Soči, a za to ozemlje navaja samo število naselij in skupno število prebivalcev. Območje, zajeto v popisu, obsega torej nižinski prostor okoli mesta Gorica, vključno z najbolj vzhodnimi robovi furlanske nižine in delom Vipavske doline, delom Brd in hribovitimi predeli severno od mesta.

Obstoječi podatki o goriškem prebivalstvu pred novim vekom

Carlo Morelli, odličen poznavalec in urednik arhivskih fondov za goriško pokrajino, že v 18. stoletju v svojem znanem delu *Historia della Contea di Gorizia* ugotavlja, da so viri za demografsko zgodovino grofije zelo siromašni. Menil je, da je to "eno izmed najzanimivejših poglavij naše zgodovine", zato je na tem področju "s še prav posebno skrbjo opravil zelo natančne raziskave". Kljub natančnemu pregledu virov mu za 16. stoletje ni uspelo najti ohranjenega nobenega popolnega popisa prebivalstva, v župnijskih registrih, ki so se začeli prav v zadnjih desetletjih tega stoletja, pa je veliko vrzeli. Tudi za naslednje obdobje je začuden ugotavljal, da v celem 17. stoletju deželna uprava nikoli ni preštela svojega prebivalstva, tudi za potrebe odmere vojaških prispevkov ne. Zato njegove ocene temeljijo na podatkih iz rojstnih knjig, ki jih je zbral in obdelal za celotno 17. stoletje tako za Goriško kot Gradiščansko grofijo (ustanovljeno leta 1647), pri tem pa je na vsake štiri novorojence računal sto odraslih, kar ustreza stopnji rodnosti 40 na 1.000. Na osnovi povprečnega števila rojstev na leto (ki jih sicer ne navaja) je prebivalstvo obeh grofij ocenil na približno 58.000 prebivalcev na začetku 17. stoletja in na 80.000 prebivalcev na koncu 17. stoletja. Z isto metodo in na osnovi enakih virov župnijskega izvora je ocenil, da je imela Gorica v zadnjem desetletju 16. stoletja približno 4.000, v prvem desetletju 17. stoletja 3.000, proti koncu stoletja pa 4.800 prebivalcev.²⁷ To je tudi vse, kar vemo o gibanju goriškega prebivalstva v zgodnjem novem veku vse do prvega statističnega popisa leta 1754, ko so v Goriški grofiji našli 80.019 prebivalcev, v Gradiščanski pa 22.318 (Panjek, 2002, 41-42).

Morelli navaja tudi nekatere podatke iz popisa iz leta 1528, ki ga je našel ohranjenega le za avstrijski del Furlanije, kjer navedeni kraji bolj ali manj sovpadajo z naselji v gradiščanskem glavarstvu, navedenimi v našem popisu

²⁷ Morelli, 2003, I, 180-181, II, 182-183. Morelli navaja, da knjiga rojstev goriške župnije v zadnjem desetletju 16. stoletja beleži 160 krstov na leto, iz česar pridobi oceno o 4.000 prebivalcih.

iz leta 1566 (oz. 1568). Ker ti podatki glede na druge kraje v našem popisu dajejo manj jasno in bolj generično sliko o prebivalstvu (ne navajajo npr. strukture glede na družbeni stan in starost), jih navajamo v nadaljevanju, vendar se z njimi ne bomo podrobneje ukvarjali. Če primerjamo rezultate obeh popisov, lahko ugotovimo, da je skupno število prebivalstva primerljivo. Če izključimo prebivalce krajev, ki se ne pojavljajo v obeh popisih, opazimo, da je v obdobju med letoma 1528 in 1568 prebivalstvo območja naraslo približno z 2.900 na 3.400 prebivalcev, tako da bi rast lahko ocenili med 10 in 20 %, čeprav je natančno stopnjo zaradi le delne primerljivosti podatkov težko določiti (Tabela 1).

Tabela 1. Prebivalstvo Gradiščanskega: primerjava med leti 1528 in 1566/1568

Skupnosti	Št. prebivalcev 1528	Kraji (ville)	Št. prebivalcev 1568
Moša (Mossa)	260	Moša (Mossa)	
Visco	361	Visco	
Fiumicello	427	Fiumicello	
Villa Vicentina	315	Villa Vicentina	
S. Nicolò di Levata	63	S. Nicolò di Levata	
Ruda	259	Ruda	
Tapogliano	249	Tapogliano	
Joannis	327	Joannis	
Fara (Farra)	654	Fara (Farra)	
		S. Zili pri Ogleju	
Skupaj	2.915	Skupaj	3.480
Ajello	560	Gradišče ob Soči (cittadella)	500
S. Vito di Crauglio	325		
Seštevek	3.800	Seštevek	3.980

Vir: Morelli, 2003, I, 180 (za leto 1528); ACAU, Manoscritti, št. 610 (za leto 1566/1568).

Prostorska struktura prebivalstva

Popis iz leta 1566 ločeno obravnava mesto Gorica ter skupnosti goriške podeželske gastaldije in krminske gastaldije. Obravnavano območje, ki torej obsega mesto Gorica, ozemlje pod jurisdikcijo goriškega *podeželskega gastalda* (39 vaških skupnosti) in ozemlje krminske gastaldije (Krmin in tri skupnosti v Brdih in v furlanski nižini), je leta 1566 štelo 17.696 prebivalcev. Poleg teh so

bili popisu s strani druge osebe (najbrž leta 1568) dodani zgoraj navedeni podatki, ki se nanašajo na gradiščansko gastaldijo in za razliko od drugih niso bili razvrščeni po spolu, starosti in družbenem stanu. Z zadnjimi podatki (3.980) se skupno število popisanih prebivalcev povzpne na 21.676, kar pa ne predstavlja vsega prebivalstva Goriške grofije, ampak le njenega osrednjega dela.

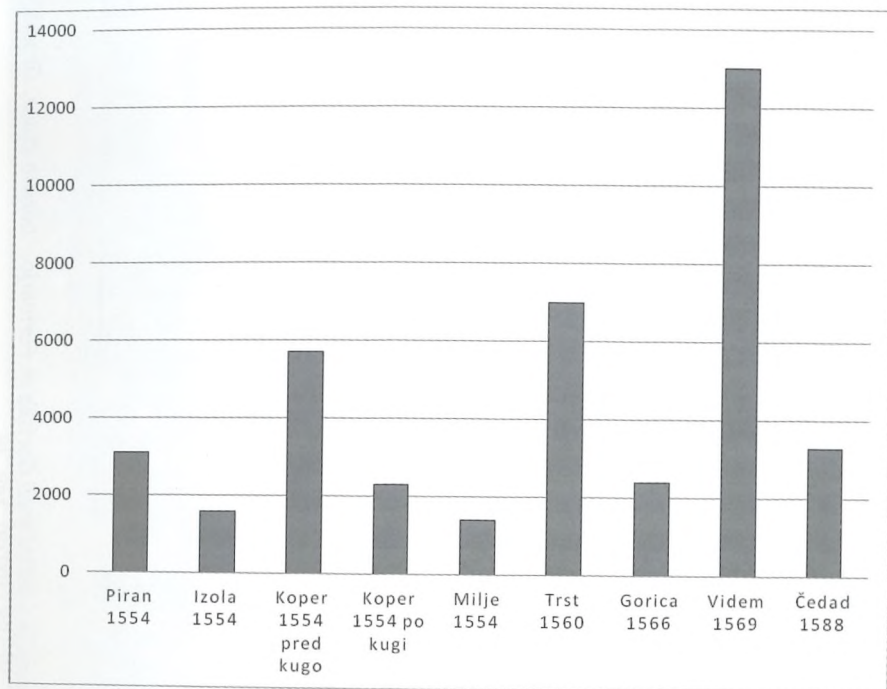
Prebivalstvo mesta Gorica je štel 2.397 prebivalcev, od teh jih je 265 živel zunaj mestnega obzidja. Velikost deželne prestolnice je bila skromna in je komaj presegala minimalno število prebivalcev (2.000), ki v novem veku določa mesto (Kalc, 2008, 35-36 in 42, z opombami). Če Gorico primerjamo z bližnjimi mesti, vidimo, da je imel Videm v tem obdobju 13.000 prebivalcev, Koper pa je nekaj časa pred tem štel 5.706 prebivalcev, četudi je epidemija kuge istega leta (1554) njegovo prebivalstvo znižala na raven, manjšo od Gorice. Čedad je nekoliko kasneje štel 3.000 prebivalcev, Trst pa jih je imel približno 7.000 (Graf 1).²⁸ Gorica je tako predstavljala majhno urbano središče na območju habsburško-beneškega obmejnega prostora med vzhodno Furlanijo in severno Istro (torej v sedanjem slovensko-italijanskem obmejnem pasu), kjer so bila majhna mesta razmeroma številna: med njimi naj omenimo vsaj še Piran in Izolo ter proti koncu 16. stoletja ustanovljeno Palmanovo. Prebivalstvo v naštetih urbanih središčih je na začetku novega veka močno nihalo, kar je pogosto spreminjalo medsebojna velikostna razmerja, z izjemo Vidma, ki je bil med letoma 1569 in 1725 po prebivalstvu stalno največji in je štel med najmanj 10.019 in največ 13.632 prebivalci (Fornasin, 2001, 217). V prvi polovici 16. stoletja se mu je približal le Koper, ki je takrat štel med 9.000 in 10.000 prebivalci (Štih, Simoniti, 2009, 267). Primat Vidma na slovensko-italijanskem obmejnem območju se je ohranil vse do rasti "novega" Trsta v drugi polovici 18. stoletja, ko je tudi to mesto preseglo raven 10.000 prebivalcev (Kalc, 2009, 177).

Z vidika urbaniziranosti se na osnovi teh podatkov Gorica, skupaj z večjimi središči v okolici in bližnjimi mesti, tako kot Trst umešča v območje prehoda med "najintenzivnejšim zahodnim in severnoevropskim urbanim razvojem in manj intenzivnim in demografsko šibkejšim vzhodnim in jugovzhodnim urbanim tkivom" (Kalc, 2008, 45), ki ga je v našem primeru mogoče vzporejati s stičnim območjem med italijanskim in slovenskim etničnim ozemljem. Struktura urbanega pojava goriško stvarnost jasno uvršča v širši slovenski prostor, kjer "ni

²⁸ Za Videm Fornasin, 2001, 217; za Koper Darovec, 2004, 46 in 48 (pred kugo) in Štih, Simoniti, 2009, 267 (po kugi); za Čedad Tagliaferri, 1976, 9 (Vincenzo Bollani, 29. oktober 1588); za Trst De Conti, 1862, *Memoriale di Giusto Rapicio oratore della città alla reggenza della Camera dell'Austria Inferiore*; za Piran, Izolo in Milje Darovec, 2004, 46 in 48.

manjkalo mest in trgov”, četudi so ti “z vidika demografske teže le malo pomenili in doprinesli k urbanizaciji”; Ljubljana je mejo 10.000 prebivalcev presegla šele v 18. stoletju, Maribor je v istem času presegel mejo 2.000 prebivalcev, Ptuj, Celje, Kranj, Škofja Loka in Novo mesto so šteli med 1.000 in 2.000 prebivalci, vsa druga urbana središča pa so bila še skromnejša (Kalc, 2008, 45-46). Slika ni dosti drugačna v obdobju, ki je našemu popisu najbližje: proti koncu 16. stoletja je Ljubljana štela približno 6.000 prebivalcev, večina notranjeavstrijskih urbanih središč med Alpami in Jadranom pa je le težka dosegala 1.000 duš (Gestrin, 1991, 13).

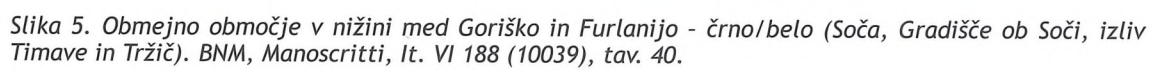
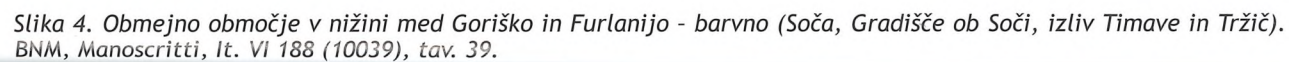
Graf 1. Velikost mest na slovensko-italijanskem obmejnem območju v drugi polovici 16. stoletja

Vir: Glej opombo 28.

Če naselitveno strukturo Gorice in okolice analiziramo podrobneje, lahko zaznamo obstoj nekaterih pomembnejših skupnosti. Poleg že omenjenega Krmina (s 1.645 prebivalci) je bilo nedaleč od Gorice še eno središče, ki je presegalo 1.000 prebivalcev, to je Šempas (1.242), med nekoliko manjšimi (a

še vedno razmeroma velikimi) pa lahko naštejemo še Solkan (708), Kamnje in Batuje v Vipavski dolini (668 in 561) ter Šempeter z Gornjo Vrtojbo pri Gorici (610). Vse druge skupnosti, tudi tiste v spodnji Furlanski nižini, niso presegale 500 prebivalcev ("citadeli" Gradišče ob Soči naš vir pripisuje natanko 500 duš). Večina jih je štela med 130 in 480 prebivalci, tri pa so jih imele nekaj manj kot 100. Lahko bi torej povzeli, da so podeželske skupnosti praviloma štele med 100 in 500 prebivalci.

Povprečno število prebivalcev v skupnostih, ki so bile zajete v popis (brez Gorice), je 357; tudi če izvzamemo naselja na Gradiščanskem, ostane povprečje praktično enako, to je 356 prebivalcev. Če iz izračuna izključimo večja središča z več kot 1.000 prebivalci, se povprečno število prebivalcev zniža na 303. Naselja z več kot 1.000 prebivalci so bila v novem veku izjema tudi na evropski ravni, saj se je povprečno število prebivalstva v vaseh gibalo okoli 500 duš (Malanima, 1995, 149). To pomeni, da je bila večina vaških skupnosti na Goriškem manjša od tega povprečja. V našem popisu so bile skupnosti nad tem povprečjem zgoščene predvsem v Vipavski dolini in v okolici Gorice, sledila so središča na vzhodnem obrobju furlanske nižine, nato pa v hribovitem delu (Grgar, Deskle, Banjšice), številne majhne skupnosti (z izjemo Krmina) se nahajajo v Brdih in v neposredni okolici Gorice. V hribovitem delu je bila gostota naselij, torej tudi prebivalstva, nižja.

Demografska struktura goriškega prebivalstva

Nadvse zanimiva značilnost goriškega popisa iz leta 1566 je, da prebivalstva ne razvršča le po spolu, pač pa tudi po starostnih skupinah, četudi so te zelo široke in ne vedno homogene. Vsekakor nam to pri veliki večini primerov omogoča, da raziščemo razmerje med odraslo in otroško populacijo. Poleg zgoraj navedenih kvantitativnih značilnosti je na strukturni ravni smiselno še najprej ugotoviti, da goriško prebivalstvo kaže tipične značilnosti tradicionalnega demografskega režima: starostna piramida je pri dnu zelo široka, ozka pri vrhu in precej nizka, saj je bilo otroško prebivalstvo zelo številčno, starejših prebivalcev pa je bilo zelo malo. Življenjska doba je bila razmeroma kratka, še posebej za moške. V Krminu, ki je edini kraj, za katerega imamo posebej popisano najstarejšo starostno skupino, so zabeležene le štiri osebe med 60. in 70. leti in še te štiri so ženske, kar je prav tako tipično, starejših enostavno ni. Nobeno od teh dejstev samo zase ne preseneča, a je leta 1566 prebivalstvo

na Goriškem kljub temu doživljalo fazo posebej močne generacijske obnove. Poglejmo podrobneje.

Najbolj izstopajoča značilnost je, da 45,11 % prebivalstva predstavljajo otroci (od 0 do 14 let).²⁹ Če opravimo samo nekaj primerjav, se goriški delež izkaže izrazito višji od tistega za Pavio leta 1459, kjer je starostna skupina od 0 do 14 let predstavljala 35,55 %, in še višji od vrednosti za območje Vareseja v severni Lombardiji leta 1530, kjer je starostna skupina od 0 do 14 let predstavljala le 23,5 % prebivalstva (Leverotti, 2003, 47 in 55). Pri prebivalstvu otoka ob toskanski obali Isola del Giglio je bil delež otroškega prebivalstva blizu 40 % iz leta 1841 interpretiran kot starostna struktura, "ki izkazuje tipične poteze prebivalstva v močnem porastu" (Breschi, Fornasin, Serio 2004, 114). Takšna ugotovitev je nedvomno še toliko bolj utemeljena za goriški primer iz leta 1566.

Če analiziramo podatke iz edinega primera, pri katerem naš popis ločeno navaja tudi velikost starostne skupine od 15 do 24 let, in sicer Krmin, ki je bil sedež gastaldije in velika skupnost s 1.645 prebivalci (od tega jih je bilo 125 plemiškega stanu), ugotovimo, da je bilo mlajših od 25 let skoraj 83 % ruralnega prebivalstva; od tega jih je bilo 54,9 % otrok (0-14), 27 % pa mladih (15-25). Skromnih 17 % prebivalstva je štelo več kot 25 let in le štiri osebe, kot smo že navedli, so se uvrščale v najvišjo starostno skupino (60-70). Po drugi strani nam skopi razpoložljivi podatki za Gradiščansko za obdobje med 1528 in 1568 kažejo manj očitno, četudi še vedno izrazito rast (10 do 20 %).

Vsaj na kratko se je potrebno ustaviti tudi pri smrtnosti, saj vpliva na starostno strukturo prebivalstva. Četudi nam gibanje in značilnosti smrtnosti v času popisa iz leta 1566 in pred njim niso znani in zato ne moremo z natančnostjo oceniti njihovih učinkov na demografsko strukturo, kakršno nam prikazuje popis, lahko vendarle trdimo, da je bila stopnja smrtnosti v takratni družbi v obravnavanem prostoru precej visoka. Na ta sklep nas navaja razmerje med otroško in odraslo populacijo pa tudi skromna zastopanost starejših, ki izhaja iz podatkov za Krmin. S povsem verjetno visoko stopnjo smrtnosti lahko vsaj delno razložimo tako neuravnoteženo demografsko strukturo vprid otroškega prebivalstva.

²⁹ Odstotkovna vrednost je bila pridobljena na osnovi podatkov o krajih, za katere popis navaja razdelitev v starostne skupine. To pomeni, da so iz izračuna izzeti prebivalci gradiščanskega glavarstva, prebivalci mesta Gorica zunaj obzidja in prebivalci treh vasi v krminski gastaldiji.

Socialni vidiki demografske strukture v mestu in na podeželju

Pomembno značilnost popisa "goriških duš" iz leta 1566 predstavlja dejstvo, da so tam, kjer so bili prisotni, podatki ločeno prikazani za tri družbene sloje, to je za plemiče, meščane in obrtnike ter kmete. Zaradi pomanjkanja informacij o prebivalstvu na tem območju so ti podatki enostavno dragoceni. Goriška socialna piramida je bila pri dnu zelo široka, pri vrhu pa precej ostra. Plemiški stan je bil zabeležen le v Gorici in Krminu, kar z veliko verjetnostjo nakazuje, da je popis zajel tudi plemiške družine, katerih posesti se niso nahajale le v krminski in goriški podeželski gastaldiji, ampak tudi na drugih območjih Goriške grofije, kot so Goriška brda, Vipavska dolina, Kras in zgornje Posočje ter vzhodni del spodnje Furlanske nižine, torej v predelih, ki niso bili povsem vključeni v obravnavani popis in za katere nimamo podatkov o podeželskem prebivalstvu. Zaradi tega so v popisu iz leta 1566 plemiči najverjetneje preza-stopani, saj bi se moral njihov relativni delež navezovati na širši obseg prebivalstva (to je na prebivalstvo celotne grofije). Plemiči so sicer predstavljali le 2,4 % popisane prebivalstva. Podobno lahko razmišljamo tudi za meščane Gorice, ki so predstavljali 10,35 % popisane prebivalstva. Oba zgornja družbena stana skupaj predstavljata 12,75 % prebivalstva, preostalih 87,25 % pa predstavlja kmečki stan. Če bi navedene podatke aplicirali na celotno goriško grofijo, bi bila slika prebivalstva še bolj neuravnotežena v prid podeželskega prebivalstva.

V mestu Gorica je plemstvo predstavljalo 12,75 % prebivalstva, preostali prebivalci pa so bili večinoma zabeleženi kot meščani in obrtniki (76,43 %) razen prebivalcev, ki so živeli zunaj mestnega obzidja (11,05 %), ki jih viri ne opredeljujejo kot meščane ali obrtnike, zato so bili za namene naše analize šteti kot kmetje. V Krminu je plemiški stan predstavljal 7,6 % prebivalstva, vsi preostali prebivalci pa so bili popisani kot kmetje (92,4 %), tako da meščani niso bili prisotni.

Bolj kot odstotkovne vrednosti so najbrž pomenljive absolutne vrednosti števila plemičev. Njihovo skupno število (425 oseb) pravzaprav ni tako pičlo, pri tem pa je zanimivo tudi dejstvo, da so krminski plemiči predstavljali več kot četrtino vseh plemičev v deželi. Verodostojna razlaga je, da je šlo za predstavnike družin, ki s svojim bivanjem v Krminu nakazujejo tesno povezavo z lastništvom zemljišč in gospodarsko dejavnostjo v Goriških brdih, posebej z vinogradništvom in s trgovino z vinom, ki sta doživljala rast v obdobju popisa. Pri zabeleženih podatkih je treba upoštevati tudi, da je del goriških meščanov svoje dohodke gotovo dobival tudi iz kmetijske dejavnosti, k čemur med

drugim napeljuje ugotovitev, da so se v samem urbanem središču in njegovi neposredni okolici obdelane kmetijske površine ohranjale še globoko v 18. stoletje.³⁰ Poleg tega so tudi med kmečkim prebivalstvom popisanih vasi gotovo obstajale osebe, ki so se delno ali povsem preživljale z dejavnostmi, različnimi od kmetijstva, npr. s podeželsko obrtjo (tudi glede na relativno šibkost lokalnega cehovskega sistema, lancis, 2001, 51 in 65). Razlikovanje med "plemiči", "meščani in obrtniki" ter "kmeti", ki ga najdemo v goriškem popisu iz leta 1566, namreč ni toliko utemeljeno na gospodarski dejavnosti uvrščenih v tri kategorije, ampak bolj na njihovi stanovski pripadnosti, ki je temeljila na družbenopravnih kriterijih.

Struktura prebivalstva glede na starost in spol kaže znatne razlike med družbenimi sloji. Pri plemstvu je razmerje med odraslo in otroško populacijo bistveno drugačno, kot se kaže iz skupne slike vsega prebivalstva, saj so v tej skupini odrasli bistveno številčnejši od otrok, še posebej pri goriškem plemstvu (73 % oziroma 27 %). V Krminu je delež otroškega prebivalstva med plemstvom večji (32 %), kar ga umešča nekje na sredino glede na goriške plemiče in meščane, pri katerih je razmerje med odraslimi in otroki 62 % proti 38 % (Tabela 2).

O rodnosti lahko z zadostno stopnjo gotovosti sodimo le na osnovi podatkov o rojstvih, s katerimi pa ne razpolagamo. Pravzaprav gre za isto interpretativno oviro, ki smo jo zasledili že pri pomanjkanju podatkov o smrtnosti. Kljub temu popisni podatki omogočajo izris določenih značilnosti in trendov, povezanih z rodnostjo in njeno odvisnostjo od družbene pripadnosti. Pri plemiškem prebivalstvu je dejansko vidno delovanje drugega režima, za katerega je značilna nižja rodnost, ki je najverjetneje posledica večjega poudarka na načrtovanju zakonskih zvez. Nižje število rojstev odgovarja skrbi za premišljeno upravljanje premoženja in dedovanja oziroma namernemu izogibanju prepostogostim delitvam posesti in pravic. Občutno višji delež otroškega prebivalstva pri krminskem plemstvu, ki pa je še vedno znatno nižji kot pri meščanih, lahko razložimo z ekspanzivno fazo v goriškem vinogradništvu in vinarstvu, katerega osrednje območje so bila prav Goriška brda s središčem v Krminu, kar nakazuje, kako je bilo tudi plemstvo demografsko občutljivo na ekonomsko konjunkturo. Pri goriških meščanih in obrtnikih lahko v primerjavi s celoto opazimo nižji delež otroškega prebivalstva, kar gotovo nakazuje na to, da je bila pri njih rodnost nižja kot v povprečni podeželski skupnosti. Vseeno pa tudi sliko

³⁰ Na zemljevidu mesta Gorica iz leta 1731 zelena barva parkov in vrtov prednjači pred rdečo, s katero so pobarvane stavbe, *Görtz die Haupt Statt in der Graffschaft Friaul*, Joannes Faligum, v Panjek, 2002, 136-137 (original hrani dunajski vojni arhiv, *Kriegsarchiv*).

mestnega prebivalstva s svojimi 38 % otroške populacije popis nedvomno ujame v trenutku velike pozitivne dinamičnosti in močne rasti.

Tabela 2. *Plemiči v Gorici in Krminu ter meščani in obrtniki v Gorici po starosti in spolu*

	PLEMIČI (skupaj)		PLEMIČI v Gorici		PLEMIČI v Krminu		MEŠČANI IN OBRITNIKI v Gorici	
	Št. preb.	%	Št. preb.	%	Št. preb.	%	Št. preb.	%
Odrasli	304	72	219	73	85	68	1.135	62
Otroci	121	28	81	27	40	32	697	38
Moški	220	52	157	52	63	50	882	48
Ženske	205	48	143	48	62	50	950	52
Skupaj	425	100	300	100	125	100	1.832	100

Vir: obdelava podatkov iz ACAU, *Manoscritti*, št. 610, glej tabelo 5.

Tabela 3. *Kmečko prebivalstvo goriškega podeželja po starosti in spolu*

	OKOLICA GORICE (13 skupnosti)		VIPAVSKA DOLINA (8 skupnosti)		HRIBOVITI PREDELI (8 skupnosti)		GORIŠKA BRDA* (7 skupnosti)		FURLANIJA* (7 skupnosti)	
	Št. preb.	%	Št. preb.	%	Št. preb.	%	Št. preb.	%	Št. preb.	%
Odrasli	2.224	56	2.145	56	1.423	55	1.276	47	389	47
Otroci	1.723	44	1.700	44	1.179	45	1.416	53	436	53
Moški	2.097	53	1.966	51	1.273	49	1.468	50	931	58
Ženske	1.850	47	1.879	49	1.329	51	1.458	50	665	42
Skupaj	3.847	100	3.845	100	2.602	100	2.926	100	1.596	100

* Pri nekaterih skupnostih ni ločenih podatkov za odrasle in otroke, zato je to razmerje izračunano le na delu skupnosti, skupno število prebivalcev po posameznih območjih pa na osnovi seštevka vseh moških in žensk (ti podatki so popolni za vse skupnosti).

Vir: obdelava podatkov iz ACAU, *Manoscritti*, št. 610, glej tabelo 5.

Pri prebivalstvu goriškega podeželja lahko opazimo določene razlike v stopnji demografske rasti med posameznimi območji, ki jih lahko brez večjih pomislekov opredelimo na podlagi okoljskih, ekonomskih in institucionalnih kriterijev (Panjek, 2002), kot sledi: okolica Gorice, Vipavska dolina, Goriška brda, hribovito območje in Furlanska nižina. Odstotek otroškega prebivalstva je v povprečju najvišji v Goriških brdih in Furlaniji, kjer presega polovico vsega prebivalstva (53 %), skupnosti v Vipavski dolini in v okolici goriške prestolnice pa izkazujejo najnižjo dinamičnost, ki kljub temu ostaja izredno velika (44 %). Delež moškega prebivalstva je od povprečja višji na območju Furlanije in v okolici Gorice, kar lahko nakazuje na večji dotok moških priseljencev (Tabela 3).

Slika se nekoliko spremeni in izostri z opazovanjem deleža otroškega prebivalstva v posameznih skupnostih (Tabela 4), iz katerega je jasno razvidno, kako so najmočnejšo težnjo k porastu izkazovale skupnosti v Goriških brdih in nekatere v okolici Gorice, skupnosti z visokim deležem otrok na drugih območjih pa so prej izjema kot pravilo (npr. Jalmicco v Furlaniji, ki ima najvišji delež otrok nasploh, in Lokavec v Vipavski dolini). Od skupnosti s hribovitega območja največjo dinamičnost kažejo tri skupnosti na Banjški planoti, ki so v popisu zajete skupaj in predstavljajo deseto najhitreje rastočo skupnost. Opazimo lahko tudi, da skupnosti v Vipavski dolini rastejo nekoliko manj pospešeno, kar nakazuje na to, da je bila pred popisom njihova relativna demografska teža še večja, saj smo že navedli, da gre za nadpovprečno velike skupnosti. Vasi na Vipavskem, v katerih je izpričana kuga leta 1544 in ki so zajete v popisu, ne izstopajo po posebno visokem deležu otroškega prebivalstva v primerjavi z ostalimi (Kamnje 44,16 %, Batuje 43,32 %, Črniče 38,34 %). Najnižjo stopnjo dinamike je opaziti pri nekaterih skupnostih v goriškem primestju, med katerimi Kromberk izstopa po najnižji rasti in najnižjem deležu otroškega prebivalstva, saj je enak tistemu, zabeleženem pri goriškem plemstvu. Čeprav bi za natančnejše razumevanje razlik med vaškimi skupnostmi potrebno, je nedvomno opaziti, da je težnja po naraščanju prebivalstva, ki je povsod zelo visoka, še najmočnejša tam, kjer gospodarstvo sloni na vinogradništvu, to je v Goriških brdih. Četudi bi za točnejše razumevanje razlik med posameznimi skupnostmi morali preveriti konjunkturne specifične v povezavi z gospodarsko naravnanoostjo naselij, lahko z gotovostjo trdimo, da je bila težnja k naraščanju prebivalstva, ki je bila sicer povsod visoka, gotovo najbolj izrazita na območju, kjer je gospodarstvo temeljilo na vinogradništvu in vinarstvu, to je v Goriških brdih.

Tabela 4. Delež otroškega prebivalstva v podeželskih skupnostih

	SKUPNOST	OTROŠKO PREBIVALSTVO %	OBOČJE
1.	Jalmicco	64,46	Furlanija
2.	Gornje Cerovo	56,76	Brda
3.	Dolnje Cerovo	56,08	Brda
4.	Krmin/Cormons	54,93	Brda
5.	Lokavec	54,57	Vipavska
6.	Kojsko	52,61	Brda
7.	Crauglio	52,28	Furlanija
8.	Peč/Peci	50,50	Go. okolica
9.	Sv. Andrej/S. Andrea	50,29	Go. okolica
10.	Banjšice (3 skupnosti)	50,10	Hribi
11.	Solkan	48,59	Go. okolica
12.	Orehovlje	47,73	Go. okolica
13.	Šempeter in Gornja Vrtojba	47,38	Go. okolica
14.	Podsena	47,33	Brda
15.	Romanž/Romans	46,48	Furlanija
16.	Pevma in Šmaver/Piuma e S. Mauro	45,30	Go. okolica
17.	Deskle	45,12	Hribi
18.	Idrija	44,34	Hribi
19.	Vogrsko	44,28	Vipavska
20.	Šempas	44,20	Vipavska
21.	Kamnje	44,16	Vipavska
22.	Števerjan/S. Floriano	44,12	Brda
23.	Šlovrenc ob Soči/S. Lorenzo	43,96	Furlanija
24.	Sv. Rok/S. Rocco	43,42	Go. okolica
25.	Ločnik/Lucinico	43,33	Go. okolica
26.	Batuje	43,32	Vipavska
27.	Bukovica	42,78	Vipavska
28.	Podgora	42,67	Go. okolica
29.	Anhovo	42,66	Hribi
30.	Čepovan (gornji in spodnji)	41,75	Hribi
31.	Prvačina	40,28	Vipavska
32.	Bilje	40,10	Go. okolica
33.	Grgar	38,99	Hribi
34.	Črniče	38,34	Vipavska
35.	Nogaredo	37,78	Furlanija
36.	Miren in Rupa	35,63	Go. okolica
37.	Vrtojba (spodnja)	34,48	Go. okolica
38.	Kromberk	28,57	Go. okolica

Vir: obdelava podatkov iz ACAU, *Manoscritti*, št. 610, glej tabelo 5.

Prebivalstvo in ekonomska konjunktura

V nadaljevanju bomo skušali preveriti skladnost faze znatne rasti goriškega prebivalstva sredi 16. stoletja z istočasno ekonomsko konjunkturo, nato pa bomo pogled usmerili v prejšnja desetletja in poiskali druge dejavnike, kot so kuge, vojni spopadi in priseljevanje, ki bi lahko prispevali k oblikovanju nastale demografske strukture in s katerimi bi jo lahko razložili. Z upoštevanjem rezultatov tega preverjanja dejavnikov bomo nazadnje skušali izrisati koherenten okvir razmerja med demografskim in ekonomskim trendom v tem obdobju.

Strma rast goriškega prebivalstva je skladna s takratnimi zapisi in z zgodovinskimi interpretacijami, ki 16. stoletje, še posebej njegovo drugo polovico, označujejo za obdobje gospodarske in urbane rasti (Panjek, 2002, 178-179). Na sredini in v drugi polovici 16. stoletja je Goriška doživljala precej hiter razvoj. Lokalna gospodarska rast je temeljila predvsem na kmetijstvu, še posebej na vinogradništvu in trgovini z vinom. V zadnjih desetletjih stoletja je neposredna cestna povezava s Koroško omogočila povečanje prometa s koroškim železom in olajšala prodor goriškega vina na koroški trg, ki ga je bil tako željan, da ga je kupoval ne glede na visoko ceno (Panjek, 2002, 209-219). Rast sta spodbudili vključitev goriške grofije v habsburški prostor in gradnja ceste, ki je Koroško povezala z Gorico in z jadranskim pristaniščem Štivan pri Devinu preko prelaza Predel in po dolini reke Soče.³¹ Izgradnja te ceste, ki se je v celoti vila po habsburškem ozemlju, in nekateri beneški ukrepi za usmerjanje čezalpskih trgovinskih tokov v Kanalsko dolino so občutno preusmerili promet v primerjavi z dotedanjimi smernicami, ki so prednost dajale beneškemu Čedadu. V Čedadu so tarnali nad upadom lastnega prometa z železom iz Koroške in z vinom v nasprotni smeri, ki se je po njihovem zrcalil v sočasnem trgovskem razvoju Gorice. Proti Gorici in Štivanu je po novem dejansko potekalo bistveno intenzivnejše trgovanje s koroškimi železnimi izdelki in polizdelki, na Goriškem pa sta se širila vinogradništvo in trgovina z vinom, usmerjena na Koroško (Tagliaferri, 1976, L-LI; Tucci, 1977, 363).

Še preden je bilo ugodeno prošnjam goriškega deželnega plemstva (1549, 1557) po gradnji posoške ceste, ki bi Gorico povezala s Koroško, so v zaščito domačih pridelovalcev pridobili prepoved uvažanja tujih vin. Zatem se je

³¹ Za podrobnejše informacije o zgodovini posoške ceste glej Hassinger, 1987, 216-220; Tucci, 1977, 351-371; Rajšp, 1994, 46-51; Morassi, 1997, 5-10.

zasajanje trt iz leta v leto povečevalo [...]. Griči, večinoma pokriti z grmičevjem, so se prekrili s trtami, nekateri opuščeni pa so bili prenovljeni [...]. Lastniki številnih neobdelanih zemljišč, ki od njih niso imeli nobenih prihodkov, so jih za skromno najemnino podeljevali kmečkim družinam, ki so se potegovalle zanje in kar tekmovalle [...]. Sam vladar je podelil pravico do izkoriščanja številnih zemljišč take narave.

Številni srenjski pašniki in gozdovi so bili spremenjeni v vinograde ali mešano kulturo (Morelli, 2003, I, 172-176; Antonini, 1865, 335). Leta 1567, le leto po našem popisu, je bilo Gorico mogoče opisati kot "kraj, kjer se trguje in kjer posluje veliko trgovcev" in kjer je trgovina pomenila predvsem "prodajo vina Nemcem".³²

Popis prebivalstva iz leta 1566 te dinamične okoliščine potrjuje in jasno izkazuje. Na osnovi predstavljenih demografskih podatkov naj bi se obdobje rasti pričelo najkasneje z letom 1552, kot piše Morelli, torej 14 ali 15 let pred popisom, ko se je začela rojevati številčna generacija otrok, zabeležena leta 1566. Če bi prisotnost zelo številčne generacije posplošili tudi na starostno skupino od 15 do 24 let, kot je izkazana v Krminu (edini kraj, za katerega imamo podatke o starostni skupini mladih), bi lahko začetek rasti predstavili še za desetletje pred tem, torej v štirideseta leta 16. stoletja.

Krmin je bil glavno središče vinogradniškega območja Goriških brd in trgovine z vinom na Goriškem. Zato se zdi poudarjena zastopanost mladega prebivalstva, ki nakazuje na izjemno hitro rast prebivalstva, toliko skladnejša z gospodarsko rastjo, ki je temeljila predvsem na vinogradništvu in na prodaji vina in jo imamo lahko za neke vrste "lakmusov papir" razmerja med demografsko rastjo in gospodarsko konjunkturo. A to bi hkrati lahko pomenilo, da je Krmin nekako predstavljal izjemen primer. Kot bomo videli v nadaljevanju, pa po drugi strani pa tako neuravnotežena demografska struktura navaja k iskanju še drugih možnih razlag poleg ekonomskega razvoja.

Poleg dejavnikov razvoja pa so se hitro pokazale tudi negativne okoliščine, kot je zmanjšanje trgovskega prometa tako na "ljubljski cesti", torej na prometnici, ki je z Madžarske, s Hrvaške in iz Slovenije vodila v Beneško republiko in druge italijanske dežele, in katere kopenska veja je potekala prav preko Gorice, kakor tudi v notranjeavstrijskih deželah nasploh. Upočasnitev trgovinskih tokov se je nadaljevala še v naslednje stoletje.³³ Goriški razvojni cikel torej ni trajal dolgo.

³² Tucci, 1977, 362, ki navaja Di Porcia, 1879, 87.

³³ Panjek, 2002, 139-148 in 180 ter tam navedena bibliografija.

Ekonomska rast in migracije

Tipologija popisnih podatkov nam ne nudi zanesljive opore, na osnovi katere bi se lahko opredelili do navedb o toku priseljevanja z obmejnih beneških ozemelj, ki jih Morelli in Antonini omenjata v povezavi s povečevanjem prebivalstva in z ekonomskim razvojem sredi 16. stoletja. Priseljevale so se kmečke družine, ki so se naseljevale v nižinskem delu Goriške, to je v "avstrijski Furlaniji". Habsburške oblasti so se na to odzvale z ukrepom iz leta 1553, ki je prepovedal odsajanje goriških kmetov v primeru, če je bil razlog za to njihovo nadomeščanje z beneškimi podložniki (Morelli, I, 179; Antonini, 1865, 335-336). Preprosto razlikovanje med otroškim in odraslim prebivalstvom, ki je v popisu za območje furlanske nižine le delno prisotno, nam ne omogoča, da bi v starostni strukturi prebivalstva zanesljivo identificirali učinke tega priseljevanja. Priseljevanje namreč praviloma zajame mlajše odraslo prebivalstvo, večinoma v starosti od 20 do 30 let in še malce več, zato je "značilno za demografske entitete z visoko stopnjo priseljevanja", da njihova starostna struktura prikazuje "napihnenost starosti med 20. in 45. letom". Ker so prišleki ponavadi "mladi in v reproduktivni starosti", so priseljenci "odločno pospeševali tudi naravni reproduktivni potencial in prek visoke natalitete napihovali prve starostne razrede" prebivalstva (Kalc, 2008, 128). Po analogiji pa je vsekakor mogoče postaviti hipotezo, da bi bila močna prisotnost otroškega prebivalstva v nekaterih skupnostih vzhodne furlanske nižine lahko (med drugim) tudi posledica priseljevanja mladih družin z bližnjih beneških ozemelj sredi 16. stoletja.

O priseljevanju v mesto Gorica so dostopni podrobnejši, četudi ne povsem jasni podatki. Od polovice stoletja dalje so se v Gorico z beneškega ozemlja poleg izgnancev (*banditov*) priseljevali tudi ljudje, ki so iskali delo in jih je priregnil razvoj gospodarskih dejavnosti. Habsburške oblasti so naraščanje števila banditov in beneških podanikov, ki so se zatekali v mesto, v luči zagotavljanja javnega reda opazovale z zaskrbljenostjo. Tako je habsburški cesar leta 1560 goriškim oblastem naročil, naj sprejmejo ukrepe za izgon banditov in drugih beneških podložnikov, saj je bila vlada Notranje Avstrije "obveščena, da se v mestu Gorica in njegovi okolici nahaja več beneških podložnikov in banditov, umljivih posameznikov, kot je oseb, rojenih v Naših Deželah, kakor izhaja iz priloženega seznama". Šlo naj bi za 147 odraslih moških (vključno z nekaterimi ženskami), ki so se izselili iz Beneške republike, od tega jih je bilo 38 banditov. V vaseh okoli Gorice so bili še drugi; če bi prišleli člane njihovih družin, pa bi se njihovo število še povečalo. Iz dokumenta nadalje izhaja, da je "izvornih podanikov, ki prebivajo v Gorici" (*sudditi originari abitanti in Gorizia*), brez

plemičev, samo 125 (Cossar, 1941, 63-66). Ni povsem jasno, ali so ti predstavljali lokalno odraslo moško prebivalstvo ali priseljence iz habsburških dežel, a verjetnejša je slednja hipoteza.³⁴ Taka interpretacija se opira na dejstvo, da le šest let kasneje naš popis navaja, da je v mestu Gorica živelo 539 odraslih moških meščanov, h katerim je treba prišteti še nekaj deset tistih, ki so živeli zunaj obzidja (približno 80). Težko si je namreč predstavljati, da bi v šestih letih moško prebivalstvo mesteca lahko naraslo od manj kot 300 na več kot 600 oseb. Precej bolj verodostojna je predstava o moški populaciji, v kateri je bilo skoraj polovica priseljencev iz sosednjih beneških in iz habsburških ozemelj, kar nam daje povsem sprejemljivo demografsko sliko mesta v fazi rasti in razvoja.

Zaradi navedenega bomo poskusili opredeliti obseg priseljevanja, in sicer najprej iz bližnje Beneške republike, za katero se predstavljeni podatki zdijo zanesljivi, nato pa še iz habsburških dežel. V poimenskem seznamu, priloženem k navedenemu poročilu, lahko najdemo vsaj sedem beneških plemičev, ki jih za namene primerjave izvemamo iz našega izračuna in s tem dobimo število 140 beneških priseljencev. Če to število primerjamo s podatki popisa iz leta 1566, ugotovimo, da je delež beneških priseljencev med goriškimi "meščani" znašal približno 23 % vseh odraslih moških. Če pod priseljenci razumemo tudi 125 habsburških podakov, lahko sklepamo, da je bilo priseljevanje iz obeh izvornih območij precej uravnoteženo. Če pa zanemarimo kategorijo banditov in na ta način zajamemo zgolj priseljevanje iz ekonomskih razlogov (v širšem smislu), ugotovimo, da je bilo "ekonomsko" priseljevanje s habsburških ozemelj pogostejše od priseljevanja iz Beneške republike (125 mož proti nekaj čez 100). Če v izračun vključimo vse zanesljive (beneške) in verjetne (habsburške) priseljence, vključno z banditi, znaša skupni delež priseljencev med goriškimi "meščani" približno 43 %.

V vsakem primeru je jasno, da predstavljeni podatki potrjujejo podobo o stvarnosti, ujeti v trenutku hitre gospodarske rasti, ki je pritegovala znatne priseljske tokove, ti pa so predstavljali pomemben del demografske rasti vsaj v mestu Gorica in v nekaterih podeželskih skupnostih v nižini.

Če je to slika priseljevanja, kakor jo lahko orišemo vsaj v glavnih obrisih za obdobje takoj po sredini 16. stoletja, lahko v zgodovinopisju najdemo tudi sledi predhodnega toka priseljevanja. Della Bona piše, kako se je že na začetku 16. stoletja, in sicer tako pred vojno med Maksimiljanom I. Habsburškim in Benetkami (h kateri se bomo še vrnili) kot po njej, "zaradi razpoložljivosti velikih območij opuščениh zemljišč v Furlaniji začutila potreba, da se od povsod pri-

³⁴ Takšna je tudi interpretacija Silvana Cavazze, ki ne izključuje možnosti, da bi dokument z opisom situacije lahko pretiraval (Cavazza, 2001, 173).

tegnejo obdelovalci zemlje, in dejansko so prišli ljudje iz Karnije in z območij Trevisa, Padove, Vicenze, Brescie, Bergama itd.” (Della Bona, 2003, 71). Na tej točki si zato podrobneje pogledjmo razloge, zaradi katerih je v začetku 16. stoletja prišlo do opuščanja obdelovanja zemlje in pomanjkanja kmetovalcev.

Znaki kuge in vojnih spopadov

Indici v našem gradivu nakazujejo še druge možne razlage za strukturo prebivalstva s tako izrazito zastopanostjo otrok, ki bi lahko dopolnile že ugotovljeno povezavo z gospodarsko rastjo. Ponovno si pogledjmo podatke za Krmin, iz katerih izhaja, da je bilo približno 83 % podeželskega prebivalstva starih manj kot 25 let. To bi si lahko najprej dodatno razložili z že omenjeno vlogo priseljevanja, a bi v tem primeru vendarle pričakovali višji delež odraslega prebivalstva nad 25 let.

Druge razlaga bi bila lahko povezana z epidemijo kuge, ki je leta 1544 morila po Goriškem (po prvi grožnji, ki je prav tako prihajala iz bližnje Kranjske in se je pojavila že leta 1542³⁵). Po eni od različic naj bi epidemija prodrla “v številne kraje Goriške grofije” (Antonini, 1865, 343), po drugi naj bi jo zajezili v Vipavski dolini.³⁶ Kuga iz leta 1544 se je pojavila natanko 22 let pred našim popisom, tako da je njena časovna oddaljenost skladna z odraščanjem starostne skupine od 0 do 24 let v Krminu. Lahko bi torej postavili hipotezo, da je 83-odstotni delež mladih in otrok tudi posledica pospešenega demografskega pritiska, s katerim je 17-odstotni delež prebivalstva nad 25 let zapolnjeval vrzel, ki jo je povzročila višja smrtnost zaradi kuge. To ne pomeni, da je bila tako zelo neuravnotežena demografska struktura prisotna v vseh popisanih krajih, vendar je številčnost otroške populacije dovolj splošno prisotna tudi v drugih popisanih skupnostih, zato je razumno domnevati, da so posledice epidemije poleg ekonomskih motivov predstavljale dodaten dejavnik demografskega razvoja. S tem bi potrdili Antoninijevo hipotezo, da je kuga leta 1544 zajela obsežen del Goriške, in ne le njenega vzhodnega dela, kot trdi Morelli.

Če pogled usmerimo še dlje v preteklost, najdemo še druge dogodke, ki bi lahko vplivali na kasnejši demografski (pa tudi gospodarski) razvoj, še posebej če upoštevamo, da leta 1566 v Krminu skorajda ni bilo nikogar več pri življenju,

³⁵ Že prej, leta 1532, so bili sprejeti sanitarni ukrepi za omenjevanje širjenja epidemije s Goriške (s severa; Morelli, 2003, I, 160-161).

³⁶ Morelli navaja, da naj bi po njemu znani dokumentaciji kuga tisto leto prizadela vasi Batuje, Črniče, Selo in Kamnje (Morelli, 2003, I, 160-161).

ki bi bil rojen pred letom 1506. Najprej je treba upoštevati, da je po smrti zadnjega goriškega grofa (1500) prišlo do vojne med Benetkami in Habsburžani za prisvojitev grofije (1508-1516), ki je bila del širšega konflikta s Cambrajsko ligo. Morelli glede posledic tega konflikta na prebivalstvo navaja, da so bili morilski in plenilski vojaški vpadi pogosti (Morelli, 2003, I, 36). V povezavi z epidemijo kuge, ki se je v Furlaniji razširila leta 1510 med isto vojno, pa po mnenju Morellija "ni spomina na to, da naj bi bolezen prešla naše [goriške] meje", z izjemo utrdbe pri Gradišču, ki so jo takrat zasedale beneške čete.³⁷ Žal glede tega nimamo točnejših navedb, enako velja tudi za posledice močnega potresa, ki je Furlanijo in vzhodno Slovenijo stresel leta 1511, na Goriškem.

S še enim korakom v preteklost vidimo, da so ob koncu 15. stoletja Furlanijo in Goriško pretresale kuge in uničujoči turški vpadi, ki so za seboj pustili na tisoče mrtvih. V zadnjem vpadu leta 1499 naj bi "Turki" v furlanski nižini za seboj pustili 132, "v hribih pri Gorici in na kraški planoti" pa več kot 60 požganih in oplenjenih vasi.³⁸ Taista takratna pričevanja navajajo številko 2.000 mrtvih, ki naj bi jih "Turki" pri umiku pustili na bregovih narasle reke Tilment (Tagliamento), na bregovih Soče pa naj bi jih obležalo 1.817 (Malipiero, 1843, 183-184). Za slednje je smiselno predpostavljati, da so bili večinoma ujeti med Tilmentom in Sočo, torej v Furlaniji.

V zadnjih desetletjih 15. stoletja sta furlansko in goriško ozemlje doživela vsaj sedem turških vpadov, med katerimi je bil zadnji (1499) med najbolj uničujočimi: "celoten pas med Sočo in Tilmentom je bil oplenjen, požgan in opustošen [...]. Prihranjeno ni bilo ne moškim ne ženskam, ne starim ne mladim in tiste, ki jih ni bilo mogoče odnesti v suženjstvo, so zabodli", Tudi levi oziroma goriški strani Soče "Turki niso prizanesli" (Della Bona, 2003, 71). Furlanski plemič Nicolò Savorgnan je leta 1499 v Benetkah tožil, da je zaradi vpada "dežela uničena in v njej ni mogoče bivati". Zabeleženo je bilo tudi, kako so po koncu vpadov "Turki na goriški ravnici prodajali živino in plen ter pobirali odkupnino za zajete ljudi" (Malipiero, 1843, 183-184).

Demografsko stanje na Goriškem konec 15. stoletja je v mračnih tonih opisoval že Morelli. "Zaradi pogostih turških pohodov je prebivalstvo dežele močno upadlo [...]. Tem nadlogam gre dodati še kugo, katere izbruhi so se ponavljali v naši deželi [v letih 1477, 1491, 1494] in jo do konca opustošili" (Morelli, 2003, XII).

³⁷ Morelli, 2003, I, 37. Omenjena je tudi "huda lakota, ki je leta 1528 prizadela deželo", prav tam, 180.

³⁸ Antonini, 1865, 258, ki citira Malipiero, 1843, ki pa ne omenja vasi pri Gorici in na Krasu.

Da so bili življenjski pogoji na Goriškem zelo težki in kmetijstvo v propadu ravno zaradi turških vpadov, kuge in posledičnega pomanjkanja delovne sile za obdelovanje izropanih in opustelih polj, je odločno zatrdil že Della Bona. Opu-stošenje naj bi podeželsko prebivalstvo prignalo tudi v proteste, "predvsem tisti s Krasa so bili povsem v gibanju [...], pritoževali so se nad svojim stanjem in se pri oblasteh oglašujoče pritoževali, tako da jih je bilo treba nazadnje z vojaško silo spraviti k razumu" (Della Bona, 2003, 70-72).

Stanje je bilo podobno tistemu, ki nam je poznano v drugih slovenskih deželah.³⁹ Zaradi kuge, hude lakote, vojn in še posebej turških vpadov "veliko obdelovalnih zemljišč na celotnem slovenskem ozemlju je bilo pustih in zapuščanih. [...] Običajna stopnja zemljiške opustelosti je bila v notranjosti 22 %, ob robu Štajerske in Kranjske (na njunih vzhodnih in južnih mejah) ter v Istri (ob njeni severni meji) pa se je vlekel širok pas pustot,⁴⁰ ki je obsegal povprečno kar od 40 do 60 % zemljišč." To pa ne pomeni, da so bile tolikšne tudi izgube človeških življenj, saj se je del prebivalstva preselil ali odšel v mesta (Štih, Simoniti, 2009, 207-208). Tudi na Goriškem so se od turškega uničenja "prestrašeni prebivalci" "pred besom barbarov reševali ali po skrivališčih [taborih⁴¹] ali pa so si novo domovino iskali v oddaljenih deželah" (Morelli, 2003, XII).

V nekaterih zemljiških gospodstvih, ki so bila ozemeljsko delno vključena v zgoraj navedena dogajanja na Goriškem ali pa so se nahajala v neposredni bližini (Devin, Senožeče in Prem na Krasu ter Vipava), je bilo prav tako praznih približno 30 % kmetij (Štih, Simoniti, 2009, 207). V goriškem komornem urbarju iz leta 1507, ki je pokrival skoraj isto območje našega popisa, a je vključeval le manjši del obstoječih kmetij, pa je zabeleženih le 5 % pustot, torej neobdelanih kmetij, vendar ji je že leta 1530, po prvi beneško-habsburški vojni (1508-1516), zabeleženih več. Večje je tudi število kmetij, še posebej novih kajž (korb)⁴². Vsekakor velja opaziti, kako je v tem obdobju (1507-1530) ob hitrem napredovanju obnove in celo povečevanju števila zapuščenih kmetij v komornem urbarju vidna močnejša težnja k pridobivanju novih zemljišč, pogosto na srenjski zemlji, kjer so se oblikovale nove kmetije (kajže).

³⁹ Prebivalstvo je hude izgube doživelo predvsem na območjih, ki so bila izpostavljena turškim vpadom (Štih, Simoniti, 2009, 207).

⁴⁰ Slovenski izraz 'pustota' za zapuščeno zemljo se je v furlanščini hitro prijel, glej G. B. Pellegrini, *Appunti etimologici friulani (elementi slavi)*, zdaj v Pellegrini, 1992, 252.

⁴¹ Ruralne utrdbе, slovenski termin, ki mu ustreza furlanski izraz *centa*.

⁴² Pavlin, 2006, 192. Ali lahko govorimo o omejenem učinku turških vpadov na goriško tkivo ali hitrem okrevanju, tudi po vojni v letih 1508-1516, ostaja dvomljivo, ne le zaradi neskladja z lokalno zgodovinsko tradicijo in s stanjem na sosednjih območjih, temveč tudi zato ker bi lahko vzorec, ki ga predstavljajo kmetije v komornem urbarju, ne bil reprezentativen (naključna selektivnost škode in/ali večja gospodova sposobnost obnove z naseljevanjem novih kolonov), in ker proces obnove pustot med letoma 1507 in 1530 vendarle stagnira oziroma celo zamre.

Iz krize v rast

Po tem pregledu, ki je potekal vzvratno v preteklost, bomo sedaj zamejnali smer in poskusili interpretirati prehod iz krize v rast tako, da bomo sledili kronološkemu zaporedju dogodkov in dejavnikov. V zadnjih desetletjih 15. stoletja so Goriško pestili ponavljajoči se turški vpadi in kuge. Še posebej v zadnjem desetletju tega stoletja so se v nekaj letih zvrstili dve epidemiji kuge (1491, 1494) in višek turškega opustošenja (1499). Naslednjega leta (1500) je umrl zadnji goriški grof. Kmalu zatem, med letoma 1508 in 1516, je Goriško zajela prva beneško-habsburška vojna, povezana z nasledstvom goriških grofov in s Cambraijevo ligo. Med vojno je prišlo do ponovne epidemije kuge in hudega potresa, katerega posledice je potrebno za Goriško sicer še natančno ugotoviti.

Na začetku 16. stoletja je opustošeno in demografsko osiromašeno goriško podeželje doživelo konec goriških grofov in prehod ozemlja pod drugo oblast, s čimer je Goriška postala del habsburških provinc, ki so predstavljale širok ekonomski prostor, v katerega se je lahko umestila. Lahko bi torej trdili, da se je Goriška na začetku 16. stoletja znašla pred novim začetkom tako v ekonomsko-demografskem kot politično-institucionalnem smislu, četudi je prilagajanje habsburški ureditvi potekalo precej počasi in spremembe niso bile takojšnje in radikalne, temveč postopne.

Na osnovi zgoraj predstavljene rekonstrukcije in ugotovitev, ki izhajajo iz popisa iz leta 1566, lahko trdimo, da je med koncem 15. in začetkom 16. stoletja zaradi turških vpadov, epidemij in vojne prišlo do demografske vrzeli in nazadovanja kmetijstva, ki sta se začela zapolnjevati in si opomoči šele v 40. letih 16. stoletja. Spomnimo se namreč, da je bilo le 55 % popisane prebivalstva rojenega pred letom 1542. Proti sredini stoletja postanejo znaki gospodarskega in demografskega okrevanja očitni. Popis iz leta 1566 s svojimi visokimi deleži otroškega in mladega prebivalstva precej jasno kaže, kako se je rast prebivalstva sprožila v demografsko osiromašeni stvarnosti, ki je izpričana v več virih, iz zgodovinopisja in takratnih pričevanj pa vemo, da je do širjenja obdelanih zemljišč, še posebej vinogradov, prihajalo prav na zemljiščih, ki so pred tem bila že obdelana, a nato opuščena, in na srenjski zemlji. Kuga iz leta 1544 je verjetno le imela demografske posledice, kar je mogoče delno razbrati tudi iz strukture prebivalstva leta 1566, hkrati pa je jasno, da trenda rasti na srednji rok ni prekinila, temveč je kvečjemu še okrepila zagon demografskega okrevanja, ki ga je dodatno podpiralo priseljevanje v splošnih spodbudnih okoliščinah gospodarskega razmaha. Popis iz leta 1566 torej predstavlja sliko prebivalstva v obdobju dinamične in pozitivne gospodarske konjunktore. Na

osnovi teh rezultatov je mogoče vsaj delno zmanjšati vlogo, ki jo je na razvoj Gorice imela izgradnja posoške ceste in posledično neposredna povezava s Koroško.⁴³ Faza rasti se je namreč pričela že dve ali tri desetletja pred izgradnjo ceste, ki je nato omogočila povečanje trgovske izmenjave z goriškim vinom in s koroškim železom.

Vsekakor je rast v drugi polovici 16. stoletja temeljila na že prej obstoječih gospodarskih dejavnostih, kot lahko sklepamo na podlagi opisa goriškega gospodarstva iz leta 1510:

*Dežela razpolaga z veliko odličnega mesa, saj ima odlične pašnike in ugoden dostop do hribov in obrežij. Ima nadvse delikaten kruh, ki se lahko primerja s tistim iz Padove ali katerim koli drugim v Italiji. Vina so dobrega vonja in dragocenega okusa, a motna in za tiste z občutljivimi ali nevajenimi želodci zelo škodljiva. Iz nemških dežel [Magna] vanjo prihaja veliko železa, veliko živega srebra in drugih kovin, Benetke pa od tu dobivajo veliko lesa, tako za gradnjo kot za kurjavo. Sem pogosto prihajajo dobri konji, posebej hribovski konji, kranjsko-slovenskega, včasih hrvaškega, predvsem pa nemškega porekla. Na sejme, ki jih prirejajo, pride le malo trgovcev z luksuznimi in delikatesnimi izdelki, tako da Furlani ne trgujejo veliko z blagom, namenjenim v Benetke, razen s srpi, ki jih dobavljajo v številne italijanske dežele.*⁴⁴

“Magna” je okrajšava za Nemčijo [Alemagna], ki pa je ne smemo enačiti samo s Koroško, ki je bila zgoraj navedena kot vir železa, temveč se odlomek z večjo verjetnostjo nanaša tudi ali predvsem na področje Kranjske, kot je mogoče sklepati zaradi navedbe živega srebra, ki je prihajalo iz idrijskih rudnikov, še splošneje pa na tri mejne notranjeavstrijske province (Kranjska, Koroška in tudi Štajerska). Vino in železo sta torej predstavljala proizvodni in trgovski panogi, prisotni že prej, in na njih je temeljila tudi kasnejša rast. Zaradi majhnega povpraševanja po beneškem “luksuznem” blagu so bile možnosti izmenjave med temi izdelki in izdelki iz habsburških dežel omejene. Odlomek jasno nakazuje, da je bil tranzit pogostejši od izmenjave, enako je bilo tudi v 17. stoletju: Gorica se je nahajala ob eni od trgovskih poti na dolgo razdaljo med vzhodnoaplskim in panonskim prostorom ter Padsko nižino, oziroma med srednjo Evropo in italijanskim polotokom (Panjek, 2002).

⁴³ Ugo Tucci tako npr. meni, da “Gorica predstavlja za tisto obdobje ne zelo pogost primer počnega razvoja, ki je v veliki meri posledica cestne povezave” (Tucci, 1977, 366).

⁴⁴ Tako meni Luigi da Porto, kot ga navaja Antonini, 1865, 39, in je deloma citiran tudi v Tucci, 1977, 362.

Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da je gospodarski razvoj Gorice - poleg že omenjenih dejavnikov (vključitev v velik habsburški trg, carinski in trgovinski ukrepi, izgradnja posoške ceste, znatno povpraševanje po goriških vinih na Koroškem, mobilizacija goriških elit), h katerim lahko prištejemo širše okoliščine evropske ekonomske konjunktore, ki je spodbujala specializacijo v kmetijstvu - izviral iz demografske krize s konca 15. stoletja in začetka 16. stoletja. Vrzelo, do katere je prišlo v tistem času, je predstavljala osnovo za kasnejšo rast in razvoj, saj je ustvarila velik obseg proste in takoj razpoložljive zemlje, primerne za razvoj vinogradništva, v pričakovanju ustrezne konjunktore.

Obenem iz rekonstrukcije precej jasno izhaja, kako so bili tako dejavniki, ki so povzročili krizo, kot tudi tisti, ki so omogočili sproženje procesa rasti, v veliki meri zunanjega porekla, torej eksogenega, ne pa endogenega značaja. Hkrati je treba opozoriti, da je bilo potrebno na razmah pozitivnih posledic krize in na zagon pozitivne gospodarske konjunktore počakati skoraj pol stoletja, za to pa se je med drugim morala tudi zamenjati oblast.

Tabela 5. Kraji Goriške grofije z opisom duš za leto MDLXVI (1566)

Gastaldija	Skupnost	Stan	Moški	Ženske	Dečki	Deklice	Skupaj
Gorica mesto	Gorica (<i>Goritia</i>)	<i>Plemiči</i>	116	103	41	40	300
		<i>Meščani</i>	539	596	343	354	1.832
		<i>Zunaj mesta</i>					265
		Skupaj	655	699	384	394	2.397
Gastaldija Gorica podeželje	Solkan (<i>Salcan</i>)		172	192	192	152	708
	Kromberk (<i>Stran</i>)		51	49	21	19	140
	Grgar (<i>Gregar</i>)		120	146	86	84	436
	Banjšice, 3 skupnosti (<i>Bansiza, 3 comuni</i>)		232	245	256	223	956
	Deskla (<i>Diescla</i>)		108	128	106	88	430
	Šempas (<i>Sanz(p)as</i>)		343	350	303	246	1.242
	Črniče (<i>Cerniza</i>)		101	100	64	61	326
	Batuje (<i>Baluia</i>)		164	154	136	107	561
	Kamnje (<i>Camigna</i>)		187	186	159	136	668
	Lokavec (<i>Locaviz</i>)		88	81	90	113	372
	Prvačina (<i>Prebacins</i>)		83	89	54	62	288

Gastal- dija	Skupnost	Stan	Moški	Ženske	Dečki	Deklice	Skupaj
	Vogrsko (<i>Hungrispach</i>)		56	56	43	46	201
	Bukovica (<i>Bucaviza</i>)		56	51	39	41	187
	Bilje (<i>Biglia</i>)		65	56	36	45	202
	Orehovlje (<i>Recovin</i>)		21	25	29	13	88
	Sv. Rok (<i>S. Rocco</i>)		101	71	84	48	304
	Šempeter in Gornja Vrtojba (<i>S. Pietro et Vertoiba di sopra</i>)		159	162	163	126	610
	Vrtojba - spodnja (<i>Vertoiba di sotto</i>)		50	45	24	26	145
	Miren in Rupa (<i>Merina et Rupa</i>)		190	90	86	69	435
	Peci/Peč (<i>Pelz</i>)		25	24	19	31	99
	Sv. Andrej (<i>S. Andrea</i>)		32	54	52	35	173
	Pevma in Šmaver (<i>Peuma et S. Mauro</i>)		54	45	42	40	181
	Piedimonte/Podgora (<i>Potgorè</i>)		103	116	82	81	382
	Lucinico/Ločnik (<i>Luciniso</i>)		138	134	106	102	480
	Gornje Cerovo (<i>Cerò di sopra</i>)		43	40	52	54	189
	Dolnje Cerovo (<i>Cerò di sotto</i>)		64	48	90	57	259
	Števerjan (<i>S. Floriano</i>)		64	69	60	45	238
	Podsénica (<i>Potseniza</i>)		33	36	26	36	131
	Kojško (<i>Cuscha</i>)		65	44	60	61	230
	Idrija (<i>Idria</i>)		77	90	51	82	300
	Anhovo (<i>Aniconà</i>)		85	79	55	67	286
	S. Lorenzo		56	60	47	44	207
	Romans (<i>Romuns</i>)		103	102	91	87	383
	Nogaredo al Torre (<i>Noiareto</i>)		33	23	16	18	90
	Crauglio		43	72	68	58	241

Gastal- dija	Skupnost	Stan	Moški	Ženske	Dečki	Deklice	Skupaj
	Ialimicco (<i>Iaimich</i>)		42	60	65	120	287
	Čepovan - gornji in spodnji (<i>Cepovan di sopra et di sotto</i>)		54	59	43	38	194
Gastal- dija Krmin	Krmin (<i>Cormons</i>)	Plemiči	41	44	22	18	125
		Kmetje 0-15			440	395	
		Kmetje 15-25	184	227			
		Kmetje 25- 60	114	156			
		Kmetje 60-70		4			
		Skupaj kmetje	298	387	440	395	1.520
		skupaj p+k	339	431	462	413	1.645
	Mariano (<i>Meriano</i>)		*321	*118			439
	Chiopris		*240	*92			332
	Medana (<i>Medano</i>)		*110	*124			234
Skupaj							17.696

* Številke vključujejo tako odrasle kot otroke (moškega in ženskega spola).

Vir: ACAU, *Manoscritti*, št. 610.

Po vojni za Gradišče.

Demografske in ekonomske posledice na Goriškem (1615-1617)

Namen prispevka je raziskati demografske posledice vojne za Gradišče v južnem delu Goriške grofije. Za beneško ozemlje, ki je zgodovinsko bolj raziskano, predstavlja "prva polovica 17. stoletja eno od najbolj kontroverznih obdobj z vidika zgodovine prebivalstva: zaznamujeta ga vsaj dva pomembna preloma, vsak od njiju pa ima zaenkrat še nejasno opredeljene demografske posledice" - vojna za Gradišče (1615-1617) in huda lakota leta 1629, ki ji leta 1630 sledi še kuga (Fornasin, Panjek, 2008, 209). Za prostor na goriški strani beneško-habsburške meje trenutno stanje raziskav določitve tako jasnih prelomov še ne omogoča. Goriška zgodovina sicer pozna zmanjšano naseljenost podeželja kot posledico vojne za Gradišče, a ne v kontekstu neke zgodovine prebivalstva v daljšem časovnem obdobju. Avstrijsko in slovensko zgodovino-pisje sta vojni za Gradišče na furlansko-goriški fronti v splošnem namenila bolj malo specifične pozornosti in tudi takrat je nista postavljala toliko v razmerje do demografskih kot do ekonomskih, posebej trgovinskih gibanj.⁴⁵ O demografskih posledicah vojnih dogodkov se je razpravljalo predvsem v povezavi s tur-

⁴⁵ Glej npr.: Valentinič, 1975 in Simoniti, 2000. Za sintezo tega interpretativnega okvira za Goriško Panjek, 2002, 139-142.

škimi vpadi, interpretacije pa v tem primeru težijo k zmanjševanju njihovega demografskega vpliva.⁴⁶

Za povojna leta pa se zato navaja cel niz epidemij kuge. Morelli jih zabeleži leta 1623 na Goriškem,⁴⁷ leta 1624 in 1625 na Kranjskem (in Štajerskem), leta 1631 v Istri in Furlaniji ter leta 1634 ponovno na Kranjskem (Morelli, 2003, II, 149). Janez Vajkard Valvasor v Slavi Vojvodine Kranjske poroča o hudi lakoti na Kranjskem leta 1622, ki ji leta 1624 sledi epidemija kuge. V zgodovino pa se je še posebej vpisalo leto 1629. Na Kranjskem ga po Valvasorju "lahko upravičeno uvrstimo med najbolj črna leta lakote", sledila je epidemija "hude vročice", ki je terjala veliko žrtev, a še huje naj bi leta 1631 kuga prizadela Kras (Valvasor, 1689, XV, 464-465).

Najprej bomo skušali orisati, kako so se demografske posledice vojne za Gradišče vpisale v zgodovinopisje na habsburški strani meje, nato pa določiti še obseg smrtnosti v letih vojne ter opredeliti posledice vojnega dogajanja na lokalni ravni.

Najpodrobnejša vira za rekonstrukcijo vojne za Gradišče sta *Historia della ultima guerra nel Friuli* Faustina Moissessa in *Commentari della guerra moderna passata nel Friuli* Biagia Rith di Collenberga, deli dveh takratnih kronistov dogajanja, prvega z beneške in drugega s habsburške strani. Oba avtorja posebno pozornost posvečata vojnim operacijam in s tem tudi izgubam tako na eni kot na drugi strani, a le redkokdaj omenjata civilno prebivalstvo in izgube, ki jih je utrpelo. To razlikovanje pa bi bilo vendarle potrebno, tudi ob upoštevanju dejstva, da je podeželsko prebivalstvo, še posebej na habsburški strani, dejavno sodelovalo v spopadih. Število vojnih žrtev je ocenjeno na približno 30.000 oseb, čeprav se to številko včasih pripisuje vsem žrtvam, drugič pa samo žrtvam na beneški strani (Fornasin, Panjek, 2008, 211-212; Moissesso, 1623; Rith di Colenberg, 1629).

Drugi avtorji navajajo drugačne številke. Tako Valvasor v svoji Slavi, ki je bila objavljena sedemdeset let po koncu vojne, obravnava tudi vojna dogajanja in, kar nas tu najbolj zanima, navaja oceno števila žrtev, ki je še višja od ocene drugih takratnih kronistov. Po Valvasorjevi oceni naj bi tako med letoma 1612 in 1617 življenje izgubilo skupaj "več kot 60.000 oseb, zaradi meča ali druge nadloge" (Valvasor, 1689, XV, 464), čeprav ni jasno, ali se ta številka nanaša na žrtve na obeh straneh furlanske fronte ali na skupno število žrtev na habsburški strani furlanske in istrske fronte. V kasnejših stoletjih so številko 30.000 žrtev na beneški strani povzemali različni avtorji, čeprav so vse bolj

⁴⁶ Npr. Vilfan, 1971; Simoniti, 1990.

⁴⁷ O epidemiji poroča tudi Della Bona, 2003, 134.

Slika 6. "Opis tistega dela pokrajine Furlanije in sosednjih dežel, kjer je potekala vojna od leta 1615 do leta 1617". Pogled od Julijskih Alp do Krasi in od Karnije do Ogleja. StLA, Kartesammlung, M. 42.

dvomili v zanesljivost podatka, še posebej v drugi polovici 20. stoletja, in njihovo število nazadnje opredelili kot "kvantitativno nedoločljivo"⁴⁸

Ne glede na to pa si lahko predstavljamo, da je večji del civilnih žrtev bival na habsburškem ozemlju, kjer so boji potekali dlje. Carlo Morelli je opisu spopadov posvetil več strani, ne da bi opredelil obseg človeških žrtev, zato pa je demografske in ekonomske posledice vojne za Gradišče izpostavil v uvodu poglavja o goriškem kmetijstvu v 17. stoletju.

Pomilovanja vredno je bilo stanje, v katerega je vojna z Benetkami pahnila našo deželo. Najrodovitnejša zemlja je ostala brez dreves in trt, opustela zaradi marširanja vojakov in pohojena od vojaških taborov je brez svojega pridnega kmetovalca čakala na nove roke in novo obdelovanje. Hiše, ki so jih kmetje zapustili in so bile prepuščene vojakom, so komajda ohranile zidove, ki so podpirali strehe.

V vojnih letih so kmetje opustili obdelovanje zemlje, saj so bili mobilizirani v spopade in v gradnjo obrambnih konstrukcij, tako da "so podložniki, primerni za obdelovanje, deloma umrli, deloma pa so pred smrtjo zbežali" (Morelli, 2003, II, 162-163). Na habsburškem podeželju naj bi torej vojna za Gradišče za seboj pustila opustošena območja, še posebej v vzhodni furlanski nižini. A ne le tam.

V povojnih opisih s habsburške strani, npr. v Morellijevem iz 18. stoletja in Rutarjevem iz 19. stoletja, ki vsekakor veliko črpata iz Moissessovega dela, dejansko najdemo številne primere, v katerih je prebivalstvo imelo dejavno in celo odločilno vlogo v spopadih z beneškimi četami: navajata se mobilizacija "mestnih čet" iz Gorice leta 1616 (vsi moški, stari od 16 do 60 let) in dejavno obrambno delovanje kmetov iz Goriških brd in s Tolminskega (leta 1616 in 1617) pri odbijanju vpadov Benečanov, ki so se prav tako, vsaj v primeru vpada v zgornje Posočje, poslužili tudi podeželskega prebivalstva z območja Čedad. V Števerjanu (1616) naj bi Benečani "z mečem pokončali" ne le tamkajšnjo "redkoštevilno milico", temveč tudi "prebivalce, ne glede na starost in spol" (Morelli, 2003, II, 30-33, 40; Rutar, 1972, 96-97).

Do odprave škode in neposeljenosti podeželja ni prišlo takoj. Še leta 1627, deset let po koncu spopada, so goriške oblasti iskale ukrepe, s katerimi bi se "odpravila škoda ocenjene izgube prebivalcev in v opustelih krajih vzpostavilo predhodno obdelovanje in rodovitnost". Tudi leta 1633 niso mogli "brez solz v očeh opazovati [...] bivališča, ki so še vedno odkrita in porušena" (Morel-

⁴⁸ Morassi, 1997, 98; glej tudi: Trebbi, 1998, 275.

li, 2003, II, 162-163). Takšno stanje je zabeleženo, če navedemo konkreten primer, tudi v dokumentaciji o zemljiški posesti plemičev De Grazia v vzhodni Furlanski nižini. V njihovih davčnih napovedih (*fassioni*)⁴⁹ si vse do sredine 20. let sledijo zapisi o pomanjkanju kmetovalcev, ki bi jim zaupali kmetije, njive in travnike, ki so ostajali neoddani v zakup. Za kraj Medea je leta 1619 Nicolò De Grazia zapisal, da mu je "doma" ostalo 14 polj, njihovo število pa je do leta 1622 naraslo vse do 50, ko še vedno "travniki niso bili oddani v zakup, saj ni bilo mogoče najti kmetov". Drugo vrsto škode je družina De Grazia lahko odpravila šele desetletje po končanem spopadu, saj je Nicolò De Grazia leta 1627 zapisal: "V okrožju Fratta smo imeli mlin na reki Vrša (Versa), dve njivi in en travnik, ki je bil v pretekli vojni opustošen, nasad na omenjenih njivah pa je bil posekan, in od pretekle vojne nismo pridobili nič od njega vse do leta 1626, ko smo ga prenovili in dali v zakup" (Panjek, 2002, 110-111).

Na osnovi teh podatkov lahko trdimo, da je med vojno del podeželskega prebivalstva v najvojvodskem delu Furlanije dejavno sodeloval v spopadih, preostali del pa je zapustil območja, ki so bila zaradi vpadov najbolj prizadeta. Po končani vojni sta opustošenost zemljišč in uničenost stavb zavirali vračanje ubežnikov in nadomeščanje preminulih, četudi iz razlogov za počasno demografsko okrevanje ni mogoče povsem izključiti součinkovanja družbenih in ekonomskih dejavnikov, kot na nek način nakazujejo tudi nekatere Morellijeve navedbe. Tako intepretacijo bi lahko potrdili tudi z besedilom enega prvih razglasov princa Eggenberga takoj po prevzemu Gradiščanske grofije leta 1647: "Med najpomembnejšimi zadevami, za katere sodimo, da si zaslužijo pozornost ob prevzemu naše kneževine Gradišče itd. ter Oglej, ocenjujemo, da je ena od njih ukrepanje v prid priseljevanja tujih prebivalcev, da se odpravi škoda, ki so jo zaradi preteklih vojn utrpela ta obširna ozemlja". Kolonistom so obljubljali "njive, zemljišča in kraje, primerne za izgradnjo bivališč za njihovo družino", obenem pa oprostitev od "vsakega in vsakršnega bremena" za prva tri leta (Della Bona, 2003, 108-109). Besedilo razglasa se povsem jasno opira na mnenje tedanjih sodobnikov, da tudi po treh desetletjih od konca vojne še vedno nista bili doseženi razširjenost kultur in gostota prebivalstva iz obdobja pred vojno ali vsaj njuna potencialna stopnja. A dejstva, da ta ozemlja, "po svoji naravi izjemno rodovitna", še vedno niso bila ponovno naseljena, ne smemo pripisati edino smrtnosti v času vojne za Gradišče, ampak tudi opustošenju in begu ter, nazadnje, odsotnosti ekonomskih in socialnih pogojev, ki bi spodbudili ponovno naselitev in okrevanje kmetijstva do ravni, ki je bila dosežena

⁴⁹ Prijava letnih prihodkov v davčne namene v nizu od leta 1619 dalje, hrani jih: ASG, *Coronini-Cronberg, Atti e documenti*, šk. 549, m. 1744.

v ekspanzivnem obdobju 16. stoletja (neprivlačna pogodbeni razmerja za kolone, pomanjkanje oprostitev dajatev, šibka konjunktura v 17. stoletju, upad trgovanja z nemškimi deželami zaradi tridesetletne vojne). Vsekakor gre za kratkoročen ali srednjeročen demografski upad, ki ga še ni mogoče kvantitativno opredeliti.

Po mnenju Morellija naj vojna za Gradišče ne bi dolgoročno vplivala na demografsko gibanje na Goriškem (Morelli, 2003, II, 181-182). Precej pomenljivo je, da najpomembnejši goriški zgodovinarji 18. in 19. stoletja - Carlo Morelli, Carl von Czoernig in Simon Rutar (Morelli, 2003, II, 181-182; von Czoernig, 1969; Rutar, 1972; Rutar, 1997), ki so sicer tudi podrobno obravnavali vojno za Gradišče in v tem kontekstu navajali uničenje in človeške žrtve, števila žrtev vojne niso opredelili. Morelli za beneško stran navaja 4.000 mrtvih, a kot rezultat neuspelega napada iz Istre proti Trstu, Rutar pa omenja okrunost beneških čet, še posebej pri vpadih v Brda. Konec koncev je mogoče ugotoviti, da odnos lokalnega, slovenskega in tudi avstrijskega zgodovinarstva do vojne za Gradišče v goriški in furlanski ravnici v bistvu ustreza oceni, ki jo je o teh dogodkih podal tržaški zgodovinar Pietro Kandler v svojem delu *Storia del Consiglio dei Patrizi di Trieste* iz leta 1858, ko je komentiral že večkrat citiranega Ritha: "Biagio Rith di Collenberg, tržaški patricij, je takrat pisal o vojni za Gradišče, v kateri so se bojevali najbolj slavljene generali tistega časa in ki je dvignila veliko prahu, a katere izid potem ni bil v skladu s prahom, ki ga je dvignila" (Kandler, 1858, 183). Ta ocena se nanaša na končne in dolgoročne rezultate vojne za Gradišče, ki ni prinesla bistvenih sprememb v razmerje sil in potek meje in ki najverjetneje, vsaj na temelju do tu pregledanih podatkov, v osnovi ustreza tudi demografskim posledicam vojnega dogajanja.

Stanje zgodovinsko-demografskih raziskav o vojni za Gradišče se z ozemljskega vidika kaže kot močno neuravnoteženo. Za beneški del Furlanije obstaja namreč daljša raziskovalna tradicija kot pa za habsburško stran. Do te razlike gotovo vsaj delno prihaja zaradi manjše količine dostopnih virov za habsburško območje, še posebej demografskih, četudi je treba hkrati pripomniti, da na tej fronti potenciali arhivskih fondov še zdaleč niso povsem izkoriščeni. Za habsburško stran je torej naše vedenje še bolj negotovo kot za beneško.⁵⁰

Za habsburški del furlanske nižine ne le da ne premoremo nikakršne zanesljive ocene smrtnosti, trenutno stanje raziskav ne omogoča niti natančnejše opredelitve njenih vzrokov. Zato se moramo ob pomanjkanju točnejših podatkov nasloniti na vtis, da so bili demografski učinki omejeni na območja

⁵⁰ Za beneško stran glej Fornasin, Panjek, 2008 v delu, katerega avtor je Alessio Fornasin.

spopadov, še posebej občutni pa so bili v ravninskem delu Goriške grofije, ki je bil kasneje vključen v novo Gradiščansko grofijo. Vendar je tu šlo za posledice kratko- ali srednjeročnega značaja.

Sicer pa ne moremo izključiti možnosti, da razlika v zgodovinopisni obravnavanosti in v usmeritvi zgodovinskega interesa do učinkov vojne za Gradišče v Furlaniji skriva oziroma razkriva tudi drugačno dožemanje vojne in njenih posledic na obeh straneh stare meje. Gre za temo, ki jo lahko na tem mestu zgolj omenimo in pri tem dodamo, da bi moralo raziskovanje v tej smeri, ki bi želelo preveriti morebitne prevladujoče interpretativne usmeritve na beneški strani v primerjavi s habsburško, upoštevati obe vojni fronti, to je tako furlansko kot istrsko.

Vinska diplomacija.

Trgovinske politike in trgovske prakse med Goriško in Koroško v 17. stoletju

Prispevek obravnava dolgotrajna in zapletena dogajanja, povezana s trgovanjem z goriškim vinom na koroškem tržišču v zgodnjem novem veku vse do 18. stoletja, ko so Habsburžani pričeli z razvojno politiko, ki jo je navdihoval merkantilizem. Gre za spor, ki je trajal več kot stoletje in nam razkriva ekonomske interese in usmeritve lokalnih elit, oblike odnosov med notranjeavstrijskimi deželami in pristop centralne oblasti. Diplomatska in trgovska dogajanja, vezana na trgovanje z vinom med Goriško in Koroško, ki so bila v preteklosti že obravnavana (Panjek, 2002),⁵¹ so tu predstavljena skozi neposredno primerjavo politike in interesov lokalnih elit na eni ter trgovskih praks in interesov na drugi strani. Tako lahko s kombinacijo makropristopa "od zgoraj" ter mikropristopa pridobimo ne le popolnejšo in celostnejšo sliko dogajanja in "od spodaj" preverimo uresničevanje trgovinske politike v "vsakdanjem življenju", ampak tudi bolje razumemo interese, ki so bili v igri, odkrijemo razmerje med gibanjem trgovanja in usmeritvami trgovinske politike ter identificiramo interpretacijske probleme, ki jih je potrebno razrešiti. Posebno pozornost namenjamo vlogi in učinkovitosti institucij, ki so bile vključene v upravljanje in razreševanje trgovinskega spora.

⁵¹ Prevzeto besedilo je tu revidirano in dopolnjeno.

Politike

V 16. stoletju je Goriška grofija postala del habsburške državne združbe, proti sredini stoletja pa so se pokazali prvi znaki delovanja goriške oblasti v podporo komercializaciji lastnih vin. Na to temo so potekali tudi pogovori med deželniimi stanovi Goriške in Koroške ter vladarjem. V tem okviru so goriški deželni stanovi podprli zahteve koroških trgovcev z železom po gradnji ceste, ki bi Koroško povezala s habsburškima jadranskima pristaniščema v Trstu in Štivanu pri Devinu in potekala po ozemlju Goriške grofije, ki je bila takrat že pod habsburško oblastjo. Cesta skozi Posočje je predstavljala neposredno povezavo med notranjeavstrijskima deželama in spodbujala vzajemno trgovinsko izmenjavo in uporabo habsburških pristanišč. Nova cesta je poleg koroškega železa morala služiti tudi izvozu goriškega vina, "edinega bogastva grofije", ki je bilo izpostavljeno konkurenci bližnjih beneških dežel Furlanije in Istre.⁵²

Proti koncu 16. stoletja se je pričel oblikovati spor, ki je trajal več kot stoletje in je dodatno zapletel že prej odprto vprašanje glede privilegijev Trsta pri trgovanju z vinom ter, splošneje, glede zaveze k usmerjanju trgovskega prometa v tržaško pristanišče. Ko so se v zadevo odločno vključili goriški in koroški deželni stanovi, je postalo upravljanje vprašanja trgovine z vinom kompleksnejše, saj so po novem bili v igri različni lokalni interesi, centralna oblast pa se je odzvala obotavljajoče. Obdobje neodločnosti na oblasti je sovpadalo z leti, v katerih sta bila Notranja Avstrija in njen nadvojvoda skoraj neodvisna (1564-1619): v roku 25 let je bilo izdanih kar devet zakonskih ukrepov, pogosto z nasprotujočimi si usmeritvami, katerih cilj je bil urediti trgovino z vinom na severnojadranskem območju, in sicer leta 1586, 1590, 1593, 1597, 1598, 1603, dva leta 1604 ter 1609. Leta 1586 je nadvojvoda Karel odredil povečanje mitnin na beneško vino in sol, leta 1590 pa je določil pravila in poti, ki so jim morali cesarski trgovci slediti pri nabavljanju "pomorskih vin" (*vini navigati*): uvoz iz Istre je bil dovoljen le, če je potekal preko habsburških pristanišč v Trstu ali Štivanu. Nato so si v hitrem sosledju sledile popolne prepovedi na uvoz beneških vin in njihove takojšnje odprave, dolgoročno pa je prevladal ukrep iz leta 1590. Naslednji ukrep iz leta 1604, ki ga je nadvojvoda Ferdinand razglasil za "odločujočega", je določal, da lahko koroški trgovci kupujejo beneška vina le, ko so že izčrpali tržaške in goriške zaloge, cene pa so morale biti enake ceni beneških vin ustrezne kakovosti. To pravilo je bilo namenjeno zaščiti koroških kupcev pred

⁵² ASPG, *Stati provinciali, sezione I (Stati I)*, šk. R1, fol. 114; šk. P3, fol. 196-197; šk. P5, fol. 1-2 in 47-48; šk. P1, fol. 237-239.

neupravičenimi dvigi cen in pred možnostjo, da bi Tržičani in Goričani, zaradi pridobljenega monopola nad prodajo, svoje zaloge povečali z dodajanjem beneškega (istrskega in furlanskega) vina, kupljenega po nižji ceni. V ta namen je bilo določeno, da bi strani vsako leto imenovalе komisarje z nalogo, da vnaprej določijo cene za vsako letino. Čeprav ta ukrep ni obveljal kot dokončen, so bila v njem nakazana tista vprašanja, o katerih se je v naslednjih desetletjih obširno razpravljalo v pogajanjih v sklopu "vinske diplomacije".

Tako v Trstu kot v Gorici in Celovcu so zagovarjali "svobodo", a jo je vsaka stran razumela na svoj način. Potekale so priprave na neposredna in uradna pogajanja med notranjeavstrijskimi deželami na temo urejanja trgovanja z avstrijskim in beneškim vinom. Leta 1611 je pri pogajanjih kot mediator sodelovala graška vlada. Drugi krog pogajanj "vinske diplomacije" je potekal leta 1661, ko je šlo za neposredno soočenje dveh preostalih strani, goriške in koroške, kakor tudi v tretjem krogu pogajanj, leta 1668, ko je bil mediator kranjski glavar.

V goriški grofiji so želeli sistem zaščite, ki ga je užival Trst, razširiti še nase in so v ta namen uporabljali tri glavne argumente. Prvič, zaradi absolutne svobode trgovanja, ki so jo uživali Korošci, so ti kupovali le beneško vino,

zaradi česar znatne količine denarja v dobrih zlatih dukatih in dobrih srebrnikih, skupaj z drugim blagom in jestvinami, ki so doslej prehajali iz ene dežele presvetlega vladarja v drugo in tam ostali, odidejo na beneško ozemlje in druge tuje kraje in se k nam od tega ne vrne niti pfenig, na ta način pa z lahkoto bogatijo beneški trgovci in drugi njihovi podložniki.

Drugič, prodaja pridelanega vina je za Goričane predstavljala edini vir prihodka, s katerim so zadoščali potrebi po preskrbi z vsem ostalim zunaj svojih meja, začeni z žitom, saj lokalna pridelava ni zadostovala. Tretjič, sklicevali so se na načelo, sprejeto na zasedanju združenega stanovskega parlamenta (*dieta*) notranjeavstrijskih dežel leta 1577 v kraju Bruck an der Mur, na osnovi katerega nobena od dežel ni smela "podvzeti ali postoriti česarkoli škodljivega proti drugi", ampak so nasprotno bile zavezane k ohranjanju "skupnega značaja na najboljši način ter dobrih in zvestih dobrososedskih odnosov, kakor tudi nudenju vzajemne pomoči ob vsaki priložnosti".⁵³

Korošci so na drugi strani trdili, da so že od "davnih časov [...] svobodni", la vino kupujejo "v enem ali drugem kraju, tako na beneškem ozemlju kot v Trstu ali Goriški grofiji, kot in kjer po svoji želji [...] in tam, kjer se jim to zdi

.....
StLA, IÖHKS, šk. 131, m. 4, f. 52-57 (1611).

najbolj ugodno in enostavno”, saj “ima vsak pravico prosto kupovati in prodajati, blago uvažati in izvažati ter opravljati in sklepati posle eden z drugim”.

Lokalnim interesom, ki so jih predstavljale deželne institucije, so se pridružili še “centralni”, ki so bili izraz državne blagajne in jih je mogoče povzeti, kot sledi: povečati komorne prihodke na severnojadranskem območju in doseči dogovor med sprtimi stranmi.

Pogajanja med imenovanimi odposlanci goriških in koroških deželnih stanov ter tržaške “skupnosti” so se začela v Gradcu 13. julija 1611. Nadvojvodski komisarji, ki so bili prav za ta namen imenovani kot mediatorji, so pričeli s poslušanjem Goričanov in Tržičanov kot tožeče stranke. Drugega dne so se sestali s koroškimi odposlanci, tretjega dne pa so imeli skupno zasedanje. Naslednjega dne so mediatorji predstavili osnutek spomenice, o kateri sta obe strani razpravljali še nekaj dni. Koroški pogajalci so menili, da nimajo pooblastila za podpis sporazuma, zato so jih mediatorji prisilili, da so kopijo spomenice poslali v Celovec, kjer so jo zatem koroški deželni stanovi obravnavali na plenarni seji, kar potrjuje pomen, ki so ga pripisovali vprašanjem “vinske diplomacije”. Z njihovim odgovorom, v katerem so navedli veliko pogojev, so koroški pogajalci 1. avgusta ponovno pristopili k pogajanju. Komisarji posredniki pa so medtem prejeli ukaz vlade, da delegacijam ne smejo dopustiti, da bi srečanje zapustili pred sklenitvijo dokončnega dogovora. Po mučnih pogajanjih v mesecu avgustu sta strani na koncu le podpisali in zapečatili končno besedilo sporazuma.⁵⁴

Sporazum iz leta 1611 je za Trst predstavljal uspeh, za goriško diplomacijo pa zmago, saj je z njim uspela nase razširiti načela zaščite, ki so veljala za tržaški vinski pridelek. Za Korošce pa je bil sporazum diplomatski poraz, saj niso uspeli uveljaviti nobenega od svojih pogojev k sporazumu.

V obdobju takoj po podpisu sporazuma je prihajalo do resnih težav z ureničevanjem njegovih klavzul, dokler ni leta 1619, ko je prenehala veljati delna neodvisnost Notranje Avstrije, Koroška pri cesarju dosegla “podelitev svobodnega nakupa vina po starih navadah” oziroma razveljavitev dela sporazuma iz leta 1611, ki je za vino, kupljeno v Furlaniji (ali v Istri) urejal obvezen prehod preko tržaške in štivanske mitnice: zaradi podaljšane trgovske poti je bil nakup vina v beneški Furlaniji dejansko povsem neugoden. Tržaški privilegiji glede istrskih in “pomorskih” vin pa so ostali nespremenjeni. Sprejeto je bilo zagotovilo, da bodo Korošci vino od habsburških pridelovalcev kupovali, če ga bodo ti prodajali po razumnih cenah, saj “pripadajo istemu gospodu”. Dvostranski odnosi med Gorico in Celovcem so se slabo nadaljevali, prihajalo je do prošenj, protestov,

⁵⁴ Panjek, 2002, 185-187, kjer se nahajajo detajlne navedbe viroviz Kärntner Landesarchiv (KLA), *Ständisches Archiv, C - Akten, Abt. I (Stände C Akten I)*, šk. 309-311.

Slika 7. Zemljevid vaških skupnosti v Brdih z njihovimi mejami, izrisanimi vasmi, cestnimi povezavami in vodotoki, posebej označeno srenjsko zemljo ter obkroženimi obdelovalnimi in gozdnimi površinami, 18. stoletje. Avtor: javni cenilec De Peris. ASPG, Stati II, b. 325, fasc. 20.

pritožb in posredovanj pri centralnih organih. Na terenu so si Korošci pomagali z zaprtjem mej navzven, da bi tako lastne trgovce odvrčali od poti v Furlanijo in na Goriško, Goričani pa so trgovce silili k nakupu z zastraševanjem. Že leta 1624 sta bili obe strani znova poklicani na obnovitev pogajanj, da bi sami v roku "približno šestih mesecev" dosegli dogovor, sicer bi posredovala vlada. A od tega ni bilo nič in še naslednjega pol stoletja so odnosi sloneli na krhki osnovi "pogodbe", ki je bila delno preklicana in v praksi na široko kršena. Deželi sta razvili nek negotov *modus convivendi*, ki je temeljil na volji po "ohranjanju denarja v deželi" in "medsosedske dobrohotnosti" (Panjek, 2002, 188-191).

Kljub temu je leta 1661 prišlo do drugega kroga "vinske diplomacije", ki je potekal v obliki dvostranskih pogajanj med goriškimi in koroškimi odposlanci brez posrednika in se je odvil v prostorih celovškega *Landhaus*a, sedeža koroških deželnih stanov. Čeprav so bili obeti vse prej kot dobri, so 15. marca 1661 pogajalci uspeli podpisati in zapečatiti dogovor, ki naj bi končno uskladi neuskladjivo, a je bil tudi ta sporazum kratkega veka (Panjek, 2002, 191-195).

Oktobra 1668 je iz Gradca prispel ukaz po zagonu novih pogajanj, za katero je vlada kot posrednika imenovala kranjskega glavarja grofa Auersperga, ki naj bi dokončno razrešil "dolgoletni spor". Novembra so Korošci prejeli eksplíciten dopis samega cesarja Leopolda I., ki jih je pozival, da naj opustijo name-ro o kupovanju vina od Benečanov na škodo Goričanov in v nasprotju z določili sporazuma iz leta 1661. Leopold je zapisal: "Razumno oziroma zaželeno je, da dežele, ki spadajo skupaj pod istega gospoda, trgujejo med seboj in ne s tujci ter da zagotavljajo prihodek in ugodnosti sami sebi in ne tujcem."⁵⁵ Teklo je leto 1668, v katerem je Johann J. Becher objavil delo o gospodarski rasti; to je bilo obdobje, v katerem je habsburška oblast začela izvajati dosledno merkantilistično ekonomsko politiko, ki je narekovala, naj notranji trg pokrivajo domači izdelki in naj ima izvoz prednost pred uvozom (Tremel, 1969, 245-246). Očitno je, da so se ta načela odražala tudi v Leopoldovem vabilu Koroščem, hkrati pa so vladarjeve besede zvenele zelo podrobno kot argumenti, ki so jih Goričani ponavljali vse od začetka stoletja.

Dejansko se pogajanja v okviru "vinske diplomacije" niso več ukvarjala z načelnim vprašanjem, ali naj se prizna prednost nakupu na notranjem trgu, kar - vsaj tako se je zdelo - ni moglo več biti predmet razprave, pač pa s konkretnimi težavami, povezanimi z izvajanjem že podpisanih sporazumov. Korošci so se pritoževali nad dejstvom, da so cene (goriškega) vina višje od

⁵⁵ KLA, *Stände C Akten I*, šk. 313, m.1, fol. 1.

cen v beneški Furlaniji, da so goriški "vinski gospodje" (*Weinherren*) oziroma plemiči (*cavalieri e gentiluomini*), ki so imeli na podlagi bilateralnega porazuma iz leta 1661 pri prodaji prednost ne le pred Benečani, ampak tudi pred lastnimi "meščani, kmeti in podobnimi osebami", vino nakupovali od Benečanov in kmetov ter ustrahovali in ovirali koroške trgovce. Temu so se pridružile še težave z veljavnostjo potrdil o izvoru, ki so jih morali predložiti na carini, da bi izkazali kraj nabave, ter predvsem težave z določanjem cen. Korošci so menili, da morajo biti cene določene letno na pogajanjih na ravni fevdalnih stanov, *de Publicum ad Publico*, Goričani pa so neomajno vztrajali pri pogajanjih med zasebniki. Kljub vladnim pozivom januarja 1669 so se odposlanci v prisotnosti kranjskega glavarja kot mediatorja v Ljubljani srečali le sredi julija. Srečanje se je pričelo s skupnim sestankom, ki pa ni prinesel nikakršnih rezultatov, zato je grof Auersperg poskusil z ločenimi sestanki, a stališča predstavnikov vsake od strani glede načina določanja cen vina so ostajala neuskladjena. Kranjski glavar je ponovno poskusil zblížiti stališča, predlagal je tudi popravilo ceste čez Predel, ki je neposredno povezovala obe državi in se ni dotikala beneškega ozemlja, povezovala pa je goriško Posočje s koroško Kanalsko dolino med Bovcem in Trbižem, a brez uspeha. V času tržatve leta 1669 je bila komisija, ki se je sestajala v Ljubljani, že razpuščena. Do obnove pogajanj ni prišlo in z njihovim neuspehom so trgovski odnosi ponovno potekali brez pravne osnove, ki bi jo obe strani priznavali, predvsem pa soglasno interpretirali in izvajali. Iz Gorice so zahtevali, naj se "tisti, ki se ukvarjajo z nakupom italijanskih vin", odpravijo v grofijo "v skladu z doslej spoštovano staro navado in s sklenjeno pogodbo" pa tudi "z namenom ohranjanja dobrososedskih odnosov", v Celovcu pa so tako stališče jemali na enak način, zahtevali korektno obravnavo trgovcev, dobrih cen in kakovostnega vina, hkrati pa so odpirali meje v smeri beneške Furlanije.⁵⁶

Prakse

Korošci so raje imeli bela in, kar je ključno, sladka vina. Od časa do časa, glede na bolj ali manj dobro stanje odnosov med Celovcem in Gorico, koroške oblasti občasno na Goriško pošiljale inšpektorje, ki so zbirali informacije o kakovosti letine. Pri opisovanju obetov so na primer zapisali, da kljub znatnim

⁵⁶ KLA, *Stände C Akten I*, šk. 313, fol.1; Panjek, *Terra di confine*, cit., 198-200.

padavinam goriški vinogradi niso utrpeli škode, a da bo vino vseeno "slabo", "kislo in suho".⁵⁷ Da bi bilo "dobro", je vino moralo biti "sladko".⁵⁸

Na Goriškem je bilo sladko vino rebula (*Rainfal*), belo vino, ki se ga pije tudi mladega, tako mladega, da so ga kupovali le nekaj dni po trgatvi. Tudi zaradi tega so se Korošci na Goriško in v Furlanijo odpravili takoj, ko so se odprle meje, če ne že prej. Tako že v prvih dneh decembra 1621 za klet koroških deželnih stanov ni bilo več mogoče dobiti ne tržaškega "dobrega prosekarja" (*buon prosecco*) ne goriškega "vina z gričev" (*vino di colle*), saj "so bila najboljša vina kupljena v prvem in drugem potovanju po mošt" (*Mostreis*).⁵⁹

Koroški viri v osnovi delijo goriška vina na *Eggwein* in *Ranckwein*, to je vina z gričev in vina s teras. V stoletnem sporu med deželnimi stanovi so se Korošci večkrat sklicevali na dejstvo, da v Gorici ne pridelujejo "posebnih sladkih vin", imenovanih tudi "plemenita", kot so *moscatello*, *pallachi*, *vin di canea*, *leatico*, *vin di Spagna*, *marzamino*, *Mörrainfl*.⁶⁰ To je bil eden od razlogov, zaradi katerih so zahtevali prost dostop do beneškega trga, ki je tovrstna "fina beneška vina" lahko ponudil.⁶¹ V večjem delu pa je šlo za izgovor, saj so v celotnem obravnavanem obdobju in kljub ponavljajočim se akutnim krizam v dvostranskih odnosih koroški tovarniki, prevozniki, krčmarji in trgovci še naprej v velikem številu prihajali na Goriško, da bi pokupili zaloge lokalnega vina, hkrati pa so v bližnji beneški Furlaniji še naprej kupovali sladka vina. Zanimivo je, da je konkurenca oziroma istočasna prisotnost furlanskih, goriških in tržaških vin na koroškem trgu izpričana vsaj od 15. stoletja dalje, saj je leta 1485 Paolo Santonino v Oberdrauburgu dobil v "javnem gostišču tri vrste vina, odlično malvazijo, nato furlansko vino in kot zadnji hod še sladko in pitno rebulo" (*publico hospitio vinum quoque triplex, Malvaticum optimum, deinde vinum Foroiuliense et in ultima mense Rebolium dulce et potabile*).⁶²

Leta 1695 je Johann Ferdinand Rechbach, trbiški mitničar, ki je bil na koroški strani zadožčen za pogajanja glede cen, poročal, da so glavni prodajalci, "tisti iz Gorice, iz Brd, Števerjana in Krmina", kljub pozivu odbornikov goriških deželnih stanov, naj sodelujejo pri dogovarjanju, zavračali sodelovanje in osta-

⁵⁷ KLA, *Stände C Akten I*, šk. 313, m. 1, fol. 33r-35r (1621). Citat služi kot primer: pomensko podobno izražanje je pogosto.

⁵⁸ KLA, *Stände C Akten I*, šk. 313, m. 1, fol. 21r-24r (1624).

⁵⁹ KLA, *Stände C Akten I*, šk. 517, m. 2, fol. 128.

⁶⁰ Za pregled furlanske in goriške pridelave vine in o vinih, prisotnih na teh tržiščih, glej Panjek, 1992.

⁶¹ Tovrstne argumentacije so pogoste, tu se sklicujemo na KLA, *Stände C Akten I*, šk. 310, fol. 248r-248/Av, (1662): poročilo tabeljskih mitničarjev G. C. von Aichelburga in H. U. Krabatha, pripravljeno ob sporih v letih 1660-61.

⁶² Vale, 1943, 131, citiran v Sprandel, 1998, 56 in 161.

Slika 8. Reka Soča med Bovcem in Tolminom, 1616. ASV, Dispacci rettori - Friuli, b. F8, dis. 6.

jali "svoje glavi in nenaklonjeni". Pogajanja o cenah niso prinesla rezultatov. Na poti nazaj se je Rechbach osebno prepričal, da je bilo tako v Gorici kot v Brdih mogoče doseči boljše cene od tistih, ki jih je določila goriška oblast, in sicer take, ki so bile bližje željam Korošcev. Izjemo je predstavljal Krmin, kjer je že tradicionalno prihajalo do "največjega navala" kupcev iz Celovca in Beljaka. Mitničar je v bistvu ugotavljal, da so ravno v kraju, kjer se je največ prodajalo, in navkljub še posebej obilni letini, krminski prodajalci čezmerno poviševali cene: samo upal je lahko, da bodo trgovci kupovali tam, kjer je najceneje.⁶³

Kljub vsemu so se številni koroški trgovci obračali tudi na najbolj oderuške "vinske gospode", tako da je svoj stoletni cenovni boj koroška oblast morala biti na dveh frontah. Obdobja, argumente, uspehe in neuspehe tega boja smo na zunanji fronti, to je z Goričani, že analizirali. Manj senzacionalni, a zato nič manj pomenljivi pa so bili ukrepi, ki so jih Korošci sprejeli, a ne vedno tudi uresničili, v razmerju do lastnih trgovcev. Koroške deželne stanove je najbolj skrbela končna maloprodajna cena vina. Zato so vse do začetka trgatve ali dokler niso bili vzpostavljeni ustrezni nakupni pogoji, zaprli meje. Praksa, da so se na Goriško odpravili še pred začetkom trgatve, ki je v virih vedno opisana kot obsojanja vredna, je bila dejansko odraz želje kupcev, da si že vnaprej zagotovijo določeno zalogo vina. A s tem so čezalpski krčmarji in trgovci "vinskim gospodom" zelo jasno izkazovali nujnost povpraševanja: zakaj neki bi zadostili zahtevam iz Celovca po znižanju cen, če pa so se podložniki sosednje vojvodine rade volje zgrinjali na Goriško in bili pripravljeni tudi dobro plačati za to, da bi imeli prednost pred tekmeci?

Drugi nasveti trgovcem so šli v isto smer in nam razkrivajo nekatere vidike trgovanja. Trgovcem je bilo npr. odsvetovano, da se o cenah pogajajo sami. Če se je sam znašel pred vitezom, je namreč trgovec kupčijo lahko hitro sklenil po visokih cenah in tako negativno vplival na nadaljnjo prodajo. Bolje je bilo k prodajalcu pristopiti v skupinah, saj so se na ta način kupci lahko med seboj nadzirali in se pogajali z večjo močjo. Obstajalo je namreč stalno tveganje prevare. Na predlog trbiških in tabeljskih mitničarjev so koroške oblasti grajale tudi navado, da so se trgovci na vinorodna območja že pri prvem potovanju odpravili s številnimi vozovi (običajno je bilo, da se na leto opravi dva ali tri potovanja k istemu dobavitelju). Na ta način so stroški prevoza namreč čezmerno narasli, zato so želeli trgovci nakup čim prej zaključiti, pa četudi v prvem kraju, do katerega so prišli, saj je premikanje celotne karavane v iska-

⁶³ KLA, *Stände C Akten I*, šk. 313, m. 1, fol. 236r-239v.

nju ugodnejših cen ustvarjalo znatne stroške, ki bi lahko izničili tudi prednosti nakupa pod ugodnejšimi pogoji.

Znova se torej potrjuje, da je obstajalo močno povpraševanje, zaradi katerega so cene, ki so jih celovške deželne oblasti ocenjevale kot pretirane, postale sprejemljive. V osnovi so zlasti tisti trgovci in krčmarji, ki so razpolagali z največ sredstev in so lahko računali na zanesljivo prodajo na drobno in debelo v koroških mestih in trgih, bili pripravljeni dobro plačati. Koroške oblasti so imele tako veliko dela s tem, da so cene skušale držati pod nadzorom. V ta namen so bili objavljeni tudi patenti, ki so določali najvišje maloprodajne cene v koroških krčmah.⁶⁴ Tako ne preseneča, da je leta 1695 izterjevalec trbiške mitnice Johann Ferdinand Rechbach, ki je bil poslan na pogajanja glede cen, svoje goriške sogovornike še najprej naprošal, naj "pokažejo, da upoštevajo tako znatne dobičke v višini več tisoč goldinarjev, ki vsako leto prispejo v Goriško grofijo s Koroške, kamor se steka velik del vina". Opozoril je, da nihče drug ni kupal toliko vina, in poudaril, da Korošci goriško vino prodajajo naprej tudi v Salzburg. Nesprejemljivo je bilo, da bi v deželi, "ki je bila najbližja Italiji", četrtinka (*Viertel*; 1,57 l) vina stala kar 20 krajcarjev.⁶⁵

Poleg vprašanj kakovosti in cen, h katerima se bomo še vrnili, je celovške oblasti v bran lastne "svobode trgovanja" silil še en razlog. Obstoj trgovanja, ki je temeljil na menjavi blaga za blago, je izpričan v določilih bilateralnih sporazumov, v katerih je bila določena obveza, da se koroško blago (železo, žito, lan, izdelki od prašičereje) sprejme v zameno za vino in se mu prizna ustrezna protivrednost. Taka oblika trgovanja pa očitno ni bila omejena na izmenjavo z Gorico, temveč je bila pogosta tudi v odnosih z beneško Furlanijo, kar je še posebej veljalo za kovinsko proizvodnjo rudnikov v okolici Trbiža. V okviru razprav, ki so sledile sporazumu iz leta 1661, so tabeljski mitničarji Celovec obvestili, kako trgovci in še posebej tisti iz kovačnic (*Hammersgewerken*) ter "gospodje trgovci" (*Handelsherren*) povečini menijo, da sklenjeni dogovor zadeva le prvi dve potovanji, na katerih se je kupovalo mošt z gričev in s teras. Na osnovi takšne interpretacije so bila iz sporazuma izvzeta "beneška poletna suha vina". Manufakture so ta vina od februarja dalje namreč uporabljale kot nagrado za delavce, nabavljali pa so ga v zameno za svojo proizvodnjo železa. Po mnenju tabeljskih uradnikov je bila menjava železa z vinom zelo razširjena praksa. Zastavili so si retorično vprašanje, ali prepoved uvoza beneških vin za Koroško pomeni večje ali manjše prihodke. Poleg tega si tudi "ubogi tovarniki",

⁶⁴ Celovski arhiv hrani tovrstne patente, a ne povsem redno, od 40. let 17. stoletja dalje: KLA, *Stände C Akten I*, šk. 309, fol. 432, 455-524; šk. 311, m. 4, fol. 99-119.

⁶⁵ KLA, *Stände C Akten I*, šk. 313, m. 1, fol. 236r-239v.

ki so bili večinoma kmečkega porekla, niso mogli privoščiti nakupa "glavne-ga vina" (*Hauptwein*), kupovali pa so stara, nepeneča in suha.⁶⁶ To potrjuje dejstvo, da so po sladkih in mladih vinih večinoma povpraševali premožnejši trgovci in krčmarji, temu ustrezna pa sta morala biti tudi stanovska pripadnost in ekonomska moč porabnikov.

Med razlogi, ki so Korošce navajali k nabavi vina v grofiji, ne gre na koncu pozabiti na davčni dejavnik. Poleg dvostranskih sporazumov in zavez o ohranjanju "dobrososedskih" odnosov so k ohranjanju konkurenčnosti goriškega pridelka glede na furlansko-beneško proizvodnjo svoje prispevali tudi daci na uvoz tujih vin, čeprav bi iz pogleda na številke lahko sklepali, da vloga dacev ni bila ravno odločilna. Če se omejimo samo na dace, ki so veljali na habsburških tleh (brez beneških), vključno s plačilom državnih in deželnih bremen pri vstopu na Koroško, je bila slika taka, kot je razvidna iz Tabele 6.⁶⁷

Tabela 6. Avstrijski daci na vino ob vstopu na Koroško v 17. stoletju (skupne vrednosti)

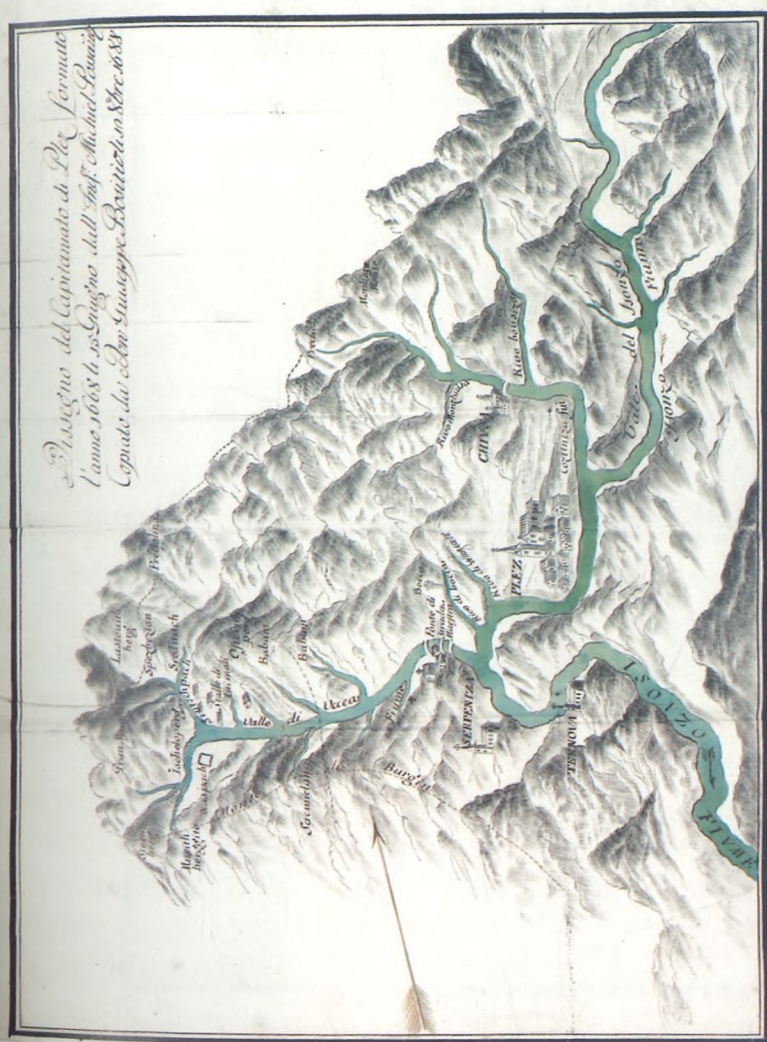
Izvor	Od leta 1645 gold. : krajc.	Od leta 1675/76 gold. : krajc.	Sprememba 1645-1675 gold. : krajc.
1 tovor (132 litrov) goriškega vina	5:26	4:36	- 0:50
1 tovor tržaškega vina ali tujega vina s tržaškim potrdilom	5:21	4:31	- 0:50
1 tovor tujega vina z goriškim potrdilom	6:50	6:00	- 0:50
1 tovor tujega vina brez goriškega potrdila	5:50	5:30	- 0:20

Ukrepi za pomoč goriški pridelavi so očitni, četudi nikakor niso ogromni. Natančneje povedano: prilagoditev tarif je bila bolj ali manj zastavljena tako, da je nagrajevala redne poti preko tržaške in goriške mitnice, ni pa neposredno privilegirala goriškega vina. Seveda pa so s tem ko so trgovce obvezali k poti preko teh dveh najvojvodskih mest, spodbujali tudi lokalne pridelovalce, saj se je tam izplačalo kupovati. Privilegiranost je bila torej predvsem posredna.

V zadnjih desetletjih stoletja je nadvojvodska stran dace znižala na ško-do tujega vina, ki je bilo uvoženo neposredno na Koroško. Med letoma 1675 in 1676 je v Trbižu prišlo do dveh sprememb tarif: koroške deželne tarife so

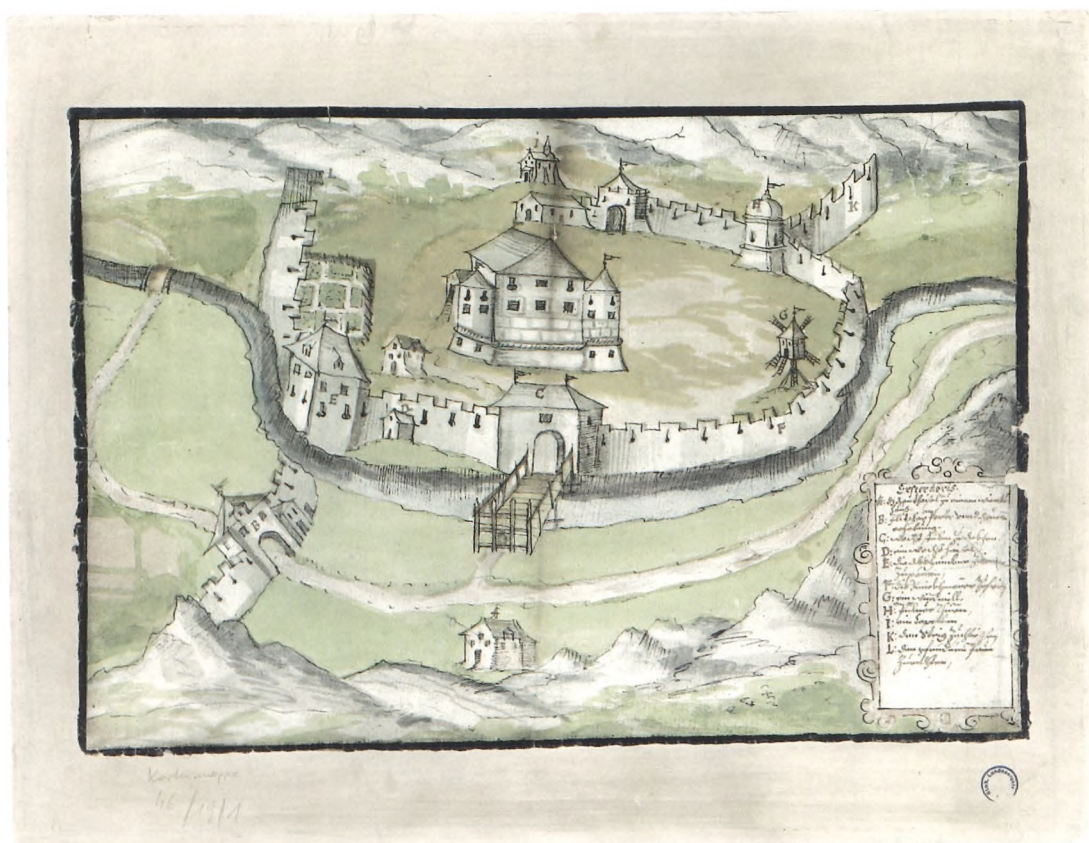
⁶⁶ KLA, *Stände C Akten I*, šk. 310, fol. 248r-248/Av.

⁶⁷ StLA, *IÖHKS*, šk. 122, fol. 7, 1-88, *Tariva der görzerischen Mauth Ordnung*, 1627/1694; Hassinger, 1989, 136-137, 141-142, 583-584 in 587. Tovor sestavljata dve koroški urni po 66,02 litra, kar je enako dvema tržaškima čebroma in 1,33 goriške urne. Daci so veljali tako za sladka kot suha vina. "Posebna" vina so bila obdavčena razmeroma višje, okoli 10 goldinarjev na tovor.

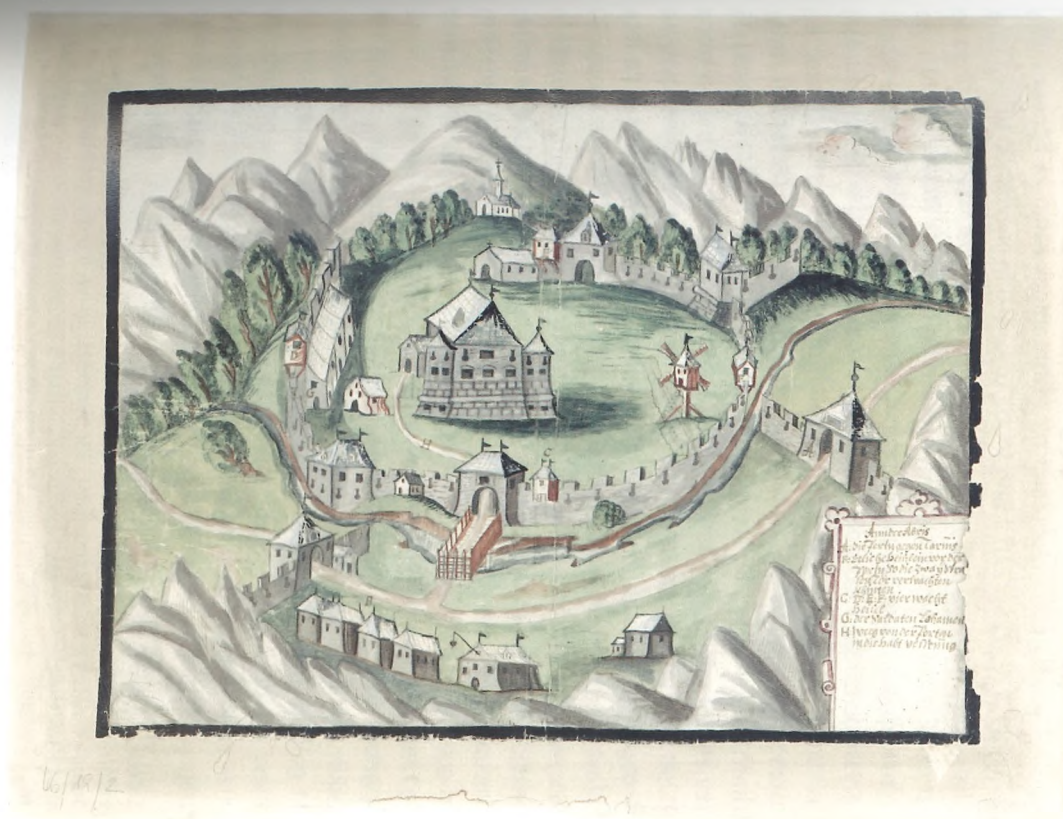

Slika 9. Bovško glavarstvo s Sočo, 1688. Avtor: duhovnik Jožef Božič po originalu, ki ga je izrisal inženir Mihael Požanec (Don Giuseppe Bosizio, Ing. Michel Possanez). ASV, P. Camera Confini, b. 170, dis. 5.

Slika 10. Bovška trdnjava Kluže ob cesti na prelaz Predel, "prvi osnutek", 1610. Pred vhodom v trdnjavo je gostilna. StLA, Kartensammlung, M. 46, Nr. 19/1.

Slika 11. Bovška trdnjava Kluže ob cesti na prelaz Predel, "drugi izris", 1610. Pred vhodom v trdnjavo so vidne hišice in gostilna z izobešenim izveskom (fraska), simbolom gostoljubja. StLA, Kartensammlung, M. 46, Nr. 19/2.

se znižale, nadvojvodske (cesarske, "osrednje") pa so se zvišale. Koroška deželna mitnina je s 4 goldinarjev in 50 krajcarjev padla na 3 goldinarje in 30 krajcarjev (za vse nekoroške izvore), nadvojvodska mitnina pa se je podvojila s polovice goldinarja na en goldinar za domača, "deželna" (goriška in tržaška) vina in z enega na 2 goldinarja za tuja (beneška) vina. Za tuja vina je torej dvig cesarskega daca v veliki meri izničil znižanje koroškega daca.

Vzdolž obeh cest (posoške in furlanske) so na vino v tranzitu čakale še druge dajatve. Na poti po habsburških tleh se je "kak krajcar" plačal v Volčah, v Bovcu dva, v Rablju pa še en krajcar, zmeraj na tovor. Poleg tega so v Kanalu od leta 1626 dalje pobirali po en goldinar na tovor, ampak samo za beneško vino (Hassinger, 1989, 222, 226-227). Jasno je, da tovarniki in prevozniki tujega vina te poti niso uporabljali, saj jim je bilo vsaj do leta 1675/76 ugodneje, če so se napotili preko Furlanije neposredno v Kanalsko dolino proti Trbižu in Tablji, ne da bi dvignili goriška potrdila (glej Tabelo 6), ali pa so v posoško dolino vstopili šele pri Kobaridu iz smeri Čedad, saj so na tem zadnjem odseku v Trbižu daci znašali le 4 krajcarje.

Upoštevati pa moramo tudi obstoječe dace na beneških cestah, ki izgledajo višji. V Pušji vasi je bilo treba (najmanj od leta 1621) plačati skupaj 35 krajcarjev in 2 pfeniga (približno 2 liri in 13 soldov), v Klužah pa je bilo treba plačati 12 krajcarjev na urno za prvo pot in 8 krajcarjev za naslednje poti ne glede na to, ali je bilo vino habsburško ali beneško.⁶⁸ Goriški poslanci so leta 1641 ugotavljali, da "stara pušja mitnina" (*vecchia muda di Venzona*) znaša 30 krajcarjev za urno ali kvinč ali 45 krajcarjev za tovor.⁶⁹ Kljub temu ni mogoče natančno ugotoviti, koliko so skupaj nanegli stroški prevoza. Leta 1621 je veljalo, da prevoz s Proseka pri Trstu ali iz Vipavske doline v Beljak stane "ne manj kot" štiri goldinarje na tovor, že tri leta kasneje pa je veljalo, da prevoz med Gorico in Celovcem stane 7 goldinarjev (zmeraj na tovor).⁷⁰

Na podlagi navedenih podatkov lahko sklepamo, da je strošek transporta po beneških cestah za en tovor goriškega vina do Celovca skupno znašal približno 11 goldinarjev in 30 krajcarjev, za tovor beneškega vina pa približno 12 goldinarjev. V zadnjih desetletjih stoletja so se stroški znižali na približno 10 goldinarjev in 40 krajcarjev oziroma 11 goldinarjev in 50 krajcarjev. Pri tem pa je potrebna previdnost, saj gre za domneve.⁷¹ Na osnovi teh približkov lahko

⁶⁸ KLA, *Stände C Akten I*, šk. 313, m. 1, fol. 33r-35r.

⁶⁹ ASPG, *Stati I*, šk. P26, fol. 14.

⁷⁰ KLA, *Stände C Akten I*, šk. 313, m. 1, fol. 33r-35r (1621) in fol. 21r-24r (1624).

⁷¹ V izračunu so stroški za prevoz zaračunani v višini 5 goldinarjev in 30 krajcarjev tako iz Gorice kot iz Furlanije, beneške mitnine so upoštevane na ravni iz dvajsetih let stoletja ter avstrijske mitnine v zneskih iz let 1645 in 1675/76.

ocenimo in primerjamo stroške poti za goriško in beneško vino na beneškem in habsburškem ozemlju na poti od Gorice na Koroško. Na posoški cesti, na habsburškem ozemlju, so bili daci nižji za 40 krajcarjev ali 3 lire (Tabela 7).⁷²

Tabela 7. Stroški prevoza (daci in vožnja) za vino (goriška urna) iz Gorice na Koroško

	1645		1676	
	Goriško vino	Beneško vino	Goriško vino	Beneško vino
Pot po habsburškem ozemlju	31 lir in 10 soldov (7 goldinarjev)	33 lir (7 goldinarjev in 20 krajcarjev)	29 lir (6 goldinarjev in 27 krajcarjev)	32 lir in 10 soldov (7 goldinarjev in 13 krajcarjev)
Pot po beneškem ozemlju	34 lir in 10 soldov (7 goldinarjev in 40 krajcarjev)	36 lir (8 goldinarjev)	32 lire (7 goldinarjev in 7 krajcarjev)	35 lir in 10 soldov (7 goldinarjev in 53 krajcarjev)

Prevozni stroški (daci in vožnja oz. tovorjenje) so bili enakovredni cenam urne v najdražjih letinah: prevoz iz Gorice v Celovec (približno 175 kilometrov po posoški cesti, preko 200 kilometrov po beneškem ozemlju mimo Tablje) je torej strošek vina podvojil. Verodostojnost tu izračunanih in predstavljenih prevoznih stroškov je mogoče preveriti tako, da jih primerjamo s cenami vina, ki so jih koroški deželni stanovi želeli doseči leta 1695, ko so svojemu pogajalcu Rechbachu naročili, naj doseže, da bo *Viertel* najboljšega vina v Celovcu stal 18 krajcarjev. Cena, ki so jo zahtevali Goričani, pa je bila 38 lir za goriško urno, kar pomeni 6 goldinarjev in 30 krajcarjev za koroško urno. Če temu znesku prištejemo 7 goldinarjev in 7 krajcarjev, ki smo jih navedli kot skupni strošek prevoza, dobimo 13 goldinarjev in 37 krajcarjev za koroško urno, kar ustreza približno 19 krajcarjem in pol za *Viertel*.⁷³ Ko je bil postavljen pred zahtevano ceno Goričanov (38 lir), je Rechbach odvrnil, da je nedopustno, da bi na Koroškem, "ki je Italiji najbližja", *Viertel* stal 20 krajcarjev.⁷⁴ Razlika med našim izračunom in Rechbachovim, ki temelji na dejanskih izkušnjah, torej znaša le približno pol krajcarja, kar priča v prid verodostojnosti naše ocene prevoznih stroškov. Na predilski poti je bil strošek prevoza nekoliko nižji.

Če so se v 17. stoletju dajatvene ugodnosti za vino iz grofije povečevale, četudi samo postopoma in zmerno, pa manjkajo podatki o gibanju zneskov dacev za 16. stoletje. Na podlagi dosedanjega znanja je tako nemogoče začrtati dosledno linijo, ki bi povezala zaščitne ukrepe v prid goriškega vina, o katerih

⁷² Vmesne mitnine na habsburški posoški cesti se skozi celotno 17. stoletje niso spreminjale. Za goriško urno so znašale 3 ali 4 krajcarje.

⁷³ Hassinger, 1989, XXIX, od koder izhajajo tukaj uporabljene pretvorbe iz koroških v goriške mere.

⁷⁴ Glej opombo 65.

pišejo različni avtorji za 16. stoletje (Tucci, 1977, 351-375, 363; Hassinger, 1989, 133; Morassi, 1997, 40), z razmeroma skromno razliko med daci na habsburška in na tuja vina, kakršna se kaže v prvih desetletjih 17. stoletja: podatki, ki smo jih predstavili za leto 1645 namreč predstavljajo rezultat niza poviškov, do katerih je prišlo od leta 1627 in ki so se nadaljevali v 30. letih.

Konec koncev je na osnovi zgoraj navedenih podatkov o nivoju tarif v 17. stoletju za koroškega trgovca razlika med nabavo v Gorici ali v Furlaniji dosegla raven 10 % le v zadnjih desetletjih 17. stoletja, vse do polovice stoletja pa ni presegala 5 %. Šele leta 1695 je opaziti znaten dvig cesarske mitnine na tuja vina ("ki bremenijo koroške trgovce") in dejstvo, da zaradi tega goriška vina uživajo "omejitev mitnine".⁷⁵ V tem obdobju je bil že v polnem teku zagon merkantilističnih ukrepov, ki jih je odredil Leopold I in so nakazovali dogajanja v naslednjem stoletju s Karlom VI. A v večjem delu 17. stoletja je bila zaradi skromne razlike med dajatvami na domače in tuje vino nakupna cena najpomembnejši element pri odločanju kupcev.

Verjetno je, da so ceno furlanske rebule zmogli zadržati za 5-10 % nižjo (kar je enako razliki zaradi carinskih dajatev), saj je neposredna konkurenca s habsburškimi Brdi, oddaljenimi le nekaj kilometrov, napeljevala k omejevanju cene v tolikšni meri, da so ostajali konkurenčni. Nenazadnje je ohranjanje možnosti izvoza na koroški trg beneškim furlanskim vinarjem predstavljalo pomemben cilj (Panjek, 1992, 74). Popolno pomanjkanje argumentov, s katerimi so goriški "vinski gospodje" sprejemali in prenašali obtožbe o previsokih cenah, ki so jih nanje naslavljali Korošci, to interpretacijo še potrjuje. Isto bi lahko trdili za strategiji, ki so ju za zagotavljanje pozitivnih rezultatov prodaje uporabljali goriški "vitezi in plemenitaši" (*cavalieri e gentiluomini*): diplomacijo in izsiljevanje.

Gibanje prihodkov od daca na "vino za tuje dežele" na beneški strani odraža dogajanje v sosednji grofiji. Niz podatkov ni kontinuiran,⁷⁶ a kljub temu razkriva vsaj počasno rast prihodkov od dacev v 60. in začetku 70. let 17. stoletja, ko se je na habsburški strani obremenitev beneških vin povišala, kot smo videli. Posledično od leta 1674 pa do konca stoletja prihodki omenjenega beneškega daca na izvoz vina niso več dosegli niti polovice tega, kar so beležili v 60. letih. V luči teh podatkov lahko razumemo, zakaj so se nova pogajanja med Gorico in Celovcem sprožila prav v letih 1661 in 1669: uvoz beneških vin na Koroško je namreč rasel. Skromne spremembe carinskih dajatev na habsburški strani

⁷⁵ KLA, *Stände C Akten I*, šk. 313, m. 1, fol. 171v in 236r-239v.

⁷⁶ Glej tabelo *Gettito di alcuni dazi dal 1628 al 1734*, stolpec *Vino per terre aliene*, v Romano, Spooner, Tucci, 1960-61, 244.

v 70. letih so prispevale k celjenju ran goriških gospodov, niso pa popolnoma premagale konkurence beneških vin, ki so jih kljub vsemu še naprej izvažali na Koroško, po letu 1700 celo v večji meri. To potrjuje tudi stabilnost prihodkov beneške mitnice v Pušji vasi.⁷⁷

Goriška rebula ni imela lokalnega trga. Premožni stanovi, ki so si jo lahko privoščili, so bili v večjem delu hkrati tudi njeni pridelovalci, zato je bila lokalna prodaja dokaj skromna. Od sosednjih tržišč je Furlanija lahko absorbirala viške pridelave rdečih in močnih vin, ne pa tudi sladkega belega vina: prvič zato, ker ga je pridelovala tudi sama; drugič, ker je imelo podobno vino iz vzhodnih furlanskih goric prednost na trgu Dominante zaradi očitnih davčnih razlogov; tretjič, ker so bile Benetke pomorska velesila na Jadranu in niso imele nikakršnih težav z uvažanjem "pomorskega" vina z južnih obal. Če pogled usmerimo na vzhod, tam najdemo pristanišče Trst, kjer so poleg drugega blaga pristajala, četudi v manjši meri v primerjavi z Benetkami, "pomorska" vina, ki so bila nato namenjena v notranjeavstrijske dežele. Poleg tega so pri Trstu pridelovali lastna proseška vina ("prosekarje"), Trst pa je deloval tudi kot zbirno mesto vin z jadranske obale (tudi tistih iz Vipavske doline in deloma goriških), ki so bila namenjena na primer na dunajski dvor in graškim vladnim uradom (Valentinitsch, 1990, 179). Porabo na bližnjem Kranjskem je v veliki meri monopolizirala lokalna pridelava (Dolenjska) in tista iz sosednjih dežel (južna Štajerska, Hrvaška).⁷⁸ Nakup goriških vin s strani trgovcev in tovarnikov z območja Ljubljane je lahko nadgrajeval, ne pa tudi nadomestil koroškega trga.

Zaradi vseh teh razlogov so bili goriški plemiči vezani na prodajo na Koroško: kar je v 16. stoletju predstavljalo izbiro trga, je sčasoma postalo skorajda popolna odvisnost. "Vinski gospodje" so se znašli v slepi ulici. In zaradi tega so lahko koroški deželni stanovi tako vztrajno pritiskali na cene, saj so dobro poznali okoliščine, v katerih se nahajajo njihovi goriški kolegi.

Kako so torej goriški vinski gospodje - glede na to da so se znašli v vse prej kot ugodnem trgovskem položaju, saj so bili vezani na prodajo enega samega izdelka in odvisni od enega samega tržišča - uspeli ohranjati visoko raven cen?

Najprej so se polastili praktično vse pridelave rebule od podrejenih vinogradnikov: deležni zakupnini so se dodajale še fiksna zakupnina, desetina in izterjava dolgov. Če so razpolagali z vso pridelano rebulo, so namreč lahko nad-

⁷⁷ Romano, Spooner, Tucci, 1960-61, 244. Interpretacija davčnih prihodkov po letu 1700 mora upoštevati carinsko vojno z Avstrijo, ki presega kronološki okvir tega prispevka.

⁷⁸ KLA, *Stände C Akten I*, šk. 313, m. 1, fol. 245r-246r (1697).

zorovali cene. Obveznost trgovcev, da najprej obišejo plemiške kleti, in prepoved, da bi kmetje vino prodajali pod ceno, ki so jo določili gospodje, sicer so jih kaznovali denarno in še kako drugače - kar vse izhaja iz pogajanj "vinske diplomacije" - sta del iste zgodbe. Poleg tega so goriški gospodje, kadar je bila letina dobra po kakovosti ali pičila po količini (ali oboje), kupovali beneška vina in jih mešali z lastnimi ter tako povečevali svoje zaloge rebule, ki pa je bila na ta način ponarejena. Ko je bila letina slaba ali preobilna, pa so "pričakovali najmanj 12 % [dobička] od svojih posesti [in so zato prej pustili], da so vina do poletja raje propadla, kot pa da bi jih prodali po ustrezni ceni".⁷⁹ Poleg tega jih je veliko imelo vinograde tudi na beneškem ozemlju in so z zastraševanjem mitničarjev, ki si niso upali poizvedovati o poreklu vina, beneško vino prodajali kot goriško, da bi prihranili pri daci.⁸⁰

Kakšno strategijo pa so uporabljali za pridobivanje kupcev in prodajo vina po visokih cenah?

Sklicevali so se na trgovinske dogovore s koroško vojvodino, katere deželni stanovi pa so se vselej kazali kot izjemno zadržani do sklepanja "pogodb" z grofijo. V Celovcu so bile monopolistične težnje goriških plemenitašev izrazito nezaželene, ker so s seboj neizbežno prinašale poviševanje cen. Dejansko so bili dogovori namenjeni izločitvi beneške konkurence. A če bi umanjkal pritisk beneških konkurentov, kdo ali kaj bi "vinskim gospodom" lahko preprečil, da zasolijo cene? To je bil navsezadnje tudi njihov cilj, ki so mu z neutrudnim jadikovanjem in litanijami o "bedni deželi", ki se preživlja le z vinom, dosledno sledili. Od 16. do 18. stoletja je goriško plemstvo v zunanjih odnosih vedno igralo na eno in isto karto v podporo in v zaščito svojih interesov, vezanih na trgovanje z vinom - na pridobitev privilegiranega položaja.

V 17. stoletju so "vinski gospodje" uveljavili še eno strategijo za nadzor obsega pridelave in posledično tudi cen. Ko je na samem začetku 18. stoletja prišlo do komornega projekta odprodaje srenjske zemlje (v kolektivni rabo podeželskih skupnosti), so se deželni stanovi tej nameri odločno uprli, vse dokler vlade niso prepričali v opustitev projekta. Taka prodaja bi namreč zamajala obstoječe ekonomsko ravnotežje. Med elementi, ki so bili v igri, je tu pomembno dejstvo, da je ohranjanje obsežnih neobdelanih površin omejevalo zemljiški trg. Na ta način so se morebitnim novim subjektom zmanjševale priložnosti za vključevanje v pridelavo vina ali za širjenje te dejavnosti. Omejevanje obsega

⁷⁹ ASPG, *Stati I*, šk. P45, fol. 11/4, *Tradotto della scrittura addizionale mandata dal sig. procuratore dell'eccelsa Camera d'Austria Interiore Giovanni Andrea Staiz da Buccari sotto data 3 settembre 1708*, 588.

⁸⁰ Glej namišljeni dialog med carinikom in trgovcem v nadaljevanju.

vinogradov je goriškemu plemstvu omogočalo nadzor nad količino vina, pridelanega v grofiji, in s tem seveda tudi nad njegovo ceno.⁸¹

Drugo uporabljeno sredstvo je bilo izsiljevanje. Težko je oceniti, kako razširjena je bila dejansko praksa groženj trgovcem, s katerimi so jih prisilili k nakupu. Celovške oblasti so se na zahteve Gorice, naj navedejo imena vpletenih posameznikov, le redkokdaj odzvale in odgovarjale, da bi na ta način svoje podložnike še bolj izpostavili tveganju, kar navsezadnje lahko opredelimo kot smiseln pomislek.

Pravilno izvajanje določb glede trgovanja je med drugim oviralo ponarejanje potrdil (*bollette*), ki so jih cesarski carinski uradi izdajali z namenom izkazovanja goriškega porekla vina in poravnavanja ustreznih dacev. Do ponaredb je prihajalo pri navedenih količinah in poreklu vina, zato se je trgovcem neredko dogajalo, da so jim na trbiški meji oporekali veljavnost dokumentov, izdanih v Gorici, kjer so mitničarji delovali v okolju, ki je bilo, milo rečeno, težavno. Njihovi kolegi, ki so delali na koroški meji, so se tega dobro zavedali.

Očitna je bila nemoč cesarskega carinskega aparata, da bi se ustrezno odzval na kompleksen preplet interesov, vezanih na trgovanje z vinom, in zagotovil spoštovanje mukoma sklenjene in sporne ureditve tega področja. Ne nazadnje se je v odsotnosti jasnih dogovorov na politični ravni od carinskih uradnikov pričakovalo nemogoče. Leta 1695 je mitničar koroških deželnih stanov sestavil namišljen pogovor, ki je po njegovem odražal običajno izmenjavo mnenj med državnimi cariniki na koroški meji v Trbižu ter trgovci in prevozniki vina.⁸² Dialog izriše živo sliko, v kateri svoje mesto najdejo vsi elemente, ki smo jih odkrivali doslej.

Cesarski carinik: Kje imate potrdila?

Trgovec: Potrdilo je tukaj.

Carinik: To potrdilo ni dobro.

Trgovec: Zagotavljam vam, da je dobro.

Carinik: Ne, ni dobro.

Trgovec: Izdano mi je bilo kot dobro in ima vtisnjen cesarski pečat. Glavni cesarski dacar iz Gorice in njegovi podrejeni dacarji (npr.) iz Šmartna [v Brdih] so ga lastnoročno podpisali, zakaj bi torej ne bilo dobro?

Carinik: Res je, podpis je njihov, a kdo je vpisal vsebino?

⁸¹ ASPG, *Stati I*, šk. P 45, fol. 11/4. O dogajanjih, povezanih z načrtovano in na koncu neuspelo prodajo neobdelanih zemljišč, in o interesih, ob katere je dregnila ta pobuda, glej Panjek, 1996, 39-76.

⁸² KLA, *Stände C Akten I*, šk. 311, m. 4, fol. 151r-152v.

Trgovec: Tega ne vem, v napisanem instrumentu ali dokumentu se preverja le odobritev in lastnoročni podpis in velja ne glede na to, kdo vpiše vsebino.

Carinik: Potrdilo vseeno ni dobro.

Trgovec: Zakaj pa se potem izdajajo potrdila in čemu služijo, če niso veljavna? In če so veljavna, zakaj ste me ustavili in ne morem naprej?

Carinik: Kje ste naložili vino?

Trgovec: Natovoril sem ga (npr.) v Medei.

Carinik: To ne drži, imate tuje vino.

Trgovec: Če pa sem ga že večkrat natovoril v Medei, ki je kraj na cesarskem ozemlju, in mi je bilo potrdilo priznано za dobro in vino prepuščeno dalje, zakaj torej tokrat ne?

Carinik: Pri kom ste natovorili vino?

Trgovec: Imena si nisem uspel zapomniti, je pa napisano na potrdilu, ali pa (če se spominja) se vitez imenuje N. N.

Carinik: Ampak ta ima vinograde tudi na beneškem ozemlju.

Trgovec: Mogoče, ampak jaz sem vino natovoril na cesarskem ozemlju.

Carinik: Morali bi vprašati, ali je vino tuje.

Trgovec: No, želim povedati, jaz sem dolžan vprašati le, če se kraj, kjer natovarjam, nahaja na cesarski ali beneški zemlji in ali je vino dobro, ne zanima me, kje je bilo pridelano. Točno tako kot nekdo, ki vino kupi v Trbižu, nima kaj spraševati, kot tudi ne, ali je bilo prepeljano čez Tabljo ali čez Bovec in ali je bila mitnina plačana pri enem ali drugem uradu. Trgovec mi ga je prodal kot deželno vino in je tako dal oblikovati tudi potrdilo.

Carinik: Kdo je šel iskat in dvigniti potrdilo?

Trgovec: Mešetar [posrednik] ali pa neki sel.

Carinik: Mešetarji so ljudje, ki jim ne velja zaupati in pogosto sklepajo kupčije (partite).

Trgovec: Jaz ali kdo drug, bodisi če znamo italijanski ali slovenski jezik, moramo zaupati mešetarjem in če storijo kaj nepravilnega, zakaj se jih ne kaznuje? Jaz pa vztrajam pri dokazovanju in trditvi, da sem vino natovoril na cesarskem ozemlju v kleti viteza ali trgovca, ki je naveden na potrdilu.

Carinik: Vi bi morali osebno prevzeti potrdilo in navesti vino.

Trgovec: Ne bi mogel drugače prijaviti vina, bil sem sam, ne mogel bi za dve ali več ur za seboj pustiti soda ali (glede na premožnost) sodov in konja zato, da tekam naokoli za potrdilom, saj bi mi vino lahko medtem ponaredili ali ga skvarili.

Carinik: Ta in takšna potrdila so sumljiva, zakaj vino pogosto ponoči in skrivaj prinesejo v kleti z beneškega na cesarsko ozemlje, zato bi morali vprašati, ali tudi to vino ni bilo prepeljano od drugod.

Trгоvec: Jaz tega ne morem vedeti, uradniki in stražniki morajo preverjati, ali je bilo vino pridelano v državi, ali je bilo na cesarsko ozemlje prepeljano in ali je bila zanj plačana mitnina, kajne? Ampak če je bilo do zdaj za pristne prepoznanih na stotine potrdil, ki so izkazovala, da smo jaz ali pa drugi trgovci vino naložili pri tem in tem vitezu na tem in tem mestu, zakaj sedaj pa ne? Preden izdajo potrdilo, naj uradniki raje pazijo in tisti, ki so zato pristojni, naj preverijo, ali gre za tuje ali domače vino.

Carinik: Goriški carinski uradniki lahko resda izdajo potrdilo takim vitezom za določeno število urn vina glede na to, koliko povprečno pridelajo vina na cesarskem ozemlju, a nič več kot to.

Trгоvec: In kako naj ubogi tuji trгоvec ali pa taisti cesarski uradniki v Trbižu vedo, za koliko imajo dovoljenje? In če je bilo izdanih toliko potrdil, da je bila količina deželnega vina napihnjena, zakaj torej uradniki ne zavrnejo izdaje novih potrdil?

Carinik: To morajo storiti in ne morejo ne veliko pripominjati ne spraševati, sicer jih vitezi takoj ustrelijo ali ubijejo.

Trгоvec: Tako moram torej slišati, da naj bi moral trгоvec tvegati življenje, cesarski uradnik, ki ima pooblastila in je del njegovih zadolžitev, da sprašuje in nadleguje, pa si tega ne sme drzniti ali pa si tega ne upa, ampak taka vprašanja naj postavlja ubogi trгоvec, ki je v tistem trenutku v hiši in v pesti nekega viteza. Želim reči, odgovoril bi mu s palico, če mu po božji volji ne bi na drug način vsilili večnega molka. Če so potrdila veljavna, mi pustite dalje, če pa niso veljavna, ampak ponarejena, naj se odvzamejo, ker se na ta način samo še bolj izpostavlja trgovce nevarnosti in se jim, nevednim in nič krivim, neupravičeno odvzame denar iz mošnje. In tako ne le, da uradniki izniči in razveljavijo svoj lastni podpis, ampak se celo razvrednoti cesarski pečat. Če se imajo potrdila za lažna, naj bodo torej razveljavljena in naj bodo ovađeni tisti, ki jih izdajajo - da se bomo lahko v prihodnje zanesli na gotove dokumente.

Sklepne ugotovitve

Pri poskusu, da bi Goričane prisilili znižati cene vina, se je Koroška ob koncu 17. stoletja tudi skušala s Kranjsko dogovoriti za skupno in usklajeno zaprtje meja z Goriško grofijo in pri tem med drugim navajala, kako so oboji "v istem čolnu". Ljubljana je svoje zanimanje za goriška vina zminimalizirala, je pa bila kljub temu Celovcu pripravljena "podati roko" tako, da bi določila datum, od katerega bi bil dovoljen uvoz.⁸³ V resnici dobimo vtis, da je vladajoči mer-

⁸³ KLA, *Stände C Akten I*, šk. 313, m. 1, fol. 241, 245-246.

kantilizem koroškimi deželni stanovom že zvezal roke, vendar ti kljub temu niso nikoli popolnoma sprejeli prakse, da se morajo za nakup "italijanskih vin" najprej odpraviti v Gorico.

Po drugi strani pa usklajenost med uradnim stališčem goriških deželnih stanov in načeli merkantilizma, ki se je vse bolj uveljavljal tako v vladi kot v dvornih krogih, še posebej glede prednosti in zaščite notranje proizvodnje pred uvozom, še ne pomeni, da je bil goriški vodilni razred nosilec inovativnih ali tudi samo "novih" načel. Vse prej kot to - Goričani, a ne le oni, so teme, ki so bile oblasti in cesarju drage, praviloma instrumentalno uporabljali za uveljavljanje lastnih lokalističnih in partikularističnih interesov (Panjek, 1996, 46, 76): v tem primeru so uporabljali merkantilistično navdahnjene argumente v podporo interesom lobija "vinskih gospodov", ki je deloval v stanovskem predstavniškem organu dežele. Vztrajnost in trdovratnost, s katerima so goriški deželni stanovi zagovarjali že znana stališča glede trgovanja z goriškim vinom, namreč kažeta na to, kako je del plemstva, ki je posedoval vinograde na vinorodnih območjih rebule, torej v Brdih in okolici, in ki ni predstavljal celotnega lokalnega plemstva, predstavljal močno interesno skupino, ki je več kot stoletje uspela vplivati na trgovinsko politiko deželnega stanovskega predstavništva in jo usmerjati. V bistvu je šlo za zaščito vrednosti zemljiških rent, ki bi jo dosegli s pridobitvijo privilegiranega položaja na trgu, nikakor pa ne na osnovi kakršnegakoli procesa prenove pridelovalnih tehnik in družbenih razmerij.

Gledano v celoti si tale goriški "provincialni merkantilizem" za cilj ni postavljala gospodarske rasti v deželi, pač pa zaščito ekonomskih interesov, na katerih se je vkopavala lokalna elita. Ne da bi se tega sploh dobro zavedali, so sami odborniki goriških deželnih stanov na začetku 18. stoletja povzeli politično-ekonomsko misel in družbeno vizijo, ki sta vodili goriško elito, ko so izjavili, da so prav oni sami edini, ki "prinašajo argumente dežele in so za njeno ohranjanje, za dobro služenje njegovi visokosti in za ohranjanje njegovih zvestih podložnikov".⁸⁴ Ni šlo torej za perspektivo rasti ali razvoja, pač pa za konzervativno "ohranjanje" ekonomskega in družbenega *statusa quo*, to je razmer, kakršne so se izoblikovale na podlagi morda edinega obdobja v zgodnjem novem veku, v katerem je goriški vodilni razred izrazil politično-ekonomsko odločitev vpriid rasti in razvoju, to je ko so v 16. stoletju zagovarjali nujnost neposredne cestne povezave s Koroško.

Če sklenemo še z oceno vloge institucij pri stoletnih nesoglasjih med dvema habsburškima deželama, lahko opazimo, da je v prvem obdobju centralna

⁸⁴ ASPG, *Stati I*, šk. P45, fol. 80.

oblast, četudi ne povsem odločno, podpirala vzpostavljene interese, ki so jih zagovarjale lokalne elite, in jih spodbujala k iskanju kompromisa z neposrednimi pogajanjmi med deželnimi zastopstvi. Šlo je za politiko, ki je ščitila lokalne interese in *status quo*. Vlada in vladar sta se v drugem obdobju "vinske diplomacije" najprej postavila za arbitra (1611), medtem ko sta v 60. letih jasno nakazala smer rešitve. Če se je v politični praksi 17. stoletja skušalo lokalne ekonomske interese dežel in državne blagajne uskladiti s pogajanjmi med centri (Dunaj, Gradec) in periferijami (Gorica, Celovec), je kasneje, v 18. stoletju agendo skoraj izključno narekovala centralna politično-ekonomska usmeritev.

Če se ozremo še na obe deželi Goriško in Koroško, lahko opazimo, da sta obe v zadevo vključili institucije, tako notranjeavstrijsko vlado kot deželne stanove ter tudi carinske urade, in kako sta preko odnosov med stanovi skušali priti do institucionalizacije trgovinskih odnosov, in sicer s poskusi, da bi dosegli trgovinski dogovor oz. "pogodbo", obenem pa z vzpostavitvijo mešanih komisij za določanje cen vina. V tej težnji k institucionalizaciji sta obe deželi sicer kazali ambivalentna, če ne kontradiktorna stališča. Tako je Koroška zagovarjala nujnost določanja cen vina preko javnih pogajanj *de Publicum ad Publico*, torej med stanovi obeh dežel, hkrati pa je zahtevala absolutno svobodo kupovanja po lastni želji. Goričani pa so bili neomajni v zagovarjanju trgovskega pogajanja med zasebniki, a v zavetju "pogodbe" med deželnima oblastema. Poleg tega je za obe strani uveljavljanje lastne "svobode" pomenilo omejevanje svobode drugega, saj je šlo za pridobitev privilegiranega položaja v bilateralnih odnosih. V vsakem primeru je dokaj jasno, da so se v stvarnosti 17. stoletja tako eni kot drugi deželni stanovi izkazali za instituciji, ki nista zmogli najti rešitve za konflikt med nasprotnimi lokalnimi interesi. A neučinkovit je bil tudi način upravljanja razhajanj s strani vlade.

Obmejni Benečani in Kranjci?

Raba gozdov v Julijskih Alpah v zgodnjem novem veku

Uvod

Namen prispevka je opredeliti različne vrste rabe gozdov v ekonomiji Julijskih Alp med 16. in 18. stoletjem, še posebej v Goriški grofiji, tedanji avstrijski deželi na meji z beneško Furlanijo, ki je danes del slovenskega ozemlja. Predstavljeni so različni načini in nameni rabe gozdov, razvrščeni na podlagi razlikovanja med primarnim, sekundarnim in terciarnim sektorjem, kar pomeni, da se posebej obravnavajo oblike, povezane s kmetijstvom in živinorejo, oblike, značilne za industrijo, in tiste, vezane na trgovino. S takim pristopom se poskušajo identificirati različni dejavniki in subjekti, ki so določali in izvajali izkoriščanje gozdnih virov, pri čemer je gozd obravnavan kot kmetijski prostor in kot vir surovine, to je lesa. Vrste rabe gozdov so tako umeščene in interpretirane v kontekstu ekonomskega sistema dežele. Raziskovanje oblik izkoriščanja gozdnih virov se hkrati izkaže koristno tudi za razumevanje same ekonomije in družbe, ki jih izvajata. Na koncu je predlaganih nekaj ugotovitev o učinku različnih dejavnikov izkoriščanja gozdov na gozdne vire in okolje na Primorskem v predindustrijski dobi. Ne bomo pa poskušali predlagati kvantitativnih ocen porabe lesa niti izvesti primerjave z drugimi stvarnostmi (razen z bližnjo Kranjsko) in s tem širše kontekstualizacije, sicer bi namreč presegli namen, ki

Slika 13. Pogled na bovško glavarstvo z Bovcem do Predela in označenim območjem v Učji dolini, kjer Beneška republika postavlja ozemelske zahteve, 1668. Avtor: Mat. Passauer Ingenieur Adjunct. StLA, Kartensammlung, M. 46, Nr. 13.

Slika 14. Obmejno območje v hribovitem svetu med Rezijo, Bovcem, Breginjem in Kobaridom, 1689. Avtor: Leonardo Briante. ASV, P. Camera Confini, b. 175, dis. 3.

si ga zastavljamo, to je osredotočiti raziskavo na oblike in na socioekonomske vzgibe izkoriščanja gozdnih virov v Julijskih Alpah v predindustrijski dobi.⁸⁵

Iztočnico za pričujočo razpravo predstavlja opis stanja in izkoriščanja gozdov v tolminskem glavarstvu v prvi polovici 18. stoletja. Odgovornost za osiromašenje naravnih virov se v omenjenem opisu povečini pripisuje čezmejnim akterjem, na eni strani beneškim in na drugi strani kranjskim sosedom, kakor tudi neustreznemu nadzoru nad koncesijami v komornih gozdovih. Lokalno prebivalstvo pa naj bi bilo povsem "nedolžno". Izhodiščno vprašanje je torej naslednje: ali so res bili odločilni "zunanji akterji"?

"Obmejni Benečani in Kranjci"?

V tradicionalnih družbah so podeželske skupnosti v gozdovih izvajale svoje pravice do rabe, ki so bile temeljnega pomena za kmečko ekonomijo. Tradicionalne vaške skupnosti so bile tudi konfliktne in spori med skupnostmi zaradi resničnih ali nedokazanih prekoračitev meja in prizadete škode v gozdovih sosedov (na srenjski ali skupni zemlji) so bili v medsosedskih odnosih med skupnostmi vse prej kot izjema. Pripisovanje krivde drugemu je v zgodovini pogost pojav in če ta drugi živi na drugi strani meje, še toliko boljše. Na prvi pogled se tej skušnjavi ni mogel upreti niti grof Coronini, ko je odgovornost za osiromašenje gozdnih virov v Posočju *in primis* pripisal prebivalstvu onkraj meje in trgovini z Benetkami. Coronini je bil gospod gornjega dela Soške doline s pritoki in hribovjem, z upravnega vidika urejenega v tolminsko gospostvo in glavarstvo, ki je bilo del Goriške grofije kot avstrijske dežele in je ležalo med avstrijsko vojvodino Kranjsko na vzhodu in beneško Furlanijo na zahodu.

Po Coroninijevem mnenju v tolminskem glavarstvu v 30. letih 18. stoletja ni bilo "hrastovih gozdov" in če bi cesarski gozdni mojster "obiskal te rezervirane [cesarjeve] gozdove, v katerih podložniki pasejo že od nekdaj, zaradi tega razloga zagotovo ne bi našel nobene škode". Dejansko se pohvali, da se zaradi njegovega upravljanja tudi v srenjskih gozdovih, kjer "pred dvajsetimi leti ni bilo niti bodike, zdaj nahaja omembe vredno goščavje". Del tolminskega glavarstva so bili naslednji gozdovi, ki so jim pravili tudi "rezervirani cesarski" ter "visoki in črni": Krn, Matajur, Kolovrat, Slapišče, Tolminka, Zadlaz, Kneža,

⁸⁵ Za slovenski in avstrijski kontekst glej dela (in njihove bibliografije), navedena v nadaljevanju besedila, za evropsko kontekstualizacijo pa glej npr. Kellenbenz, 1982, Cavaciocchi, 1996, Westermann, 1997, za primerjavo z italijanskimi regijam glej npr. Bianco, 2001, Sansa 2004.

Kacenpoh, Klobučar in Kopovišče. Nad slapiškim gozdom je bedel glavlar in brez njegove skrbi "bi bilo še mnogo huje".

Krn je zelo majhen gozd, na tako skalnatem in strmem gorovju, da je po eni strani lesa malo in je zaradi slabe površine uboren, po drugi strani pa snežni plazovi podrejo veliko dreves in s seboj odnesejo prst, pustijo pa goli kamen. [...]

Matajurski in kolovratski gozd sta boljša, vendar močno poškodovana od obeh zakupnikov [...], ki sta pred osemdesetimi ali nekaj več leti od presvetle dvorne komore dobila dovoljenje za sekanje lesa v njih, in še veliko bolj sta uničena od mejnih Benečanov (Veneti confinanti), ki so od vrha in skoraj do sredine hriba spremenili v travnik. [...]

Neverjetno je, koliko škode v gozdu Tolminka napravi veter [...], v tem gozdu je stanje takšno, da bi ne mogli dobiti niti enega samega velikega hloda, če bi ne napravili nove ceste, a bi s tem povezani stroški presegli vrednost celotnega gozda. [... Zadlaški gozd] je v takem kraju, da si ne predstavljam, kako bi ga brez prekomernih stroškov presvetla dvorna komora kdaj sploh uspela uporabiti v svojo korist. [... Gozd] Kacenpoh leži več kot sedem ur stran od Tolmina na zelo neprijaznem in slabem mestu [...], drevesa pa so tudi tako poškodovana od vetra in snega ter obmejnih Kranjcev, da ga ni moč resno vzeti v poštev. [...] Gozd Klobučar je blizu Benečije in od Benečanov zelo poškodovan, močno je oddaljen, zato si je od njega ni mogoče obetati malo ali sploh nič koristi. Gozd Kopovišče je na kamniti in skalnati zemlji, ki je povsem brez velikih dreves, po spominu osemdesetletnikov pa nikoli ni bilo drugače.⁸⁶

Ti "Razmisleki" so bili pripravljeni za novo zamejitev *komornih gozdov*, ki je sledila novemu gozdnemu redu Karla VI. iz leta 1732, katerega namen je bil izboljšati kakovost *komornih gozdov* in njihovega izkoriščanja (Britovšek, 1964, 153). Coronini je s svojim spisom želel diskreditirati Černica (Zerniz), vodjo goriškega gozdnega urada, ki je dal pobudo za ponovno zamejitev, da bi na ta način omejil pravice do rabe, ki so jih v *komornih gozdovih* uživali tolminski podložniki.⁸⁷ Grof je želel gozdne vire predstaviti kot skromne, da bi preprečil uvajanje takih sprememb, ki bi lahko ogrozile obstoječe ravnotežje gozdno-pašnih praks. Pred posegi državnega uradnika je branil obstoječi ekonomski sistem, s tem pa tudi svoje podložnike kmete. Glavlar je gozdnega mojstra Černica obtožil, da spodbuja oddajanje gozdnih površin v zakup tako v *komornih*

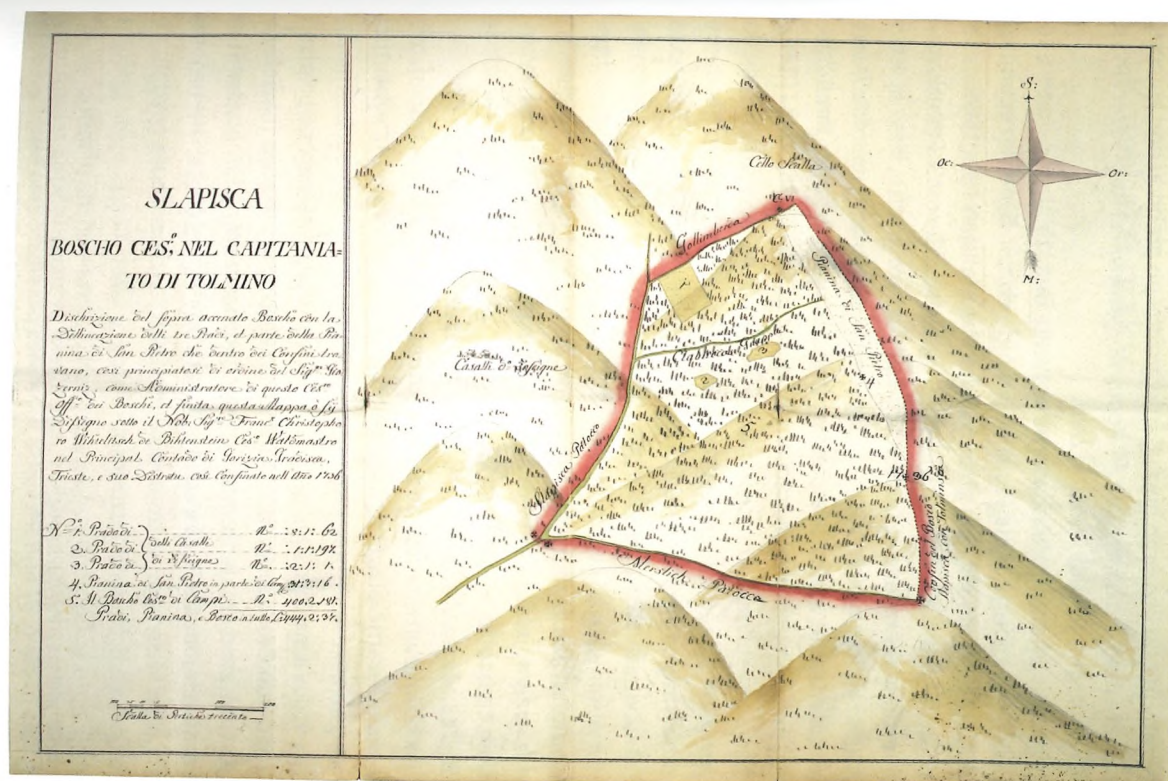
⁸⁶ ASPG, *Stati Provinciali, sezione II (Stati II)*, šk. 723/III, m. "Atti 40".

⁸⁷ O teh trenjih med tolminskim glavlarjem in goriškimi gozdnimi uradniki ob prenovi sistema nadzora nad izkoriščanjem in rabo gozdov glej Andreozzi, Panariti, 2011.

Slika 15. Komorni (cesarski) gozd "Stara Kneža" (Chinese Vecchia) v tolminskem glavarstvu s travnikom sredi gozda, 1736. Izrisano po naročilu načelnika goriškega cesarskega gozdnega urada gospoda Ivana Černica (sig. Giovanni Zerniz) in zaključeno pod njegovim naslednikom Frančiškom Krištofom Vihteličem Vihtenštajnskim (Francesco Christophoro Wihelitsch de Wichtenstein). ASPG, Mappe censuarie, 2751, nr. 39.

Slika 16. Komorni (cesarski) gozd Slapišče v tolminskem glavarstvu z označenimi tremi travniki in delom špeterske planine znotraj gozda, 1736. Izrisano po naročilu načelnika goriškega cesarskega gozdnega urada gospoda Ivana Černica (sig. Giovanni Zerniz) in zaključeno pod njegovim naslednikom plemenitim gospodom Frančiškom Krištofom Vihteličem Vihtenštajnskim (Nob. Sig.re Francesco Christophoro Wihelitsch de Wichtenstein). ASPG, Stati II, b. 325, fasc. 9.

kot v navadnih (srenjskih) gozdovih, nad katerimi ni imel pooblastil, to pa naj bi bilo poleg "Benečanov" glavni razlog za osiromašenost gozdov.

Začetki gozdne politike s strani Habsburžanov v Avstriji segajo v leto 1515, ko je Maksimilijan I. na osnovi sklicevanja na lastno *regalno* pravico do rudnih virov za *komorno* (vladarjevo) lastnino razglasil vse rudnike in gozdove, ki niso bili zasebni. Rudnikom je bila dodana še pravica do izkoriščanja gozdov za lastne potrebe, zato je bilo komorno upravljanje gozdov po prehodu pod komoro v osnovi tesno zvezano z rudarstvom.⁸⁸ *Komorni gozdovi* so bili *rezervirani cesarski*, reklo pa se jim je tudi *visoki in črni*.

V goriški grofiji, ki so jo Habsburžani prevzeli leta 1500 in h kateri so kasneje priključili še zgornje Posočje, ki so ga bili odvzeli Beneški republiki, je prvi ukrep za zaščito vladarjevih gozdov izdal Maksimilijan leta 1505. Leta 1522 je sledil gozdni pravilnik, ki je urejal tudi trgovanje z lesom z Benetkami. Leta 1533 je Ferdinand I. ustanovil Gozdni urad za Goriško grofijo, Kras in Istro (*Waldmeisteramt, ufficio waldmastrale*) z "gozdnim mojstrom" (*Waldmeister*) na čelu, ki je upravljal in nadzoroval *komorno* gozdno premoženje, kmalu zatem pa je bil izdan še gozdni red za istrske, furlanske in kraške gozdove (1541). Na Goriškem so se obsežnejši *komorni gozdovi* nahajali na pobočjih hribov, ki obkrožajo zgornje Posočje (Tolmin, Kobarid, Bovec), in v Trnovskem gozdu na istoimenski planoti severovzhodno od Gorice. V številnih primerih je ruralno in urbano prebivalstvo uživalo in izvajalo pravice rabe tudi v *komornih gozdovih*, a v skladu z dovoljenji in pod nadzorom gozdnega mojstra. Gozdni urad je imel vse od svoje ustanovitve tudi nalogo spodbujati in upravljati komercialno izrabo *komornih gozdov*, sečnjo in trgovanje z lesom pa je pogosto podeljeval v zakup beneškim trgovcem (Britovšek, 1964, 96-97; Valenčič, 1956; Cavazza et al., 2003, 222-223; Rutar, 1972, 151; Mihelič, 2008, 38-40).

V avstrijskih deželah so torej obstajali gozdni redi in nadzorni organi, zaradi česar je podeljevanje pravic do izkoriščanja za izvoz moralo ustrezati tudi notranjim interesom in ne le interesom beneških trgovcev. Na podoben način osiromašenja gozdov s strani ruralnega prebivalstva nikakor ni mogoče pripisati izključno "tujim vdorom", ampak še najprej lokalnemu delovanju (ni naključje, da dvajset let pred izvajanjem strožjega nadzora v srenjskih gozdovih ni ostajala "skoraj niti bodika"). Zaradi tega je izbrani pristop ta, da najprej identificiramo interne in lokalne dejavnike ter akterje izkoriščanja gozdnih virov in jih šele nato poiščemo še čez mejo.

⁸⁸ Zgodovina avstrijske gozdne zakonodaje v novem veku je znana in so jo rekonstruirali številni avtorji, zato menimo, da nam teh vsebin tu ni treba ponavljati, zato bralca napotimo na besedila, navedena v nadaljevanju tega prispevka, ter na Valenčič, 1957 in na Mihelič, 1983.

Po drugi strani je potrebno upoštevati tudi dejstvo, da je v novem veku Goriška grofija mejila na Beneško republiko, ki je bila velika porabnica lesa. Zaradi tega je od vsega začetka jasno tudi to, da je bližina pomembnega beneškega trga gotovo vplivala na usodo lesa iz Julijskih Alp, kar predstavlja zunanji dejavnik.

Kmetijske prakse

Izkoriščanje gozdnih virov je bilo sestavni del tradicionalnega kmetijskega gospodarstva, kar je dolgoročno predstavljalo enega od dejavnikov, ki so gozdne vire izpostavljali nevarnosti osiromašenja. Temu ni bilo tako le na obravnavanem območju, ampak tudi splošneje v evropskem ruralnem okolju zgodnjega novega veka, čeprav so znani tudi primeri, ljudska znanja in tradicionalne prakse vzdržnega gospodarjenja z gozdnimi viri. V primarnem sektorju so se vezi med kmetom in gozdom kazale predvsem v živinoreji in krčenju ter v uporabi orodij, ki so bila v veliki meri iz lesa in h katerim se bomo vrnili v nadaljevanju.

Kot drugje je bila tudi v Julijskih Alpah in Predalpah na znatnem delu gozdnatih površin razširjena praksa paše v gozdu, ki je temeljila na pravicah, izhajajočih iz običaja, in na različnih vrstah koncesij, odvisno od "zasebnega", srenjskega, fevdalnega ali komornega statusa gozda. Vanjo so bile vključene vse glavne vrste živinoreje - ovčereja, kozjereja, govedoreja, konjereja in prašičereja, četudi v različnem obsegu glede na relativno razširjenost posameznih vrst in značilnosti posameznega območja. V tolminskem glavarstvu je gospod grof Coronini vse "srenjske" ali "navadne" gozdove oddajal v zakup različnim vaškim skupnostim glavarstva, ki so iz njih pridobivale les za kurjavo in tam prosto pasle živino pod nadzorom glavarja, da ne bi prišlo do opustošenja. A so imeli celo "v vseh rezerviranih cesarskih gozdovih podložniki tolminskega glavarstva pravico do paše, ali izrecno za potrebe planin ali pa na splošno", četudi je bila slednja osredotočena v gozdu na Kolovratu.⁸⁹ Dejansko "lahko podložniki pasejo v teh visokih in črnih gozdovih v poletnem času, ko so živali na planinah [...], brez česar [paše v gozdu] bi planine ne mogle obstati", kar je posledično veljalo tudi za živinorejo nasploh, ki je bila neobhodno potrebna v gorskem gospodarstvu in je temeljila ravno na planinski paši.⁹⁰ Tudi bolj na splošno se je živina pasla v gozdovih med selitvijo čred in tropov na planine in na poteh transhumance. Živali so neposredno vplivale na gozdno odejo s

⁸⁹ ASPG, *Stati II*, šk. 723/III, m. "Atti 40".

⁹⁰ ASPG, *Stati II*, šk. 723/I, fol. 17.

Slika 17. Planini Zaprikraj in Zappleč v tolminskem hribovju med Krnom in Lipnikom (tolminska meja) ter reko Lepenjico v ozadju, z dvema pastirskima stanovima ("stan Greben" in "stan Podgorico"), drugi od obeh je bil uničen; razpoznavna so krajevna imena vrhov Skutnik in Oblo brdo ter Vrata - s svinčnikom. ASPG, Stati, Tavole - Foto, b. 723/1, nr. 2.

Slika 18. Planini Zaprikraj in Zappleč v tolminskem hribovju med Krnom in Lipnikom (tolminska meja) ter reko Lepenjico v ozadju, z dvema pastirskima stanovima ("stan Greben" in "stan Podgorico"), drugi od obeh je bil uničen; razpoznavna so krajevna imena vrhov Skutnik in Oblo brdo ter Vrata - barvna različica. ASPG, Stati, Tavole - Foto, b. 723/1, št. 3.

tem, ko so poškodovale obstoječa drevesa, še posebej pa ker so z uničevanjem najmlajših rastlin upočasnjevale naravne obnovitvene procese. K temu je treba prišteti še rezanje vejevja, ki so ga uporabljali za krmo in steljo. Skupne posledice vseh teh praks, skupaj z drugimi, bi lahko označili kot razpršeno in konstantno redčenje ter siromašenje gozdnih virov.

A živinoreja in pašništvo sta bila tudi dejavnika namernega in načrtnega krčenja gozdov s ciljem pridobiti nove površine, na njih trajno urediti travnike in pašnike ter s tem povečati razpoložljivost krme. Gre za procese in prakse, ki segajo daleč v zgodovino, a so bili prisotni tudi še v novem veku. Anton Melik v okviru sistema živinoreje in paše v Julijskih Alpah glede na oddaljenost od vasi in vrsto rabe razlikuje med tremi pasovi izkoriščanja travnatih površin. Travniki, ki so se nahajali na območju obdelovalnih polj, in pašniki v bližini vasi so predstavljali prvi pas. Bolj oddaljen je bil pas senožeti, ki so se nahajale predvsem na hribovitih delih in na katerih so bila urejena prebivališča, v katerih so kmetje med spravljanjem sena lahko bivali nekaj dni. Predstavljali so tudi vmesno postajo za živino, ki se je tam ustavila na paši pri vzponu na planino v maju ter pri sestopu s planine med koncem avgusta in sredino septembra, ko je bilo seno že pokošeno in spravljeno v senikih in kopah čakalo na zimo. Za krmo se je odvijal pravi boj, na kar kaže dejstvo, da so bili v nekaterih primerih v zgornjem Posočju gorski travniki postavljeni na tako strmih pobočjih, da so kosci tvegali, da zgrmijo v globino. Tretji pas so predstavljali gorski pašniki, *planine*. Planino je sestavljal precej obsežen pašnik na relativno visoki nadmorski višini, na katerem so bili postavljeni tudi pastirski stanovi, hlevi za živino, pogosto v eni sami stavbi, ter sirarna, kjer so predelovali mleko, čeprav so ponekod obstajali tudi gorski pašniki za vole in konje. Posamezni planini so lahko pripadali še dodatni pašniki v bližini, kamor je bilo mogoče gnati živino čez dan in se zvečer vračati nazaj (Melik, 1950, 115, 120-121, 127 in 159).

Za dejavnost na planini je bila bližina gozdov ključnega pomena. Nudili so les za izgradnjo stanov in staj ter za kurjavo za predelovanje mlečnih izdelkov, poleg tega pa so bližnji gozdovi tudi znatno povečevali razpoložljivo pašno površino. Ta je bila sicer precej omejena, saj je bilo visoko gorsko območje zaradi kraške erozije golo in skalnato, površina pa posejana z razpokami in štrlečim kamenjem in zato le malo primerna za pašo. Zato se je večina gorskih pašnikov nahajala ob zgornji meji gozda ali tik pod njo. Živina se je tako pasla med redkimi drevesi na gozdni meji, na travnatih površinah, ki so nastale s krčenjem gozda in med grmičevjem proti visokogorju, a tudi v nižjeležečem gozdu. Melik je to prakso opredelil kot starodavno tradicijo v Julijskih Alpah, kjer je bilo le malo gozdnatih površin izvzetih iz pravice do paše, ki jo je prebivalstvo neu-

trudno branilo. Na tej osnovi in ob upoštevanju dejstva, da je zgornja meja gozda v primerjavi z drugimi alpskimi območji precej nizka, je sklepal, da je bila zgornja meja gozda v Julijskih Alpah umetno znižana na 1400-1500 m zato, da bi se na ta način zagotovil dodaten prostor za pašo. Tako sta bila Matajur in Kolovrat, po vrhu katerih je v novem veku tekla avstrijsko-beneška (danes pa slovensko-italijanska) meja, preprejena s številnimi travniki in pašniki, ki se jim je gozd moral umakniti.⁹¹

V Julijskih Alpah so imeli torej gozdovi razmeroma nizko zgornjo mejo, v notranjosti pa so bili posejani z izkrčenimi travniki in pašniki. Vendar ti niso predstavljali edinih zarezov v gozdni plašč, saj so številne krčevine nastajale tudi zaradi pridobivanja obdelovalnih površin. V tolminskem glavarstvu je leta 1627 prišlo celo do kmečkega upora proti zahtevi takratnega gospoda in glavarja Casparja Veita Dornberga, da bi jim naložil plačevanje dajatev za *novine*, to je za samovoljno izkrčena nova zemljišča. Upor ni uspel in komorna komisija je sestavila nov urbar, ki je vseboval tudi nove dajatve na *novine*, zaradi katerih so se letne zemljiške dajatve povečale za približno 40 %.⁹² Pojav širjenja obdelovalnih površin je bil torej obsežen, čeprav ne v taki meri, kot nakazuje povečanje dajatev, saj so bile dajatve na nove njive in travnike znatno višje od tistih, ki so izhajale iz preteklosti. S krčenjem so nastali novi travniki in njive, in sicer približno v enakem številu, kar potrjuje obstoječe pridelovalne usmeritve v kmetijstvu. *Novine* so bile registrirane v skoraj vseh 130 krajih glavarstva,⁹³ tako v dolini kot v hribovitih predelih, pri velikih in malih ter novih in starih kmetijah. V 42 krajih, posebej v okrožju Cerkna, je šlo za krčevine na srenjski zemlji (*comugna usurpata*), ki v takem obsegu niso mogle dolgo obstati, ne da bi pritegnile pozornosti zemljiškega gospoda, kaj šele, da bi nastale mimo vednosti vaške skupnosti. Dejansko hkratna prisotnost številnih "prilaščevalcev" (*usurpatori*) v istem kraju daje misliti, da je šlo za kolektivno odločitev oziroma da je tako širok proces razdelitve temeljil na dogovoru znotraj vaške skupnosti (Panjek, 2002, 84-88). V tem primeru je bilo krčenje

⁹¹ Melik, 1950, 51-54. Dogajanja s sredine 18. stoletja, omenjena v zgoraj navedenih Coroninijevih besedah glede "obmejnih Benečanov", imajo vzporednico tudi v ugotovitvah geografa, ki je dve stoletji kasneje opazil, da je beneška (danes italijanska) stran Matajurja in Kolovrata bolj gola od avstrijske, in razliko pojasnil s tem, da je bil na beneški strani gozd izpostavljen obsežnejšemu krčenju, da bi tako zadostili povpraševanju iz furlanske nižine in Benetk (Melik, 1950, 46). Čeprav je v vmesnem času lahko prišlo tudi do pomembnih sprememb v gozdnem plašču, lahko "beneške" prestopne, o katerih govori Coronini, razložimo tudi z večjim siromašenjem njihove strani hribovja in posledično iskanjem novih virov na drugi strani, čez mejo. O tem vprašanju glej tudi Andreozzi, Panariti 2011 in Panjek, Beguš, 2014.

⁹² V denarju in v naravi; skupna letna vsota zemljiških dajatev je izračunana na osnovi denarne vrednosti dajatev v naravi in dajatev v gotovini.

⁹³ Združene so bile v približno petdeset vaških skupnosti, na čelu z županom (*suppano*).

namenjeno vzpostaviti trajnih obdelovalnih zemljišč, saj so bila obremenjena z dajatvami, zato lahko razlog zanj iščemo v srednje- in dolgoročnih spremembah razmerja med prebivalstvom in razpoložljivimi viri.

Komorni inšpektorji so leta 1724 sestavili inventar ter opisali stanje in možnosti izkoriščanja gozdov v avstrijskem Primorju. Na območju Trnovske planote, ki so jo pokrivali "črni" gozdovi in se nahaja le malce južneje od zgoraj omenjenih območij, nad Ajdovščino in Vipavsko dolino (obiskali so jo po poti Kromberk-Ravnica-Voglarji-Lokve-Lazna-Čepovan), so na določenih mestih opazili sledove oglarskih kop, drugje pet kmetov, ki "so v cesarskih gozdovih izkrčili njive", "lepe travnike, prav tako pridobljene v cesarskem gozdu", pa tudi "čudovit" gozd, v katerem so "v poletnih mesecih pasli voli, ovce, koze, pa tudi kakšen konj". V bližnji Trebuši so našli "46 kmetov, ki so izkrčili del zemljišča, sekali les za gradnjo in kurjavo, na pašo pa pošiljali teleta, ovce in koze" (Piussi, 1976, 13-14). Stanje je bilo podobno tudi bolj proti morju, na območju Gorice, Vipavske doline, Krasa in Istre, v bistvu na celotnem ozemlju, ki ga je zajel inventar, kot je strnil Piussi:

Vsi ali skoraj vsi obiskani gozdovi so namenjeni paši koz, ovc, prašičev, goveda in redkeje tudi konj. [...] S sekanjem vej, vrhov ali pa kar celotnih dreves, ki so jih pustili ležati na tleh, so živini udobno zagotavljali precejšnje količine krme. Posledice, ki jih je lahko imela takšna praksa na gostoto gozdov in na stanje rastlin, izpostavljenih tovrstnemu obrezovanju, so očitne. Poleg tega ugriz živine močno zavre uveljavitev drevesnih mladik. [...] Hrano živini zagotavljajo tudi travniki, nastali s krčenjem gozda, ali pa, še preprosteje, pašniki, pridobljeni z uničenjem gozda z obrezovanjem drevesnega lubja ali s požiganjem. Del krme predstavlja seno, nabrano v gozdu: komisarji to prakso omenjajo zato, ker sistematično uničuje obnavljanje. Jasno je, da mora biti, če želimo iz podrastja hrastovega gozda pridobiti dobro količino sena, gostota hrastovega gozda znatno zmanjšana (Piussi, 1976, 46-47).

V zadnjem primeru je šlo za obliko izkoriščanja, značilno za Kras, ki je ustvarila posebno obliko agrarne krajine, to je travniški gozd (Panjek, 2006). Na tem mestu je pomembno pripomniti, da na osnovi podatkov navedenega inventarja iz leta 1724 Piussi meni, da bi tudi za habsburška ozemlja lahko veljala "Grubićeva trditev (1928), da je izginotje gozdov na dalmatinskem krasu, ki je pripadal Beneški republiki, treba pripisati predvsem lokalnim kmetom in ne vojnim ali pomorskim potrebam Benetk (Piussi, 1976, 47).

Pri krčenju gozdov se je v veliki meri uporabljalo prakso požiganja, ki od blizu močno spominja na starodavni sistem požigalništva. V enem od poro-

čil *komori* je *vicedomin* vojvodine Kranjske leta 1577 opisal sledečo prakso. Najprej si je kmet prisvojil del gozda in ga ogradil ter priključil svoji kmetiji. Jeseni je požgal odpadlo listje in zemljo pripravil na pomladno pašo. Če ga ni potreboval, je požgal tudi les in pripravil prst, obogateno s pepelom, za setev ajde, ovsa, prosa in rži. Ko je bila po nekaj letih prst že izčrpana, je zemljišče uporabljal kot pašnik, dokler se ni ponovno zarasel gozd (Britovšek, 1964, 87). Še sredi 18. stoletja, to je dve stoletji kasneje, je Coronini pisal, kako so v "navadnih gozdovih", za rabo katerih so vaške skupnosti plačevale zakupnino, tolminski kmeti imeli navado v časovnih presledkih redno izkrčiti določene površine gozda, da bi posejali "nekaj pesti žita samo za tisto leto", nato pa so na tisti zemlji znova pasli.⁹⁴ Zaradi pognojevanja s pepelom je praksa požigalništva omogočala dober donos za nekaj zaporednih let, saj se je nato zemlja brez dodatnih posegov osiromašila. Za kmeta je lahko začasno obdelovanje požganih delov gozda predstavljalo racionalno rešitev, v kolikor je hitro zadočila trenutnim potrebam in kratkoročno dopolnjevala razpoložljivost hrane pri relativno skromnem vložku dela. V tem smislu je šlo za odziv na kratkoročna nihanja razmerja med prebivalstvom in viri. Kot stalna praksa, ko je isti kmet v kratkih intervalih požigal vedno nove dele gozda (požigalništvo), pa je lahko predstavljala tudi srednje- ali dolgoročno strukturno dopolnitev kmečkih dohodkov (v takem primeru bi bilo treba racionalnost početja bolj raziskati: k temu vprašanju se vračamo v zaključkih).

Dejansko velja med različnimi razlogi, ki so od konca 15. stoletja privedli do "močnega obubožanja gozdnega bogastva na Kranjskem", po Valentinitschu omeniti "predvsem sistem požigalništva [*Brandwirtschaft*], ki je igralo pomembno vlogo pri zagotavljanju kruha številčnim hribovskim kmečkim družinam", in sicer do te mere, da je ugotovil pravo "kolonizacijsko gibanje":

V nekaterih delih Kranjske v 16. in 17. stoletju je krčenje gozdov s požiganjem postalo tako razširjen pojav, da bi lahko govorili o pravi kolonizaciji. Gibali kolonizacije do tedaj nenaseljenih območij lahko jasno identificiramo na eni strani v povečanju prebivalstva, ki ga je na splošno zaznati, na drugi pa v oblikovanju podeželskega "proletariata", ki ga sestavljajo kmetje z zelo malo zemlje, dninarji in drvarji. Ti sloji prebivalstva, praktično brez premoženja so se usmerili v gozdnate predele in jih kolonizirali. Zemljiški gospodje so urejanje izkrčenih površin dovoljevali in celo spodbujali, saj so od novih prebivalcev lahko zahtevali dajatve in delovne obveznosti [tlako] (Valentinitsch, 1981, 247).

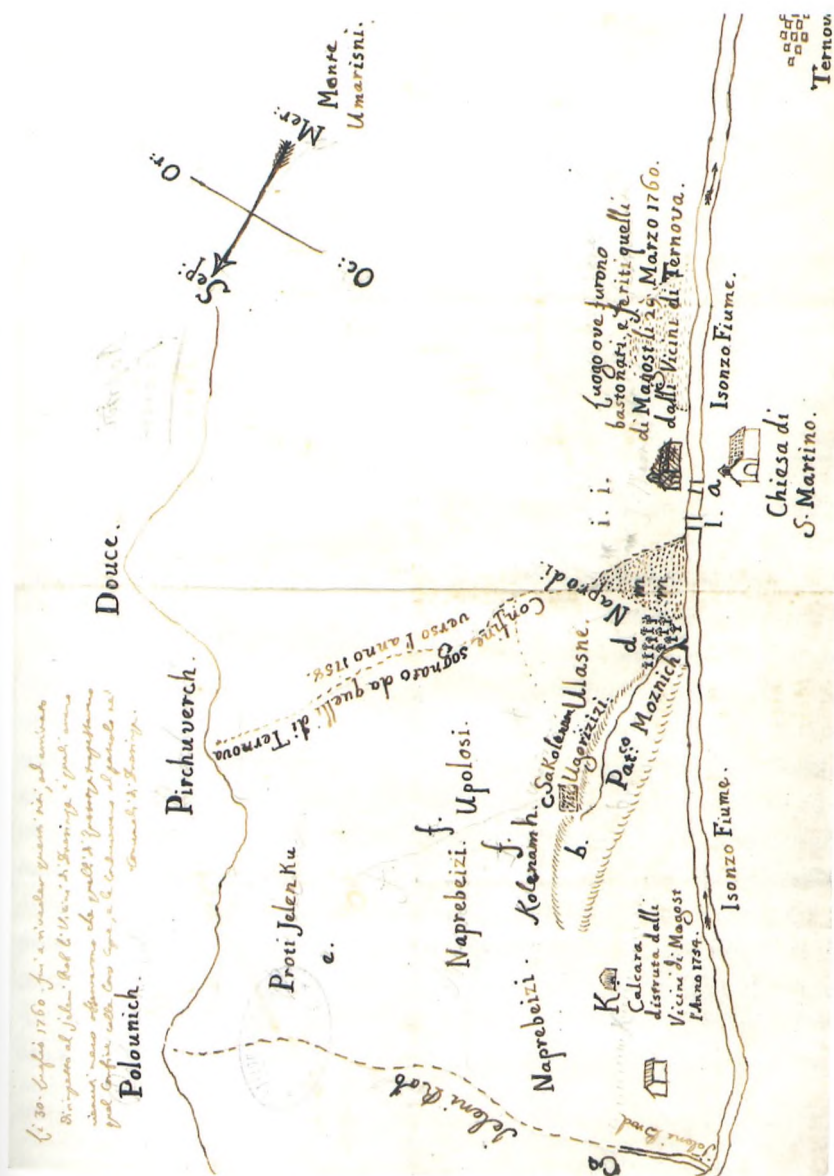
⁹⁴ ASPG, *Stati II*, šk. 723/III, m. "Atti 40".

V resnici gozdov niso krčili samo tisti, ki so bili "brez zemlje" in so vzpostavljali nove kmetije ali pa so si pridobili kako krpo zemlje, da bi si zagotovili minimalno prehransko osnovo za preživetje, s katero so dopolnjevali lastne nekmetijske dohodke. Krčili so jih tudi kmetje, ki so vodili že obstoječe in trdne kmetije: v sklopu svoje posesti so namreč imeli veliko njiv in travnikov "novejšega zakupa" (*di nuova affittazione*), to so bile parcele, ki so jih izkrčili nedolgo v preteklosti in ki so bile kasneje legalizirane, torej vpisane v urbar in obremenjene z ustrezno dajatvijo. Širjenje obdelovalne zemlje se ni nadaljevalo le v 17. stoletju, ko je bila gospodarska rast upočasnjena in znižana intenzivnost trgovanja na relaciji Panonska—Padška nižina, ki je potekala preko obravnavanega ozemlja in v katero se je vključevalo tukajšnje podeželsko prebivalstvo (Panjek, 2002), ampak tudi v 18. stoletju. V tolminskem glavarstvu je bilo leta 1754 "oblikovanje novin" tako razširjen pojav, da je Jakob Anderlič, uslužbenec glavarja Coroninija, zadolžen za njihov popis, ocenjeval, da eno leto dela ne bi zadoščalo samo za to, da bi se popisala vsa izkrčena zemljišča, ki so bila v zadnjih desetletjih že legalizirana in obremenjena s pravnimi dajatvami, in tista, ki so jih dopuščali, ker so dajatve plačevala kateri od cerkva, kaj šele da bi se popisala vsa samovoljno izkrčena nova zemljišča, za katera kmetje še niso plačevali ničesar.⁹⁵

Čeprav je demografska rast dolgoročno nedvomno predstavljala enega od glavnih dejavnikov, ki so vplivali na širjenje obdelovalne zemlje, je torej verodostojno presoditi, da so glede na obdobje in območja delovali in součinkovali še drugi dejavniki, katerih vpliv se je spreminjal na kratek in srednji rok. Na tem območju je imelo podeželsko prebivalstvo relativno intenzivne stike s trgov, kot kažejo tudi zneski fevdalnih prihodkov v denarju (Tabela 8); tudi zato ker dokaj široke družbene plasti prebivalstva niso zmogle doseči ravni preživetja samo s pridelki svoje zemlje, potem ko so plačali dajatve in davščine (Panjek, 2004). Krčenje gozdov bi tako lahko kazalo na zmanjšanje razpoložljivih virov neagrarnega dohodka za prebivalce podeželja. Vloga neagrarnih dejavnosti in dogodkov v kmečkem gospodarstvu v zgodnjem novem veku na Slovenskem dejansko predstavlja ključen tematski, a tudi problemski sklop. Kljub temu da je njihova vloga soglasno opredeljena kot pomembna, jo je namreč še vedno treba kvantificirati in periodizirati (Šorn, 1984, 40; Gestrin, 1991, 268-273; Gestrin, 1978), in sicer tako da ugotovimo, kako sta bili tipologija in stopnja

⁹⁵ ASPG, *Stati II*, šk. 619, *Operazione riformata della decania di Tolmino dal sotto Attuario Giacomo Anderlig sotto la direzione del Sig. Conte Giovanni Ignazio Coronini. Annotazione generale circa li Novali, o sia Usurpi e circa li Censi, che si contribuiscono alle Venerande Chiese nel Capitaniato.*

Slika 19. Sporno območje med sosednjima skupnostma Magozd in Trnovo ob Soči: "apnenica, ki so jo uničili sosedi iz Magozda leta 1754 [...] kraj, kjer so bili dne 29. marca 1760 tisti iz Magozda pretepeni in ranjeni od sosedov iz Trnovega". ASPG, Stati, Tavole - Foto, b. 723/1, nr. 1.

razširjenosti posameznih neagrarnih dejavnosti povezani z družbeno strukturo prebivalstva, z različnimi kmečkimi in podeželskimi sloji nasploh, z demografskim gibanjem in z oblikami nasledstva (Panjek, 2002, 171-172).

Tabela 8. Struktura fevdalne rente v primorskih zemljiških gospodstvih (odstotkovne vrednosti), 1615-1637

Zemljiško gospodarstvo	Denar	Naturalije	Storitve	Skupaj
Senožeče 1615 (Kras)	55,23	41,48	3,29	100
Švarcenek 1618 (Kras)	23,93	62,65	13,42	100
Socerb 1620 (Kras in Istra)	66,76	30,99	2,25	100
Devin 1637 (Kras)	51,29	32,33	16,38	100
Rihemberk 1624 (Kras in Vipavska dolina)	22,75	58,99	18,26	100
Vipava 1624 (Vipavska dolina in Julijske Predalpe)	26,77	62,46	10,77	100
Tolmin 1633 (hribovje: Julijske Predalpe in Alpe)	68,66	22,28	9,06	100

Vir: Panjek, 2004, 47; Panjek, 2002, 131.

Industrijske prakse

Les so v domači industriji uporabljali v raznovrstne namene, od kurjave za pripravo in shranjevanje jestvin (mlečni izdelki, dimljeno meso) do surovine za izdelavo kmetijskih orodij, opreme in stavb. Vendar kmetje svoje pravice do gozdnega lesa (*jus lignandi*) niso uporabljali, da bi izdelovali orodja in najrazličnejše predmete, namenjene samo domači rabi, ampak tudi prodaji. Tako so se na "sejmih" v Gorici med drugim blagom našli tudi "les in leseni izdelki" (1567),⁹⁶ katerih izvor je smotrno iskati na planotah med Goriško grofijo in Kranjsko, v podeželski obrti *suhe robe*. Na vinorodnem območju Vipavske doline, ob vznožju Trnovskega gozda, so bili med obveznimi letnimi dajatvami fevdalcu tudi polizdelki iz lesa, kot so koli za trte ali 149 dog (letev) za sode, ki jih je dobavljalo dvanajst podložnikov "iz hribov", pa tudi kar 95 vozov (*carra*) lesa za kurjavo (1624).⁹⁷ Kmetje so les prav tako uporabljali za izdelovanje sira, del katerega so porabili za domačo prehrano, drugi del je šel v fevdalne dajatve, nekaj pa ga je končalo tudi na trgu, zakonito ali preko tihotapljenja: "številni trgovci in podložniki" so v tolminskih in kanalskih hribih v Posočju kupovali "veliko živine, masti, sira in podobnega", jih nato preprodajali čez mejo

⁹⁶ StLA, IÖHKS, šk. 122, m. 6, poročilo odgovornega za cesarske carine v Gorici Petra Julijana (Petter Julliani). Glej tudi Panjek, 2002, 135-172.

⁹⁷ StLA, IÖHKS, šk. 90, m. 11, fol. 17-21. Glej tudi Panjek, 2004.

na beneškem ozemlju in se pri tem izogibali plačilu davščin (1567).⁹⁸ Drugi so, po opisu iz leta 1691, "ponoči na ramenih" nosili prodajat "laneno blago, slanino, mast za podmazovanje, železo, žeblje, kose in drugo podobno blago",⁹⁹ za izdelavo katerih je bil les potreben kot vir energije ali kot surovina. Da bi zaščitili poklicne mestne trgovce in obrtnike, je vladarjev patent iz leta 1604 trgovsko dejavnost kmetov omejil na blago lastne proizvodnje, pri čemer je med drugim navajal tekstilno blago, lesene izdelke pa tudi železo in kovane izdelke (Gestrin, 1991, 253).

Leta 1775 je okrožni goriški glavar Giovanni Paolo Baselli industrijske dejavnosti ruralnega prebivalstva v hribovitem delu grofije opisal takole:

*Tisti, ki živijo v kanalskih in bovških hribih ter na Krasu [...], seveda obdelujejo parcele slabo rodovitne zemlje; ker jim ta dejavnost ne daje stalnega dela, prav tako pa od nje ne dobijo dovolj hrane, se morajo preživljati z oglarstvom in živinorejo, ki jih preskrbi z maslom, sirom in nekaj volne. Tisti iz Bovca in Tolmina se ukvarjajo predvsem s predenjem lana in z izdelavo različnih lesenih orodij, pa tudi z drugimi malimi poklici, zaradi katerih jih kličejo tudi kramarji. [...] V tolminskih, kanalskih in bovških hribih ter drugod na Krasu proizvajajo maslo in sir, s katerima oskrbujejo deželo; preostalo pa Bovčani in Tolminci večinoma prevažajo na beneško ozemlje.*¹⁰⁰

Les se je stalno uporabljal tudi v podeželski arhitekturi. Sredi 18. stoletja so bila na primer podeželska bivališča v vaseh posoškega hribovja iz lesa, lesa in kamna ali pa tudi samo iz kamna, večinoma s streho iz sena. V Tolminu, središču gospostva in glavarstva, so bile poleg "rustikalnih hiš, pokritih s senom", in tistih, "pokritih s korci", prisotne tudi "redne hiše pokrite s korci" ter "dominikalna hiša" Coroninijev.¹⁰¹

V Posočju so bile dejavnosti izkopavanja in obdelave kovin, ki zahtevajo porabo lesa, precej skromne. Zato lahko sklepamo, da so v novem veku, vsaj dolgoročno gledano, razmeroma malo vplivale na naravno okolje kakor tudi na gospodarstvo. Leta 1579 je nadvojvoda Karel neki "fužini za železo" blizu Bovca zagotovil potreben les iz svojih gozdov. Fužino so postavili v dolini Trente v bovškem glavarstvu, ki ji bila do takrat še "divja" in nenaseljena in

⁹⁸ StLA, IÖHKS, šk. 122, m. 6 (Petter Julliani).

⁹⁹ StLA, IÖHKS, šk. 122, m. 6, poročilo odgovornega za cesarske carine v Gorici Antonija Conduzija.

¹⁰⁰ Dokument je objavljen v Cavazza et al., 2003, 175 in 177 (prevod originala hrani ASPG, Manoscritti, št. 253). Glej tudi Iancis, 2006.

¹⁰¹ ASPG, *Stati II*, šk. 618 (Bača, Petrovo Brdo in Podbrdo, 1752), šk. 619 (Tolmin, 1754), šk. 723/III, fol. 49 (1745); ASPG, *Mappe censuarie*, št. 38, *Piano della comunità di Tolmino e adiacenti* (1786).

kjer so našli ležišče železove rude. Čeprav se po količini in kakovosti ni mogla kosati s koroškimi in kranjskimi rudniki in kovačijami, je delovala tudi v 17. stoletju: "talilnice železa" so na Bovškem izpričane leta 1624. Leta 1780 so v dolini Trente izkopali 35 ton železove rude, goriški kartograf Capellaris pa je to območje še leta 1797 na zemljevidu označil s simbolom za železo.¹⁰² V tolimskem glavarstvu je bila edina industrijska dejavnost, povezana z železom, fužina v Spodnji Idriji, ki je nastala leta 1526 in je delovala več kot stoletje, od leta 1593 pa je bila v rokah nekega podjetnika iz Čedad (beneška Furlanija). Ob koncu 18. stoletja (1787) so rudnik svinca odprli pri vasi Orehek, bil je v rokah "nemških" podjetnikov, a ni deloval dolgo (Morelli, 2003, I, 184; Morelli, 2003, II, 179; Rutar, 1972, 161-163; Šorn, 1984, 153; Gestrin, 1991, 195).¹⁰³ Dlje je deloval obrat za predelavo železa in bakra ob Hublju pri Ajdovščini na Vipavskem, ki je izkoriščal tudi skromne zaloge železove rude v bližini. Ob koncu 18. stoletja so tam delovale ena fužina za železo in dve fužini za baker: za delovanje so uporabljale hidroenergijo hudournika Hubelj in bližnji "cesarski gozd", v katerem je bilo "veliko oglja" (Iancis, 2001, 84; Gestrin, 1991, 44). V 20. letih 18. stoletja je v Trebuši začela delovati steklarne, ki je skozi vzpone in padce ter menjave lastnikov delovala vse do konca stoletja. Čeprav se je nahajala sredi gozdov, sta zadostovali dve desetletji neprekinjenega delovanja (med 50. in 70. leti 18. stoletja) za to, da se je "obseg izkrčenja gozda vse naokoli obrata čezmerno razširil", kar je povzročilo take težave in stroške z nabavo, da se je lastnik odločil, tudi zaradi problematičnega prevoza krhkega končnega izdelka, da obrat preseli v dolino, v Gorico (Iancis, 2001, 131-134).¹⁰⁴ Dejansko so takrat delujoče steklarne v Sloveniji v skoraj 80 % primerov od ustanovitve pa do ukinitve delovale v povprečju 25 let. Trajanje njihovega delovanja je bilo v osnovi odvisno od dostopnosti lesa v bližini: ko je tega zmanjkalo, so podjetniki obrat preselili v druge gozdove. V našem primeru je šlo za obrate "Gorenja Trebuša I" (1722-1741) in "Gorenja Trebuša II" (1759-1777) (Šorn, 1984, 126).

V Gorici je sekundarni sektor v glavnem obsegal proizvodnjo svile, strojenje kož in čevljarstvo, obdelavo kovin, mizarstvo ter proizvodnjo blaga, platen in voska. Vse te dejavnosti pa so v 17. stoletju doživele nek upad. Glede

¹⁰² Biblioteca Provinciale di Gorizia (BPG), *Carte geografiche*, št. 20, *Carta delle Contee di Gorizia e Gradisca, Distretto di Trieste e del Friuli veneto dedicata all'Imperiale Regia Società d'Agricoltura delle medesime contee, nuovamente misurata e disegnata dal cesareo regio provincial ingegnere Giannantonio Capellaris*, in Gorizia 1797.

¹⁰³ Po Morellijevih navedbah je bilo leta 1648 (1684 po Rutarju) odkrito novo nahajališče železa na Kobariškem, torej nedaleč od Bovca, a zgleda, da do izkoriščanja rude nikoli ni prišlo.

¹⁰⁴ Leta 1772 je proizvedel 600 funtov (*pfundt*) stekla, kar je enako 336 kg.

na to, da ni bilo manufakturnih (osredotočenih) obratov, so na začetku 18. stoletja goriški sekundarni sektor sestavljala podjetja, ki po številu delavcev, obsegu proizvodnje in velikosti njihovega trga niso presegala velikosti obrtne delavnice. Razširjena je bila prodaja surovin na bližnje beneško ozemlje, kamor so prodajali kmetje, mesarji, dobičkarji in špekulanti. Iz tega se je oblikoval začaran krog izvoza surovin in polizdelkov ter uvoza končnih izdelkov, zaradi česar je goriška obrt ostajala omejena na dejavnost lokalne razsežnosti in produkcijo skromnega obsega. Niti panoga, v kateri se je Gorica lahko pohvalila z najdaljšo tradicijo, to je svilarstvo, vse do 18. stoletja ni uspela v večji meri razviti naprednejših faz predelave. Kljub temu je ob začetku stoletja letna proizvodnja svilgojstva znašala 30.000 funtov kokonov, takrat so v Krminu delovale tri, v Gorici pa štiri predilnice nepoznane velikosti, poleg tega je bilo kakih trideset statev, razpršenih po okoliškem podeželju. Tako je goriška industrija svile vse od 16. in 17. stoletja vendarle predstavljala porabnico lesa, četudi skromno. K navedenim porabnikom lesa velja dodati še predvsem mizarstvo in kovaštvo: sredi 18. stoletja je v Gorici delovalo okoli dvajset mizarjev in okoli deset kovačev (Panjek, 1999, 198-200; Iancis, 2001, 67, 77, 86-88).

V 18. stoletju se je stanje v sekundarnem sektorju postopoma spreminjalo v povezavi z učinki merkantilistične ekonomske politike, s katero je Avstrija spodbujala gospodarsko rast. Razvojni procesi so povzročili povečanje porabe lesa v industrijske namene, obenem pa so državni organi več pozornosti posvečali racionalnemu izkoriščanju gozdnih virov. Na Goriškem se je še najbolj opazno razvilo svilarstvo, in sicer z dejavno državno podporo (Panariti, 1996; Iancis, 2001). Na svilo vezane dejavnosti so se pretežno nahajale na podeželju, v obliki založniškega sistema in v veliki privilegirani predilni manufakturi v Fari, izjemo sta predstavljali začetna predelovalna faza priprave svilenih niti, za katero je les potreben kot energijski vir, in končna faza tkanja, ki sta bili osredotočeni v mestu Gorica.

Tabela 9. Obrti in poklici ter število zaposlenih v Gorici 1772/1777

Obrti		Mojstri	Delavci	Zaposleni skupaj
1	Tkalci svile**	40	536	576
2	Čevljarji	30	19	49
3	Krojači	26	20	46
4	Obdelovalci svilnih kokonov*			35
5	Izdelovalci svilenih trakov**	2	23	25
6	Izdelovalci usnja**	4	21	25
7	Peki	17	6	23
8	Mizarji	19	2	21
9	Zidarji	3	15	18
10	Kovači	11	3	14
11	Klobučarji**	4	7	11
12	Kleparji (obdelovalci pločevine)**	4	5	9
13	Strojarji "na belo"***	2	5	7
14	Svečarji in izdelovalci voska**	3	4	7
15	Izdelovalci igralnih kart**	1	5	6
16	Zlatarji	4	2	6
17	Lončarji (izdelovalci iz bakra)**	2	4	6
18	Krznarji**	2	4	6
19	Strojarji (neobdelane kože)	1	4	5
20	Obdelovalci kositra**	2	3	5
21	Barvarji svile (4+?)*	4	?	4
22	Kamnoseki			4
23	Copatarji			4
24	Sodarji			3
25	Podkvarji			3
26	Kolarji			3
	Drugi (14 poklicev)			24
Skupaj (40 poklicev)				945
Približna ocena vsega prebivalstva				7.500

Vir: obdelava podatkov, objavljenih v Lancis, 2001, 66-68, iz katerih so izvzeti poklici, ki se nanašajo na terciarni sektor, vključeni pa nekateri podatki iz prav tam, 198, 203, 236 (označeni z *) in 244-245, ki se nanašajo na leto 1772 (označeni z **).

Med goriškimi "industrijskimi porabniki lesa" moramo omeniti še žago na bregovih Soče v bližini mesta in kmete, ki so prodajali les, k čemur se bomo vrnili v naslednjem poglavju o trgovini z lesom.

Dvojna funkcija lesa, kot materiala za kurjavo in kot surovine, je bila torej ključna tako v najpreprostejših oblikah ruralne industrije (domača industrija in obrt) kot tudi v založništvu (*Verlagssystem*) in v osredotočeni industriji. Če zdaj pogledamo na sosednjo Kranjsko, je tam rudarsko-kovinarska industrija (*Montanwesen*) po Valentinitzschu predstavljala glavni dejavnik izkoriščanja gozdnih virov: "potrebovala je največ lesa" in "njen obstoj je bil odvisen od dostopnosti lesa". Ni torej naključje, da je prav ta botrovala prvim ukrepom za zaščito gozdov. Med 15. in sredino 16. stoletja je v okolici Jesenic, Bohinja, Železnikov in Radovljice nastalo že toliko obratov, da "se je v nekaj generacijah poraba lesa povečala v tolikšni meri, da je prihajalo do ozkih grl v dobavi" (Valentinitzsch, 1981, 247). Na Kranjskem so se najpomembnejši železovi rudniki večinoma nahajali prav na območju Julijskih Alp in Karavank na Gorenjskem (Gestrin, 1991, 44).

Na Kranjskem naj bi bilo "železarstvo zaposlovalo največ ljudi v neagrarni proizvodnji" (Gestrin, 1991, 193). Železarstvo je v prvi polovici 16. stoletja, a tudi kasneje, nenehno pritegovalo trgovski kapital, tako lokalnega ali avstrijskega kot tudi tujega, posebej italijanskega in nemškega. Med kranjskimi železarskimi središči sta bila goriški grofiji najbližja Bohinj in Železniki in le-ti sta lahko predstavljali tveganje, da bi za dobavo lesa segla v tolminske gozdove.

A rabe znatnih količin lesa nista zahtevala le pridobivanje in obdelovanje železa. Potreba po lesu se je tako kot sam produkcijski proces začela že v rudniku. Čeprav je bila povprečna velikost železovih rudnikov razmeroma skromna, je bilo za gradnjo jaškov in rogov potrebnega veliko gradbenega lesa.

Kljub temu je bil največji industrijski obrat na obravnavanem območju prav rudnik, in sicer rudnik živega srebra v Idriji, ki je bil poleg tistih v krajih Almaden v Španiji in Huancavelica v Peruju eden od treh največjih proizvajalcev živega srebra na svetu. Ležišče so odkrili konec 15. stoletja, ko je območje zgornjega Posočja še gravitiralo na Čedad in je spadalo pod Beneško republiko (odkar si je 1420. priključila Oglejski patriarhat). Leta 1509 so to ozemlje osvojili Habsburžani, prešlo je pod Avstrijo in bilo vključeno v Goriško grofijo. Idrijski rudnik je obdržal določeno neodvisnost od deželnihi oblasti in je v zasebni lasti ostal vse do leta 1575, ko ga je odkupila država. Z živim srebrom so preko monopolističnih zakupnih koncesij še naprej trgovali zasebni trgovci, še posebej Nemci in Italijani (Benečani in Genovežani), dokler je leta 1659 tudi trgovanje z živim srebrom prešlo v državne roke (Valentinitzsch, 1981, 1-2, 18-19). Med koncem 16. stoletja in začetkom 17. stoletja so rudniki zaposlovali približno 200 oseb: leta 1609 je mezдно delovno silo sestavljalo 52 rudarjev, 111 pomočnikov in 42 drvarjev, v obdobjih največje proizvodnje pa naj bi bilo

zaposlenih vse do 400 ali 500 oseb (Valentinitsch, 1981, 159-160; Gestrin, 1991, 284).

V drugi polovici 16. stoletja je bila poraba lesa še posebej visoka, saj so razširitvena dela zahtevala znatne količine "rudniškega lesa" (*Grubenholz*): jaške so opremili z ogromnimi lesenimi črpalkami, leta 1590 pa je bil zgrajen 3,5 km dolg lesen cevovod, po katerem se je pretakala voda za delovanje hidravličnih strojev, kot so črpalke za črpanje vode iz rudniških jaškov, stroji za dvig izkopanega materiala in mehovi za prezračevanje rudniških rogov (Valentinitsch, 1982, 62; Valentinitsch 1981, 249; Gestrin, 1991, 46). V rudniku so bila potrebna nenehna vzdrževalna dela, izkopavanja in gradnja nove infrastrukture, zaradi česar je potreba po lesu ostajala precejšnja tudi po razširitvenih delih iz 16. stoletja. Okoli leta 1620 je potrebna količina "rudniškega lesa" na primer znašala približno 1.300 kosov (*Stück Grubenholz*) na leto, leta 1622 pa je bilo zgolj za gradnjo nove zapornice (klavže) za zbiranje naplavljenega lesa potrebnih 1.400 drevesnih hlodov in še 150 drugih, "posebej trdnih" (Valentinitsch, 1981, 250-251).¹⁰⁵ Z izjemo velikih in modernih hidravličnih črpalk za črpanje vode iz rudniških jaškov, ki so jih začeli uporabljati v 80. letih 16. stoletja in so bile edine v vzhodnih Alpah, so se za izkopavanje rude in kasnejšo predelavo v živo srebro še dolgo uporabljale razmeroma arhaične tehnike in tehnologije. Zaradi aktivnega in pasivnega odpora delavcev in uradnikov proti poskusom inoviranja in tudi slabih rezultatov, ki so jih pokazali eksperimenti raznih "izumiteljev", je tehnika za pridobivanje dragocene kovine iz rude, imenovana "bavarski način", v osnovi ostala nespremenjena od leta 1530 pa vse do sredine 17. stoletja. "Stari način kuhanja", ki so ga izvajali pod milim nebom na lesenih grmadah in v lončenih posodah, v katerih se je ruda topila in se prelivala v spodaj ležeče posode, je povzročal precejšnje izgube kovine in zahteval obilno porabo lesa. Dokončno so ga opustili med letoma 1648 in 1656, ko so prešli na rabo zidanih peči in železnih posod. Inovacije so omogočile prihranke tako pri lončarskih izdelkih, proizvedenih v založniški obliki v okviru podeželske industrije, ki so sicer zdržali le malo kuh, kot tudi pri delovni sili in lesu kot viru energije (Valentinitsch, 1981, 24-25, 106-111, 116-127).

Za potrebe idrijskih rudnikov so se izkoriščali bližnji gozdovi in gozdovi zemljiških gospodstev okrog rudarskega središča: predvsem tolminske, pa tudi škofjeloške in vipavske. Vendar so gozdne vire v okolici Idrije načenjale še številna krčenja s strani rudarjev, kmetov in celo rudniških uradnikov, gozd pa so

¹⁰⁵ Potrebo po 1.300 kosih lesa za rudnike smo izračunali na osnovi tam navedenih podatkov, in sicer: 700 goldinarjev lesa za leto in pol (okoli 1620), kar je enako 466,67 goldinarjev na leto, pri ceni 36 goldinarjev za 100 kosov (leta 1618) = 1.296,3 kosov.

uporabljali tudi za pašo (Valentinitsch, 1981, 248-250). Sredi 16. stoletja, pol stoletja po zagonu rudniške dejavnosti, je bilo hribovje okoli Idrije že "povsem izkrčeno", kasneje pa je z vse večjimi količinami pridobivanja živega srebra izkoriščanje postalo le še intenzivnejše in se je razširilo na bolj oddaljena območja. Do zmanjšanja porabe lesa je prišlo med sredino 17. in 18. stoletja, nato pa so se potrebe znova povečale (Valentinitsch, 1982, 65).

Notranja trgovina in izvoz

Vsi doslej predstavljeni dejavniki in akterji izkoriščanja gozda v Posočju, tudi mali industrijski obrati, so do gozda dostopali brez večjih težav in jim lesa ni bilo treba prevažati na daljše razdalje. Prej nasprotno, kot v primeru steklarne, ko so bližnje gozdne vire izčrpali, so obrat preprosto preselili. Les za gradnjo in kurjavo si je od drugod moral dobavljati le veliki idrijski rudnik živega srebra, kjer so v ta namen uporabljali splavarjenje ter arhaične sisteme vleke in drsenja po kopnem.

V terciarnem sektorju pa je bilo stanje popolnoma drugačno, saj prometne poti predstavljajo neobhodni pogoj za izkoriščanje gozdov v komercialne namene. Če ni bilo primernih poti proti ciljnemu tržišču, gozda sploh ni bilo mogoče izkoriščati v komercialne namene: ali ker je bil ta fizično nedostopen ali pa, enostavneje, ker so bili stroški sečnje in težavnega transporta višji od prihodkov od prodaje. Les, ki se ga ni dalo prodati, pa ni imel nikakršne tržne vrednosti. V nadaljevanju se bomo najprej posvetili notranjemu trgu, nato pa še trgovanju s tujino.

Med mestne trge, ki so vsaj delno računali na posoške gozdove, lahko štejemo mali avstrijski urbani središči Gorico in Trst (5.000 prebivalcev, kot velikostni red v 16. in 17. stoletju) ter beneški Videm, ki je lahko predstavljal enega od izvorov "beneških" vdorov v avstrijske gozdove na Tolminskem. Glede Gorice in Trsta pa lahko sklepamo, da sta vse do rasti v 18. stoletju, spodbujene z avstrijsko merkantilistično politiko, mestni tržišči pri oskrbi z lesom za domačo in lokalno industrijsko rabo lahko računali na zadostne količine dostopnih virov. Deloma pa je oskrba mestnih prebivalcev potekala tudi mimo trga, z neposrednim nabiranjem lesa v najbližjih gozdovih.

Trst je bil s kraško planoto povezan s precej gostim cestnim omrežjem, sicer vprašljive kakovosti, ki pa je vendarle vključevalo glavne medregijske prometne povezave z Ljubljano, Reko in Gorico. Leta 1760 je Tomaž z Ustja (Tomasso d'Ustia), vodja tržaškega cesarskega davčnega urada (*cesareo regio*

fiscale), zapisal, da so takrat in že v preteklosti v mesto "prihajali in še prihajajo vaščani iz bližnjih jurisdikcij [kraških gospodstev] z lesom za kurjavo, za gradnjo in za trte".¹⁰⁶ Tržaški gozdni mojster je bil vse od leta 1507 na območju Primorja odgovoren za izdajo dovoljenj za posek hrastov, ki so bili namenjeni pomorstvu, Tržačani pa so imeli pravico do oskrbovanja v komornih gozdovih v gospodstvih Postojna, Devin, Rihemberk in Švarcenek, ki jo je leta 1521 potrdil Ferdinand I (Zilli, 1992, 11; Panjek, 2003, 39; Valenčič, 1956, 234). Tudi zaradi s pomorsko ekonomijo povezane potrebe po lesu je Trst med 14. in 19. stoletjem aktivno prispeval h krčenju bližnjih kraških gozdov (Panjek, 2003). Z merkantilističnim razvojem je v 18. stoletju emporialno mesto začelo še bolj sistematično izkoriščati gozdove v porečju Soče, še posebej preko Orientalne družbe (*Compagnia orientale*), ki je v Trstu nekaj časa imela sedež in ji je bila podeljena predprava na ves za ladjedelništvo primeren les iz cesarskih gozdov Goriške grofije (Zilli, 1992, 11). Trst je kot pristaniško mesto les lahko dobil tudi po morju in poleg tega deloval kot izvozna točka.

Gorici so v 16. in 17. stoletju delno zadostovali bližnji gozdovi, med katerimi so bili nekateri popolnoma izkrčeni (Valenčič, 1956, 236). Leta 1569 je komorna komisija opozorila, da je vipavski zemljiški gospod trem beneškim podjetjem dovolil izkoriščanje *visokih in črnih* gozdov v gospodstvu (Valentinitich, 1981, 249), ki pa je bilo še vedno v komorni lasti in gospodu samo začasno podeljeno v zastavo (*Pfand*).

Tako je postal glavni goriški "mestni gozd" Panovec, ki je bil zlahka dostopen, saj se je nahajal ob glavni cesti proti Ljubljani, dokler v prvih desetletjih 18. stoletja lesa ni začelo primanjkovati. V okrožnici iz leta 1732, ki je spremljala "gozdni zakon" Karla VI, je "za ohranitev [...] zelo opustošenih gozdov, ki se nahajajo v pokneženih deželah Gorice in Gradišča", goriški glavar opozarjal na potrebo po prepovedi sekanja hrastovih vej, četudi za "gostilniške izveske", paše v komornih gozdovih, odsekavanja vejevja za krmo, krčenja brez dovoljenja in celo "kajenja tobaka" za gozdarje, oglarje in tovarnike. V skrbi za racionalizacijo izkoriščanja in dobave je gozdni urad pri Panovcu v 30. letih vzpostavil tudi *waldmeistrsko* skladišče lesa.

Les so v Gorico vozili kmetje iz Trnovskega gozda z osnovnim sistemom *vlake*, saj ni bilo povezave, ki bi omogočila intenzivnejše in racionalnejše izkoriščanje, tudi v komercialne namene, vse dokler v zadnjih desetletjih 18. stoletja ni bila zgrajena prevozna cesta, ki je vodila vse do gozda. Lahko bi rekli, da so prebivalci Trnovskega gozda živeli kot neke vrste "kmetje goz-

¹⁰⁶ AST, *Intendenza Commerciale*, šk. 190, fol. 29-36, posebno poročilo, priloženo poročilu grofa Hamiltona vladarici Mariji Tereziji z dne 25.7.1761; ta dokument citira več avtorjev.

darji", saj so znaten del svojega dohodka pridobivali s sečnjo, prevozom in prodajo lesa v Gorico. Čeprav je izgradnja gozdarske ceste močno spremenila podeželsko ekonomijo Trnovčanov, ki niso več "edini" zagotavljali dobave kot v preteklih stoletjih, so postali še bolj vezani na gozdne vire. V katastru iz leta 1822 tako beremo, da v vasi Trnovo "prebivalci živijo od industrije zahvaljujoč se bližnjemu državnemu gozdu, in sicer prevažajo les v Gorico". V bližnji vasi Lokve, "stisnjeni med vrhove širnih gozdov, ki jo zrači ostra burja, [...] ker se ne morejo preživljati za več kot pet mesecev na leto, si morajo ostalo priskrbeti z delom kot gozdarji, mizarji ali sodarji v cesarskem komornem gozdu."¹⁰⁷

Poleg Trnovskega gozda, ki so ga najbolj intenzivno začeli izkoriščati šele v 18. stoletju, se je velik del goriških gozdnih virov nahajal v Posočju, v tolminskem in bovškem glavarstvu in tudi ti so bili pod pristojnostjo komore. Šlo je za *visoke in črne gozdove, rezervirane cesarske*, njihovo izkoriščanje pa je nadziral gozdni mojster (*waldmeister*) v Gorici. Komercialno izkoriščanje gozdov posoškega hribovja je zahtevalo prevoz lesa na razdaljo nekaj deset kilometrov od Julijskih Alp do Furlanske nižine. Edina uporabna pot je bila reka Soča, ki proti jugu doseže nižino pri Gorici in se izliva v Jadransko morje. Od tu so les lahko razpošiljali po morju ali po številnih vodnih poteh, ki prepredajo spodnjo Furlansko nižino in so se uporabljale tudi za transport gradiščanskega lesa na beneško ozemlje. Kot smo dejali že na začetku, je imel gozdni urad za Goriško grofijo, Kras in Istro vse od ustanovitve leta 1533 med drugim nalogo spodbujati in upravljati komercialno izkoriščanje *komornih gozdov*, kar je na tem območju pomenilo pristojnost nad izvozom v Beneško republiko.

Dotlej je les, ki so ga prodajali Benečanom, prihajal predvsem iz dostopnejših gozdov na Krasu in v avstrijski Istri, z gozdnim redom iz leta 1533 pa se je začelo načrtovati izkoriščanje gozdov bovškega in tolminskega hribovja. Na vladarjev ukaz je bila v bovškem glavarstvu zgrajena cesta, pri Tolminu so postavili dvoje *grabelj* za zbiranje naplavljenega lesa, ene na Soči in ene na njenem pritoku Tolminki, tretje pa so zgradili na Soči pri Gorici. V drugi polovici 16. stoletja se je izkoriščanje gozdov zgornjega Posočja povečalo, infrastruktura na reki pa nadgradila. V bližini Tolmina so okrepili obstoječo zapornico na Soči, na Tolminki pa so zgradili novo, tam so postavili tudi novo žago, še eno pa so zgradili na Idrijci. Tretja žaga je bila postavljena na končnem delu toka Soče, v ravnici pri mlinu v Gradišču. V Logu in Solkanu so iz reke odstranili nekaj skalovja, da bi rečna struga postala primernejša za splavljanje

¹⁰⁷ Zilli, 1992, 12-13 in 24-28, glej za izčrpno rekonstrukcijo tako odnosa med Gorico in Trnovskim gozdom kot glede pobud za racionalizacijo izkoriščanja gozdov med 18. in prvo polovico 19. stoletja. Valenčič, 1956, 243-244.

debel. Vendar sistem *grabelj* ob naraslih vodotokih ni zmozel zadržati lesa, ki se je poleg tega večkrat poškodoval zaradi številnih skal v strugi. Zato so odstranili vse ovire za splavljanje med Kobaridom in Mostom na Soči ter pod Kanalom, za končni pristan pa je bil določen kraj Fiumicello v Furlanski nižini. Konec 16. stoletja je bilo aktivnih že pet žag, ki so obdelovale tolminski in bovški les: dve sta se nahajali v Tolminu (ena na Soči in ena na Idrijci), ena v Gorici (pri *grabljah* pri Podgori), ena v Gradišću in ena v Fiumicellu. Izdelovale so deske za notranji trg in izvoz v Beneško republiko. V začetku 17. stoletja je, kot izvemo iz opozorila bovškega glavarja, izsekava presegla transportne zmogljivosti, tako da je neprodani les zgnil in bil izgubljen. Kmetje v vasi Soča pri Kobaridu so svoje gozdove popolnoma opustošili in pri tem niso pazili niti na mlade rastline, prebivalstvo Nadiških dolin na beneškem ozemlju pa je gozdove čez mejo na avstrijskem ozemlju uporabljalo kot svojo last (Valenčič, 1956, 236-237).

Na podlagi virov bi lahko sklepali o upadu intenzivnosti izkoriščanja gozdnih virov tekom prve polovice 17. stoletja. Za leto 1662 je znano, da je skupina "zakupnikov" tolminskih gozdov upravljala štiri žage, dvojce *grabelj* na Trebuši in ene na Idrijci ter veliko skladišče za les na rtu Ždoba (Punta Sdobba) pri izlivu Soče v Jadransko morje na beneškem ozemlju, od koder je splavljen les nadaljeval pot do Benetk. V primerjavi s 16. stoletjem se je torej izraba gozdov iz severnega dela zgornjega Posočja razširila na gozdove v njegovem vzhodnem delu (Valenčič, 1956, 237-238). V sredino 17. stoletja sega tudi dolgotrajna koncesija v obmejnih hribih z beneško Furlanijo (Nadiškimi dolinami), ki jo omenja tolminski grof Coronini v 30. letih 18. stoletja v že navedenem citatu: "matajurski in kolovratski gozd sta boljša, vendar močno poškodovana s strani obeh Zakupnikov [...], ki sta pred osemdesetimi ali nekaj manj leti od Presvetle Dvorne Komore dobila dovoljenje za sekanje lesa v njih".¹⁰⁸

Za prva desetletja 18. stoletja viri soglasno potrjujejo sliko dokaj izčrpanega stanja gozdnih virov v zgornjem Posočju, kakršna izhaja tudi iz na začetku navedenega opisa grofa Coroninija, tolminskega glavarja. *Komora* je omejila sečnjo, sam Coronini pa je leta 1744 pod denarno kaznijo 25 goldinarjev na voz prepovedal izvoz lesa na beneško ozemlje. Proti sredini stoletja so pri Stražcah, predmestju Gorice, zgradili *grablje*, ki pa niso zdržale prvih naraslih voda reke Soče, saj so takrat bile še edina preostala zadrževalna struktura, ker sistema zaporednih zapornic, postavljenega v teku 16. stoletja, izgleda, ni bilo več. Kasneje je neko beneško podjetje pridobilo 28-letno dovoljenje za izkoriščanje

¹⁰⁸ ASPG, *Stati II*, šk. 723/III, m. "Atti 40".

vseh vrst lesa iz komornih gozdov na Tolminskem (na območju Krna, Slapišča, Tolminke, Zadlaščice, Kneže, Bače in Petrovega Brda) in ponovno zgradilo ter razširilo infrastrukturo pri Stražcah (Valenčič, 1956, 237-238). Poleg "grabelj" se je tam nahajala tudi žaga Buglioni, ki je kasneje prešla v last podjetja Businello, "enega najpomembnejših v deželi". Kljub temu so narasli vodotoki še naprej povzročali izgube lesa in poškodbe ostale infrastrukture na bregovih Soče, še posebej na mlinih in mostovih, vključno z naslednjo zapornico pri Fari (lancis, 2001, 75-76; Valenčič, 1956, 238).

Dejavniki rabe gozdov v predindustrijski ekonomiji Julijskih Alp

Na rabo gozdnih virov v predindustrijski ekonomiji Julijskih Alp so vplivali številni dejavniki. Gozdove so izkoriščali kot prostor za kmetijstvo in živinorejo ter zaradi lesa, torej kot vira energije, gradbenega materiala in trgovskega blaga. V kmetijskem sektorju je bil ključni dejavnik izkoriščanja nedvomno krčenje, namenjeno pridobivanju novih polj in travnikov, k temu pa lahko prištejemo še druge manjše rabe. V okviru živinoreje so bili najpomembnejši dejavnik privzeti sistemi paše, ki so predvidevali stalno in tudi občasno rabo gozdnatih površin, to je za živino, ki je odhajala na planino ali se z nje vračala.

Na rabo gozdnih virov kot surovine so vplivale predvsem gospodinske potrebe na podeželju in v mestih: les so uporabljali za kuhanje in kurjavo ter za opremo in orodje. Potrebovali so ga tudi v gradbeništvu, tudi v tem primeru tako urbanem kot ruralnem, četudi je bilo vse več stavb zgrajenih iz kamna, ki se je na podeželju najbolj razširil proti koncu novega veka kot protipožarni ukrep ali zaradi vse večjega pomanjkanja lesa pa tudi kot znak izboljšanja družbenega statusa. A tudi kamnita gradnja je zahtevala uporabo lesenih konstrukcijskih elementov. Rast mest v 18. stoletju, še posebej Trsta, je pomembno vplivala na povečano rabo lesa v stavbeništvu in gospodinjstvu.

V različnih oblikah podeželske industrije je bila raba lesa razširjena, od predelave v oglje do izdelave sodov, pa tudi v obrti v urbanem okolju. V sekundarnem sektorju so dejavnik znatne rabe lesa predstavljali osredotočeni obrati, kot so rudniki, železarne ali manufakture. Tudi v tem primeru je 18. stoletje prineslo povečano porabo, h kateri so prispevale nove "tovarne", postavljene na osnovi merkantilističnih subvencij avstrijske države, še posebej v Trstu, a tudi v Gorici in ponekod na podeželju.

V trgovinskem sektorju je skozi ves novi vek pomemben dejavnik predstavljalo tuje povpraševanje, predvsem iz Beneške republike. A to ni bil edini dejavnik. Za prodajo lesa je bila namreč nujna volja lastnika ali vsaj upravitelja gozdov, da les proda. Pomemben dejavnik izkoriščanja gozdnih virov je torej interes vladarja, da donosnost svojih gozdnih virov poveča s prodajo lesa zato, da zviša državne prihodke, hkrati pa zato, da podpre lastno merkantilistično politiko in z njo spodbujeno potrebo po lesu (v gradbeništvu in ladjedelništvu). Enako so se na osnovi želje po povečanju lastnih prihodkov včasih odločali tudi subjekti, ki do tega niso imeli polne pravice, kot kak fevdalec ali vaška skupnost. Na tej osnovi lahko v splošnejšem smislu identificiramo še dva dejavnika, ki sta pripomogla k določanju intenzivnosti delovanja drugih dejavnikov rabe gozdov: demografska gibanja oziroma rast prebivalstva ter gospodarska konjunktura.

Relativni pomen različnih dejavnikov rabe in izkoriščanja gozdnih virov na območju Julijskih Alp ni enostavno določljiv, ker se pojavljajo vprašanja o periodizaciji in o razlikovanju med posameznimi območji poleg temeljnega problema, ki ga predstavlja izmera, torej kvantifikacija porabe. Različni interpretacijski predlogi so že evidentirali večino dejavnikov, ki smo jih navedli tu zgoraj, in pri tem bolj izpostavili enkrat ene in drugič druge, nenazadnje na podlagi analiziranega območja. Kljub temu pa vsi središča največje porabe lesa soglasno identificirajo v velikih osredotočenih industrijskih obratih, kakršni so rudniki in fužine, predvsem kot vira energije, a tudi kot materiala za izgradnjo same infrastrukture obratov. Kot drugi ključni dejavnik soglasno navajajo krčenje gozdov za potrebe kmetijstva (Valenčič, 1956, 245-249; Piusi, 1976; Mihelič, 1985; Granda, 1985; Valentinitsch, 1982, 63-68). Tu se bomo zato omejili le na nekatera opažanja, ki dopolnjujejo in izostrujejo že obstoječe interpretacije.

Predvsem je treba poudariti, da bi vsak od dejavnikov izkoriščanja gozdnih virov lahko tudi sam privedel do osiromašenja razmeroma obsežnih gozdnatih območij. A vsak od njih je deloval na svoj specifičen način. Zaradi krčenja v kmetijske namene (njive, senožeti) je bil gozdni plašč posejan z zarezi. Pašniška raba pa je bila prostorsko bolj razpršenega značaja in je vplivala predvsem na obnovo gozda, saj jo je lahko upočasnjevala, če ne celo ustavila. Razpršen značaj je imelo tudi izkoriščanje gozdov za rabe v gospodinjstvu in v podeželski industriji (les za kurjavo, gradnjo in orodja), ki je bila še posebej intenzivna v bližini ruralnih in urbanih naselij. Industrijske rabe, od proizvodnje oglja do oskrbe največjih osredotočenih obratov, pa tudi gradbena raba v mestu in na podeželju, so na gozd delovale s krčenjem v obliki oljnega madeža, ki se je širil glede na velikost središča porabe. Izkoriščanje v trgovske namene

za prodajo lesa na notranjem trgu in za izvoz pa je lahko privedlo do takega izsekavanja, da je gozd opustošilo, še posebej pa ga osiromašilo največjih in najbolj dragocenih dreves, seveda pod pogojem, da so bili zagotovljeni ugodni transportni pogoji. In ravno interakcija različnih dejavnikov izrabe virov na istem gozdnem območju je predstavljala glavno pot do njihovega osiromašenja in je lahko privedla tudi do popolnega izkrčenja prostranih območij, če je bilo površje še posebej podvrženo eroziji.

Če se navežemo na vprašanje razmerja med zunanjimi in notranjimi dejavniki, ki smo si ga zastavili na začetku, lahko sklenemo, da so bili endogeni dejavniki izkoriščanja gozdov številnejši od eksogenih in da je sam izvoz ustrezal tudi notranjim, komornim ali zasebnim, interesom. Na tej osnovi se lahko strinjamo s tistimi, ki menijo, da so v predindustrijski dobi notranji dejavniki v večji meri vplivali na gozdno bogastvo in naravno okolje na Primorskem (Valenčič, 1956; Piusi, 1976; Granda, 1985). K tu orisanemu okviru številnih različnih subjektov in dejavnikov, ki so vplivali na izkoriščanje, kakovost in obseg gozdov, lahko dodamo še ugotovitev, da "uporaba lesa skoraj povsod poteka mimo kriterijev gospodarjenja z gozdovi, ne glede na to, ali gre za komorne ali zasebne [...], uporablja se zelo primitiven način izbora dreves za sečnjo [...]. Za obnovo gozda se nikakor ne skrbi" (Piusi, 1976, 45).

Kar smo do tu ugotovili o tem, kako je kmečko prebivalstvo uporabljalo gozdne vire, še ne pomeni, da zagovarjamo "degradacijsko" stališče (Sansa, 2012, 262), pa čeprav smo zasledili oblike pašne rabe gozda, ki so omejevale njegov obseg, onemogočale obnavljanje in vplivale na kakovost rastlin (odsekavanje vrhov in vej). Tudi paša sama na sebi je lahko privedla k osiromašenju zemljišč kot v primeru gole in kamnite kraške gmajne, ki je zdaj postala tipična krajinska oblika. Če naj pričnemo ravno na Krasu, tudi hrastov gozd "nizke gostote", ki ga omenja Piusi in smo ga že navedli, predstavlja tipično obliko izkoriščanja agrarnega prostora na Krasu, ki je oblikovala specifično krajinsko obliko travniškega in pašniškega gozda s travnatimi površinami, posajenimi z redkimi drevesi,¹⁰⁹ primerljivo "zemlji, posajeni s kakim cerom, sicer travnati", zabeleženi v Apeninih v Liguriji (Bertolotto, Cevasco, 2000, 96). V praksah, kakršna je bila cikel začasnega požigalništva (v zaporedju požig, poljedelstvo, paša in obnova gozda), razširjen v Julijskih Alpah in nasploh na Slovenskem, je po vsej verjetnosti mogoče uvideti prakse, ki so slonele na lokalnem znanju in so bile v bistvu vzdržne, trajnostne. Podobno so širna travišča, oblikovana znotraj gozdov na pobočjih Matajurja in Kolovrata, prav gotovo predstavljala

¹⁰⁹ Panjek, 2006, za prvo verzijo tega dela v italijanskem jeziku glej Panjek, 2003a.

spremembo naravnega stanja na škodo gozda, a ta je bila v funkciji lokalne ekonomije in je predstavljala element v novem okoljskem ravnotežju, ki je na dolgi rok vzdržal.¹¹⁰ V vseh teh primerih si lahko torej zamislimo sliko, v kateri ne vidimo nujno uničujočih in "nevzdržnih" oblik izkoriščanja, temveč lokalne običajne rabe, ki so slonele na natančnem znanju in so premogle svojo ekonomsko racionalnost za lokalno prebivalstvo in skupnosti ter zmogle trajnost in obnovljivost virov, pa čeprav v spremenjenem okolju v funkciji same lokalne rabe, kakor v primeru gojenja jelše (*alnocoltura*) v Liguriji (Bertolotto, Cevasco, 2000, 87-108; Sansa 1996, 205-206). Tudi če se oddaljimo od specifičnih primerov, je mogoče soglašati s tem, da "je treba sečnjo ali ogenj pravilneje interpretirati kot normalne oblike rabe ali delovanja ekosistema, ne pa kot antropične patologije".¹¹¹ Tako je mogoče govoriti o vzdržnih, trajnostnih oblikah rabe antropiziranega naravnega okolja, ki so obenem zmogle prispevati k socialni vzdržnosti razmerja med prebivalstvom in naravnimi viri.¹¹²

V vsakem primeru, kot smo poskusili prikazati s tem prispevkom, so se z drevjem bolj ali manj poraščene površine uporabljale v zelo številnih oblikah in v zelo različne namene. Zaradi tega je po eni strani pri opredeljevanju oblik in raznolikosti rabe, kakršne so izvajale podeželske skupnosti, prav gotovo mogoče soglašati z uporabo pojmov, kot so "večnamenski obdelovalni sistem", "začasno gojenje žita"¹¹³, "večnamenska raba virov" in "integralna ekonomija" gozda,¹¹⁴ vendar je po drugi strani treba upoštevati, da rabe gozdnih virov še zdaleč niso bile omejene na uporabo lokalnega kmečkega prebivalstva v agrarne namene (v širšem smislu, vključno z živinorejo itd.), na uporabe v interesu države in na trgovsko izrabo, na katere se najbolj osredotoča pozornost okoljske zgodovine. Kot smo lahko opazili in ugotovili, so bile gozdnate površine podvržene najrazličnejšim oblikam rabe s strani cele vrste različnih subjektov v sklopu vseh ekonomskih sektorjev, v primarnem, sekundarnem in terciarnem, tako da je bila vzdržnost njihovega izkoriščanja nenazadnje odvisna od števila in intenzivnosti rab in uporabnikov, ki so istočasno delovali na istem območju.

Na splošno lahko raziskovanje gozdov in oblik njihove rabe v tradicionalnih družbah ponudi pomembne indikacije o ekonomskem sistemu in dinamikah rav-

¹¹⁰ V mislih imamo rekonstrukcijo sistema živinoreje in planin v Julijskih Alpah v Melik, 1950.

¹¹¹ Armiero, Barca, 2004, 46, kot ju navaja Zannini, 2012, 105.

¹¹² O pomenu lokalnih znanj in tehnik, ki se navezujejo na rabo okoljskih virov, in o njihovi vzdržnosti (trajnosti, *sustainability*), glej npr. Scott, 1998, 311-317.

¹¹³ *Sistema colturale multiplo, cerealicoltura temporanea*, izraza uporabljena v Bertolotto, Cevasco, 2000, 88 in 98-99.

¹¹⁴ *Uso multiplo delle risorse, economia integrale del bosco*, izraza uporabljena v Sansa, 2012, 262-263 oziroma Sansa, 1996, 205 in 211.

notežja med prebivalstvom in viri. Tak primer predstavlja ugotovljeno razmerje med krčenjem za kmetijsko rabo, demografskim dejavnikom in dejavnikom gospodarske rasti. Tudi za bližnjo Karnijo je bilo dokazano, kako so skupnosti, čeprav so se zavedale negativnih posledic sečnje na gozdove in vode, podeleževale pravico do izkoriščanja gozdov v svoji posesti zunanjim trgovcem, v zameno za denar, s katerim so pokrivale izredne stroške ali premoščale preživetvene krize ter se na ta način zoperstavljale "pomanjkanju žit in skorajšnji nezmožnosti, da bi se prehranjevali" in "da bi ne pustili umreti od lakote bednih družin iz sosednje" (Bianco, 2008, 126-127). V kmečki ekonomiji zahodnih slovenskih ozemelj so bili agrarni in neagrarni dohodki tesno integrirani, široke plasti podeželskega prebivalstva so morale posegati po negrarnih virih dohodka za to, da so si lahko nato na trgu kupili del prehrane, potrebne za preživetje. Ko so se v tej "integrirani kmečki ekonomiji" (Panjek, 2014b) neagrarni dohodki zmanjšali, je del prehranskih potreb ostajal nepokrit. Takrat se je povečeval pritisk na lokalne naravne vire, kar se je odražalo v izkrčevanju nove zemlje, največkrat marginalne in pogosto na račun gozda, za obdelovanje ali pašo v trenutku nuje ali pa tudi za stalno, kakor tudi v intenzivnejših odvzemih in rabah lesa. Načine in intenzivnost rabe gozdnih virov lahko torej razumemo tudi kot nekakšen "barometer" konjunktura ali kot "kazalce" ekonomskega sistema, v katerega so vključeni.

Iz Bergama v slovenske dežele. Strategije in integracija (15.-19. stoletje)

V prispevku je predstavljena pot nekaterih izseljencev z italijanskega polotoka in njihovih potomcev v slovenske dežele habsburške Avstrije med koncem srednjega in novega veka. Prisotnost Italijanov na avstrijskem ozemlju je predstavljala pomemben in razširjen pojav na najrazličnejših družbenih ravneh, od potujočih trgovcev, ki so hodili po čezalpskih deželah, do svetovalcev in ministrov na dunajskem dvoru. Slovenske avstrijske dežele niso bile pri tem nikakršna izjema, zato bi morali za celostno obravnavo problematike obdelati preobsežne in preveč različne teme, da bi jih lahko obravnavali na tem mestu. Vsebina prispevka torej izhaja iz nekaterih odločitev, ki nam omogočajo zamejiti temo in s tem načrtati obris ožjega vsebinskega okvira.

Pri raziskavah s področja ekonomske in družbene zgodovine novega veka na Slovenskem vedno znova naletimo na osebe, ki so prišle iz italijanskih držav in so delovale v zahodnih slovenskih deželah, na avstrijskem Goriškem in Tržaškem. V luči tega, kar smo napisali zgoraj, in z upoštevanjem ravni ekonomskega in kulturnega razvoja italijanskih dežel v renesansi in v zgodnjem novem veku, torej njihovih tedanjih zmožnosti in kompetenc, ki so se lahko "izvažale", to niti ne preseneča. Ta tema je v slovenskem, italijanskem, avstrijskem in tudi širšem evropskem zgodovinopisju tudi dobro znana

in aktualna.¹¹⁵ Pozornost pa priteguje dejstvo, da znatno število oseb italijanskega izvora, ki jih najdemo v arhivskih dokumentih in na različnih področjih zgodovinopisja, to je ekonomskega, družbenega ali kulturnega, družni skupni lombardski izvor, natančneje iz razmeroma omejenega območja mesta Bergamo. Dejansko je slovensko zgodovinopisje Bergamo že označilo kot "mesto, ki je slovenskim deželam in njihovim sosedam dalo številne podjetnike" (Šorn, 1984, 57).

Predmet raziskave je tako najprej zamejen z osredotočenostjo na Bergamčane in njihove potomce v slovenskih deželah. Odpovedujemo se raziskavi prednikov v deželi izvora ter vzgibov, ki so botrovali izseljevanju, in se osredotočamo predvsem na ciljno območje naselitve. S tako opredeljenim predmetom raziskave se bomo poslužili metode, po kateri bomo rekonstruirali družbene poti Bergamčanov v slovenske dežele na podlagi nekaterih "primerov", izbranih glede na pomen osebnosti in vključevanja v socioekonomsko stvarnost južnih avstrijskih dežel v novem veku. Migracijski poti torej ne bomo sledili zemljepisno, pač pa z vidika njihovih družbenih razsežnosti v širšem pomenu besede, vključno z ekonomskimi in kulturnimi vidiki: zaustavili se bomo pri motivih, ki so privedli do priseljevanja, pri integraciji v ekonomsko stvarnost ter pri vlogah, ki so jih posamezniki in družine bergamskega izvora imele v družbenem in nazadnje kulturnem okolju. Poskušali smo torej izbrati take rodbine in posameznike, katerih družbena pot bi lahko ponazorila razmeroma pogoste itinerarije in katerih vloga se je hkrati izkazala kot posebej pomembna za dežele, kjer so se naselili.

Na tej podlagi in ob upoštevanju drugih oseb in družin bomo skušali v sklepu opredeliti nekatere skupne lastnosti in predlagati nekatere možne smeri interpretacije ekonomskih, socialnih in kulturnih poti "bergamskih priseljencev" v slovenskih deželah.

Lanthieri

Naša pot se začne pri rodbini Lanthieri. Ta plemiška družina naj bi izvirala iz plemiške rodbine Paratico, ki še vedno obstaja, sedež pa ima pri Isejskem jezeru (Lago d'Iseo) pri Bergamu. Na Kranjsko naj bi prišli preko Mark (Marche) po jadranskih trgovskih poteh. Obstajala je še ena veja: leta 1463 se je Andrea Lanthieri, sin Antonia, ustalil v mestu Fano, kjer se je njegov brat Giovanni

¹¹⁵ Za avstrijsko območje, katerega del so bile tukaj obravnavane slovenske dežele, glej Valentinitš, 1978.

leta 1477 nazival kot "Lantheris de Lubiana", a tudi kot iz Fana in "de Brixia" (Brescia). V istem času je bil v Trstu dejaven "Davide Lantheri de Paraticho", ki se je nazival tudi kot "de Bergamo", imel pa je brate Francesca, Antonia in Pietra (Gestrin, 1991, 150). Antonio se je poročil z bogato plemiško dedinjo iz dežele Kranjske Marijo Baumkircher in njeno premoženje v Vipavski dolini ga je poneslo na Goriško že v prvih letih 16. stoletja (von Czoernig, 1969, 651n; Stasi, 2001b, 242-244).

V drugi polovici 15. stoletja so Lanthieriji, ki so delovali v slovenskih deželah, nadzirali izvoz madžarskega usnja proti pristanišču v Fanu. Zelo razvejana družina je trgovske dejavnosti izvajala še v novem veku, ko se je ustalila tudi na Ptuj, v Trstu in v Gorici. Že v prvi polovici 16. stoletja je bil eden od Lanthierijev, nek drug Antonio, dvakrat imenovan za župana Ljubljane, prestolnice vojvodine Kranjske. Mesta, v katerih so se naselili, niso bila izbrana po naključju, saj so se nahajala vzdolž takoimenovane "ljubljske ceste", ki je predstavljala zadnji odsek prometa na daljše razdalje, ki je na Ptuj in v Ljubljano pritekal s Štajerske, Madžarske in Hrvaške ter naprej potekal proti dvema glavnima izstopnima točkama, pomorski in kopni: jadranski pristanišči Trst (ki je bil pod Avstrijo, tako kot Kranjska) ali Koper (pod Beneško republiko, kot celotno istrsko primorje), kjer je bilo mogoče vkrcati blago za Benetke in druga pristanišča na apeninskem polotoku, ter meja pri Gorici, od koder se je po kopnem vstopalo v Furlanijo in torej v Beneško republiko (Gestrin, 1985, 193-201; Gestrin, 1991, 150, 192; Panjek, 2002, 139-148). Lanthieriji so se torej v slovenskih deželah še najprej pojavili kot dejavni trgovci v prometu na relaciji od Madžarske preko Slovenije do osrednje Italije, za kar so uporabljali čezjadranske poti.

V skladu s takrat razširjeno prakso v avstrijskih deželah so Lanthieriji habsburškemu vladarju posojali denar, v zameno pa so v posest dobivali gospostva.¹¹⁶ Tako so postali tudi zemljiški gospodje in jurisdicenti in s tem seveda prejemniki fevdalnih rent, poleg tega da so bili trgovci in posojilodajalci vladarju. V 17. stoletju so odkupili dve razmeroma veliki zemljiški gospostvi, Rihemberk in Vipavo, ki so ju posedovali že v 16. stoletju in so ju obdržali vse do konca novega veka (Panjek, 2002).

Že v 16. stoletju so se zaradi posesti fevdalne zemlje in cesarske potrditve plemiškega naziva uvrstili med deželno plemstvo Goriške grofije, kjer so opravljali tudi funkcije v deželni vladi. Čeprav so še vedno ostali dejavni tudi

¹¹⁶ Še posebej preko zastavljanja (*Pfand*), to je oblika podelitve za določen čas, v kateri je fevdalna renta od posesti gospostva (*Herrschaft*) predstavljala obresti, ki jih je zastavni imetnik gospostva (*Pfandinhaber*) prejemal za posojeno vsoto vladarju, Panjek, 2002, 55.

v drugih slovenskih in avstrijskih deželah, so svoj sedež postopoma preselili v Gorico, kjer so že leta 1505 kupili palačo *Schönhaus* (von Czoernig 1969, 651n; Stasi, 2001b).

V novem veku so postali ena najpremožnejših in nedvomno tudi najpomembnejših in najmočnejših rodbin avstrijskega Primorja: več stoletij so bili namreč gospodje večine ozemlja med Trstom in Gorico, kjer so imeli precej široke pristojnosti in predvsem možnost izkoriščanja agrarnih virov, ki so bili v Vipavski dolini (vino, žitarice) sicer obilnejši kot pa na Krasu. Ocenimo lahko, da so v 20. letih 17. stoletja njihove rente v avstrijskem Primorju (vipavsko in reihemberško gospostvo ter drugo premoženje na Goriškem) skupaj znašale približno 15.000 avstrijskih goldinarjev, kar je bilo enakovredno 67.500 beneškim liram na leto.¹¹⁷ Lanthieriji so veliki zemljiški lastniki ostali tudi še v drugi polovici 19. stoletja, ko je Avstrija z zakoni in ukrepi "zemljiške odveze" odpravila vse preostanke fevdalnega sistema, ki so se ohranili še po terezijanskih in jožefinskih reformah s konca 18. stoletja (von Czoernig, 1969, 651n).

Bucelleni

Italijanski podjetniki so imeli pomembno vlogo pri rasti in razvoju železarske industrije na Kranjskem, še posebej v 16. stoletju, ko so iz Lombardije prinesli tehnično znanje in tehnološke inovacije. Kot primer lahko navedemo družino Bucelleni iz Bergama, ki je v dolini Save od leta 1538 ustanavljala obrate z visokimi pečmi in fužinami "po italijanskem načinu" in uvedla "novo tehnologijo za proizvodnjo t. i. bresciankega jekla. S tem se je začelo na Slovenskem novo obdobje železarstva". Peči so bile opremljene z mehovi na vodni pogon, ki so ga vse bolj uporabljali tudi pri naslednji fazi obdelovanja železa. Nove tehnologije, h katerim so kmalu prispevali tudi drugi lombardski in bergamski podjetniki, kot na primer Locatelli, so omogočile pridobivanje železa in jekla kakovosti, ki je ustrezala zahtevam italijanskega trga (Gestrin, 1991, 193-194, 198).

Visoke peči so omogočale nekajkrat večjo proizvodnjo kot stare peči. Nova tehnologija je povečala porabo energije, torej oglja, zmanjševala pa je potrebo po delovni sili, zaradi česar je bila posebej primerna za "območja s številnimi gozdovi in lesom po ugodni ceni, z malo delovne sile in razmeroma visokimi mezdami". Pridobitev dovoljenja za gradnjo visoke peči in fužin na

¹¹⁷ Panjek, 2004, še posebej str. 46.

Savi pri Jesenicah, ki jo je Bernardo Bucelleni pridobil leta 1538, je stopnjo razvoja železarstva na Kranjskem izenačila z evropskimi območji, kjer so se visoke peči razširile najbolj zgodaj, z izjemo severne Italije.¹¹⁸ Gorata Gorenjska je še naprej predstavljala jedro kranjskega železarstva, čeprav je bila tudi v naslednjih stoletjih nekoliko v senci močnejše koroške industrije.¹¹⁹

Bucelleniji so nadaljevali z industrijsko dejavnostjo in pridobili plemiški naziv. Ob koncu 17. stoletja sta bila "gospod grof Octavius Buceleni *Thum-Probst* iz Ljubljane in njegov gospod brat gospod grof Johann Andreas Bucleleni" še vedno lastnika rudnika na Savi, v katerem se je z uporabo hidravlične energije izdelovalo "ogromne količine odličnega jekla" (Valvasor, 1689, III, 392). Leta 1751 je bil grof Giulio Bucelleni, tedaj med drugim "dunajski aristokrat", prisoten tudi pri transakciji, s katero je podjetje Brentano Cimaroli Venino, "s sedežem v Genovi, a lombardskega izvora", ki je delovalo tudi v Trstu, kupilo "eno peč in fužino" na Savi (Panariti, 2003, 383, 449n). Podjetje je obrat, ki je bil med največjimi takrat delujočimi v slovenskih deželah, a je bil "zanemarjen", že leta 1766 za 60.000 goldinarjev prodalo dunajskemu groistu Valentinu Ruardu. A slovensko železarstvo v 18. stoletju zaznamuje še en Bergamčan, Michelangelo Zois (Panariti, 2003, 383, 449n), h kateremu se bomo še vrnili. Železarska panoga je skozi ves novi vek predstavljala eno od glavnih dejavnosti Bergamčanov v Sloveniji in enega od najpomembnejših dejavnikov za njihovo priseljevanje.

Valvasor

Valvasorji izhajajo iz kraja Telgate blizu Bergama. V 30. letih 16. stoletja je Giovanni Battista Valvasor trgoval z madžarskim blagom na italijanskem trgu, npr. v Fanu. Po poti, ki smo jo že spoznali v prejšnjih primerih, je prišel v Ljubljano in leta 1547 postal njen meščan, kmalu je obogatel s trgovino na dolge razdalje in postal posojilodajalec vladarju, kranjski deželni plemič in gospod nekaterih gospostev (1571). Ker ni imel neposrednih potomcev, so po njem v veliki meri dedovali otroci njegove sestre, poročene Moscon (še ena družina bergamskega izvora) (Gestrin, 1991, 154). Del svojega premoženja in plemiških nazivov na Kranjskem pa je predal tudi enemu od svojih zaposlenih,

¹¹⁸ V severni Franciji so se visoke peči razširile v drugi polovici 15. stoletja, na Švedskem v 16. stoletju, v Nemčiji v drugi polovici 16. stoletja, v Angliji so jih leta 1530 našeli 3, leta 1550 pa 26, Malanima, 1995, 349.

¹¹⁹ Šorn, 1984, 137-168, še posebej str. 146.

ki ni bil plemič, a je bil prav tako Bergamčan in je imel celo isti priimek, to je Hieronimus Valvasor, pod pogojem, da se s svojimi potomci trajno naseli na Kranjskem (Rupel, 1969, 495). In dejansko je leta 1602 Hieronimus Valvasor, tedaj že plemiškega stanu, skupaj z Marcom Antoniom Mosconom naveden kot lastnik rudnika bakra pri Radečah (Gestrin, 1991, 199). Hieronimov sin je imel iz prvega zakona sedem otrok, iz drugega s kranjsko plemkinjo Anno Mario Raubar pa kar sedemnajst. Dvanajsti od njih, Janez Vajkard Valvasor (Johann Weichard Valvasor, 1641-1693), je med njimi najbolj znan (Rupel, 1969, 495): bil je pozoren in radoveden opazovalec, popotnik in vojak, pripadnik nižjega kranjskega plemstva in - po izvoru iz Bergama iz 16. stoletja. Bil je človek, ki je bral in iskal informacije in ki mu za uresničevanje lastnih kulturnih in znanstvenih zanimanj praktične dejavnosti in terensko raziskovanje niso bili pod častjo. Bil je tudi človek, ki si je prizadeval za vzpostavitev stalnih mednarodnih znanstvenih povezav iz dežele, v kateri se je čutil kulturno, ali vsaj znanstveno, osamljen.

Pri tem ni šlo za povsem neutemeljen vtis, na kar kažejo tudi sila skromni rezultati njegovega povpraševanja po informacijah, poslanega vsem kranjskim plemenitim gospodom v okviru raziskav za njegovo zadnje in največje delo *Slava vojvodine Kranjske* (1689). Omenimo lahko tudi skromno finančno podporo, ki mu jo je namenil najvišji deželni samoupravni organ, kranjski deželni stanov. ¹²⁰ Finančni napor skozi dolga leta pisanja in oblikovanja bakrorezov za tisk ga je nazadnje ekonomsko izčrpal. Še pred tem je moral prodati svoje premoženje in lastno knjižnico, ki jo je sestavljalo nekaj tisoč knjig in ilustracij in za katero na Kranjskem niti ni mogel najti kupca. Nazadnje jo je kupil zagrebški škof, a tudi to ni preprečilo Valvasorjevega finančnega zloma, ki mu je kmalu sledila tudi smrt (Reisp, 2003).

Kljub temu *Slava vojvodine Kranjske*, izjemno podrobna regionalna topografija, ki vključuje zgodovinske, geografske, geološke, etnografske in jezikoslovne teme, okrašena pa je tudi s številnimi bakrorezi, kaže, kako se je Valvasor, bergamski priseljenec tretje generacije, počutil kot sestavni del kranjske stvarnosti. Bil je domoljub, seveda v regionalnem in stanovskem smislu, saj je bil "deželni" plemič. Bil je tudi entuziast, ki je do znanstvenega dela čutil strast in vznemirjenje, bil je radoveden in se je poglobljal, raziskoval, poslušal in v prvi osebi opisoval svoje izkušnje, izražal svoje ugotovitve in mnenja in na ta način večkrat izkazoval tudi svojo človeškost. Vseeno pa uspe presenetiti s pristnostjo, s katero se je predstavil v pismu londonski Kraljevi družbi (*Royal*

¹²⁰ *Landstände*, deželni stanov, stanovski parlament, ki je predstavljal predvsem deželno plemstvo.

Society) in se predlagal za dopisnika, obenem pa prosil za sprejem med člane. Morda ni boljše predstavitve od tega njegovega dragocenega opisa samega sebe.

Posvetli in plemeniti gospod, ki sem mu vedno pripravljen na usluge.

Obveščam Vaše gospostvo, da sem te dni z največjim začudenjem bral v knjigi, imenovani Acta Philosophica Societatis Regiae, o rudniku živega srebra in o Cerknškem jezeru v moji domovini, to je Kranjski. Začuden sem zato, ker vse doslej ni bil nihče tako vedoželjen, ki bi bil Cerknško jezero dobro opisal. Vsi avtorji namreč pišejo nekako tako, da je velik čudež narave, da v enem letu in na enem kraju lahko ribariš, loviš in žanješ. Toda to je še vedno bore malo, ker ima to jezero kar največjo obilico drugih opazovanja vrednih reči in čudes: vsekakor ima mnogo jam in odprtin; iz nekaterih prihajajo ribe, iz drugih divje race, iz drugih pijavke, spet iz drugih hrup in kadar grmi nebo, takrat pridere iz nekih jam s takšno silovitostjo voda neverjetno velikega pritiska; so druge odprtine, v katerih čez vso zimo ostanejo golobi; je druga odprtina, iz katere prihajajo megle in oblaki, prihajajo pa tudi veliki bliski in grom. Tako se lahko skozi neki hrib pripelješ s čolnom, jaz sam se skozi hrib pripeljal s čolnom. Tudi imamo na Kranjskem čudovite jame ali votline, v nekaterih sem naletel na jezera in mnoge čudovitosti; imamo tudi drevo, ki v določeni noči ozeleni, cvete in rodi sad v isti noči; sam sem namreč tisto noč prenočil pod drevesom; imamo neke živali, zaznamovane od hudiča, ki jih tudi sam pase (kakor se govori med ljudstvom in jemlje za najčistejšo resnico), katerih krzno se izvaža v mnoge dežele in pokrajine. In končno, koliko je še drugih čudes v moji domovini, ki jih doslej ni nihče zaznal, ker ni nihče vedoželjen v moji domovini: ne brigajo se za znamenitosti, ker je naš sovražnik Turek v bližini - v enem dnevu sem lahko s svojega gradu v turški deželi. Jaz, da rečem brez hvale, sem prvi, ki je vedoželjen v domovini. Prosim torej oproščenja, Vaše gospostvo naj mi bo prizanesljivo, da sem se drznil pisati tako rekoč nepoznan, in z najponižnejši prošnjo predlagam Kraljevski družbi tole: če bi hoteli nekatere resnične in dognane znamenitosti in čudovitosti, kot pri Cerknškem jezeru, dobro in iz temelja poznati, tedaj bom opisal z vsemi okoliščinami, imeni, lastnostmi in čudovitostmi: vse odprtine in tudi vse nenavadne načine, ki se uporabljajo za ribarjenje, in druge čudovite navade, in tako tudi vse druge znamenite in čudovite reči. Prosim še najponižneje, če mi je lahko dana ta velika milost od ugledne Kraljevske družbe, da me tudi sprejme za najnepomembnejšega, tako rekoč nevrednega člana; da bi se mogel tega slovečega naziva veseliti, bom za vedno dolžan hvalo. Da pa bi vedeli o moji osebi, tedaj pravim brez hvale, da smo iz dobre in zelo stare rodovine, plemiči in vitezi, sedaj pa nas je pred nekaj leti rimski cesar Leopold I. povzdignil v barone; in

jaz sem štirinajst let potoval zunaj domovine, odtod zapored po Nemčiji, Angliji, Danski, Franciji, Španiji, Italiji in Afriki, zgolj iz vedoželjnosti (in sedaj sem stotnik peščev dolenjega dela vojvodine Kranjske). Veselje imam do vseh ved in umetnosti, tako mehaničnih kot drugih, najbolj pa do matematičnih; izdelal sem tudi geografsko karto vojvodine Kranjske, prav tako kraljevine Hrvaške, ki ju vse doslej ni nihče dobro izdelal in izmeril; izdelal sem tudi Topografijo vojvodine Kranjske, z več kot tristo v baker vrezanimi podobami, dalje Topografijo nadvojvodine Koroške, z več kot dvesto podobami, ki sem jih vse sam zrisal in dal na svojem gradu Bogenšperk imenovanem, v baker vrezati, za to sem jaz prvi pripeljal bakrorezce v domovino; tudi sam sestavil Veliko prizorišče človeške smrti v treh delih, z mnogimi podobami, ter dal na svetlo več drugega. Prosim torej, naj me ima vaše gospostvo za vrednega, da mi odgovori in piše, če bi hotelo imeti geografske karte, ki sem jih izdelal, in opis in risbo Cerknškega jezera, in drugo. Pismo pa se mi lahko pošlje prek avstrijskega Dunaja v Ljubljano (Ljubljana je glavno mesto Kranjske) takole: Monsieur Jean Weicherd Valvasor Baron, par Vienne en Autriche à Lubiana [...] in prosim, naj mi bo prizanešeno, ker ne pišem bolje latinsko, priznam, da nisem izurjen v latinskem jeziku, v spisih namreč zelo redko pišem latinsko. S tem ostajam / na Bogenšperku na Kranjskem 3. decembra 1685 po novem koledarju / Vašemu gospostvu vedno pripravljen na usluge / Janez Vajkard Valvasor, baron.¹²¹

Po tej navezavi stika je svoje publikacije in poročilo o Cerknškem jezeru poslal Kraljevi družbi, ki ga je na tej podlagi imenovala za svojega člana (*fellows*, 1867). To je bilo tudi edino uradno priznanje, ki ga je Valvasor za svoje ogromno delo prejel v vsem svojem življenju.¹²² Njegov opis fizikalnih mehanizmov in naravnih pojavov, ki so značilni za Cerknško jezero, sicer ni bil povsem točen, a je kljub temu po zaslugi njegovega dela v naslednjih desetletjih in stoletjih jezero vzbujalo vse večje znanstveno zanimanje kot pomemben primer pojavov, ki so jih kasneje opredelili kot kraške (Gams, 2003).

Da bi uresničil svoje projekte, je Valvasor na svojem gradu v Bogenšperku pri Litiji postavil tiskarski obrat z grafično delavnico za bakroreze, v katerem je vpeljal inovativne tehnike in v katerega je enajst let vključeval različne sodelavce. "Bil sem tudi prvi - ne da bi se hvalil - ki sem v preslavno vojvodino Kranjsko vpeljal tehniko bakroreza. Da, tu v Bogenšperku sem leta 1678 postavil tole delavnico in nekaj let pri sebi zaposloval bakrorezce in tiskarje" (Valvasor, 1689, XI, 620).

¹²¹ Reisp, 1983, 18-19.

¹²² Poročilo o Cerknškem jezeru je bilo objavljeno v *Philosophical Transactions*, št. 191, London 1687 (v angleščini) in kasneje v *Acta Eruditorum*, Leipzig 1689 (v latinščini), Reisp, 1983, 20.

Valvasorjevo pismo Kraljevi družbi jasno kaže na soobstoj modernih znanstvenih metod in preostanke predznanstvenega mišljenja in ljudskega vraževerja (Rossi, 1998, 299-328). A na tem mestu moramo poudariti, da je bil Valvasorjev primarni pristop neposredno opazovanje in iskanje razlag v okviru znanja tistega časa, torej gre za metodološko moderen pristop, ki pa je lahko nekaj prostora prepustil tudi vraževerju. A Valvasor je bil v Kranjsko zaljubljen do te mere, da jo je želel ovrednotiti in promovirati na evropski ravni in je izrecno izrazil namen, da bi jo promoviral skozi ovrednotenje njene naravne in kulturne dediščine in širjenje znanja ter na ta način združil znanstveno raziskovanje in širjenje poljudne znanosti (Panjek, 2005b).

Zois

“Zois iz Bergama” so v Benetkah prisotni v 16. stoletju, kjer na začetku naslednjega stoletja najdemo “Pietra Zoisa, trgovca z lanenim blagom”, kasneje pa tudi Alessandra, trgovca z diamanti. Družina je v slovenske dežele prišla preko Trsta, kjer je njihova prisotnost izpričana v 17. stoletju (Kacin, 2001). Zois so v južnih avstrijskih deželah obogateli v 18. stoletju, v katerem se je Michelangelo Zois lahko nazival kot “Ljubljanski”. Dejaven je bil v trgovini na dolge razdalje, bil je finančnik in industrijski podjetnik. Sredi 18. stoletja je bil “najpremožnejši med trgovci v Trstu, lastnik železarn in manufaktur, trgovec z žitom, železom in jeklom [...], vzdrževal je stike s Papeško državo in z Neapeljskim in Sicilskim kraljestvom” (Panariti, 2003, 373). Od leta 1719 je bil Trst namreč novo svobodno pristanišče, preko katerega se je Avstrija želela aktivno vključiti v pomorsko trgovino. Kljub temu leta 1808 Zois niso več bili med prvimi petdesetimi največjimi lastniki zasebnega kapitala, kot so jih popisali Francozi v Trstu (Panjek, 2003b, 735).

Dejansko se je Michelangelo Zois takoj po sredini 18. stoletja uveljavil kot največji ljubljanski trgovec z železom. Kupil je nekatere največje železarske obrate na Kranjskem, še posebej na Gorenjskem (Bohinjska Bistrica, Pozabljeno, Stara Fužina, Javornik), in obrat v Mislinji, ki ga je precej posodobil ter iz njega napravil enega največjih obratov v Sloveniji, pri tem pa seveda ni opustil stikov z jeklarsko industrijo na bližnjem Koroškem. Njegov nastop na slovenski železarski sceni sovpada s koncem kriznega obdobja in z zagonom nove faze rasti (Šorn, 1984, 146-151). A Michelangelo Zois je bil tudi lastnik nepremičnin v Ljubljani in predvsem še zemljiški gospod na Kranjskem, s čemer je sledil uhojenemu modelu vključevanja Bergamčanov v deželo.

Slika 20. Spominska znamka Žige Zoisa, Pošta Slovenije, 1997.

V središče našega zanimanja bomo postavili Sigismunda (Žigo) Zoisa, rojenega v Trstu leta 1747, sina Michelangela in kranjske matere, ki ga je naučila slovenskega jezika. Žiga je otroštvo in dobršen del življenja preživel v Ljubljani. Leta 1761 je odšel na daljše študijsko bivanje v Reggio Emilio, kjer je študiral italijanščino, nemščino, računovodstvo, risanje, arhitekturo, antično in italijansko književnost, glasbo, ples, mečevanje in gledališče. Leta 1765 je znova prišel v Ljubljano, kjer je po očetovih navodilih svoj študij usmeril v naravoslovje in druge vede, povezane z železarstvom (Kacin, 2001). Zanimal se je za inovacije v industriji in kmetijstvu ter mineralogijo, po njem so tako poimenovani celo nekateri minerali (zoisit).

Vendar najbolj zanimiv vidik njegove dejavnosti, ki predstavlja temeljni razlog za pomen lika Žige Zoisa v slovenski zgodovini, leži v njegovi vlogi sodbujskega in razsvetljenega mecena slovenskega "kulturnega in jezikovnega preporoda", ki je sledil dolgotrajnemu "obdobju teme" po protireformaciji, v katerem je bila literarna produkcija v slovenskem jeziku zelo omejena, laične

pa skorajda ni bilo. V zadnjih desetletjih 18. in v prvih desetletjih 19. stoletja je Zois okoli sebe združil največje slovenske intelektualce in književnike, ki so se pojavili z razsvetljenstvom, in jih spodbujal, naj objavljajo v slovenskem jeziku. Iz tega, čemur običajno rečemo *Zoisov krožek*, ki se je združeval okoli njegove obložene mize in knjig iz njegove bogate knjižnice, so tako nastala dela, od slovnice do poezije, temeljnega pomena v zgodovini slovenske kulture in književnosti, ki je na ta način ponovno ujela korak s tedaj aktualnimi miselnimi tokovi v Evropi. Pomen njegovega lika je pripoznala tudi samostojna Republika Slovenija (1991) s spominskimi kovanci in znamkami ob 250-letnici njegovega rojstva, ki sta jih izdali Banka oziroma Pošta Slovenije.

Ekonomske in socialne strategije

Na osnovi tega kratkega pregleda lahko ugotovimo nekatere skupne poteze ekonomskih in socialnih poti bergamskih priseljencev in njihovih potomcev v slovenskih avstrijskih deželah, hkrati pa opredelimo neko prvo periodizacijo tega pojava. Temeljni vzgib za preselitve posameznikov in celotnih družin brez dvoma predstavljajo obstoječi trgovski odnosi med slovenskimi in italijanskimi deželami med koncem srednjega veka in prvimi desetletji novega veka.

Bergamčani so v Trst pogosto pripluli po čezjadranskih trgovskih poteh, od koder pa so se podajali na Kranjsko in še dlje. V nekaterih primerih je bilo izhodiščno področje njihove trgovske dejavnosti trgovina z usnjem in živino med panonsko nižino in italijanskim polotokom. Bergamski trgovci so se naselili v mestih, ki so predstavljala ključna vozlišča tovrstnega trgovskega prometa, kot sta Trst in Gorica, ki se nahajata tik ob beneški meji, ter Ljubljana in Ptuj, ki se nahajata na takoimenovani "ljubljski cesti" in katerih prebivalci so uživali posebne pravice v tej trgovini. To je tudi razlog, da so se priseljenci potrudili čimprej pridobiti meščanske pravice (Gestrin, 1991, 66). V drugih primerih pa je bilo ključno področje priseljevanja železarstvo. Če je v primeru kož in živine pomen trgovske dejavnosti kot začetnega vzgiba za priseljevanje že dokazan, lahko predpostavljamo, tako kot Gestrin (1991, 198), da so tudi v primeru železarstva prvi stiki izhajali iz obstoječih trgovskih odnosov med železarskima območjema Lombardije in Kranjske na začetku novega veka. Vendar prav ti vidiki še čakajo na bolj poglobljene raziskave, tako na strani območja izvora kot tudi ciljne dežele. V obeh sektorjih se prva faza imigracije umešča v desetletja evropske gospodarske rasti med 15. in 16. stoletjem. V 17. stoletju je bila "konsistentna bergamska skupnost", prisotna v Trstu, opazna zaradi svoje

trgovske dejavnosti na področju tekstila in rezil: blago avstrijskega izvora so pošiljali preko Trsta direktno v pristanišča Papeške države in se tako izogibali Beneški republiki.¹²³ S temi vejami trgovine pa polje dejavnosti bergamskih Tržačanov še ni izčrpano, pač pa se z njimi zgolj dopolnjuje že orisani okvir njihovih dejavnosti na področju trgovine. Tako so na začetku novega veka bergamski trgovci dejansko pokrivali vse glavne vrste blaga, proizvedene v bližnjih avstrijskih deželah ali pa na poti čeznje in namenjene izvozu: surovo železo, polizdelke in končne železarske izdelke iz vojvodin Kranjske in Koroške, lane-no blago, živino in usnje regionalnega in madžarskega izvora (Panjek, 2002, 139-148).

Proces integracije v družbeno in gospodarsko stvarnost ciljne dežele se zdi relativno hitra in učinkovita, poti, po katerih so se Bergamčani vključevali v lokalno stvarnost, pa kažejo kar nekaj skupnih elementov in prehodov, vsaj v primerih, ki smo jih tu na kratko pregledali. Izhodiščno, prvenstveno trgovsko dejavnost so kmalu dopolnili z industrijskimi in zemljiškimi naložbami, s financiranjem vladarjeve blagajne, ki so nenehno iskale novih posojilodajalcev, pridobivanjem gospostev, fevdov in plemiških nazivov ter porokami s predstavniki in predstavnicami lokalnega plemstva in z vstopanjem med deželno plemstvo.

Drugo imigracijsko obdobje lahko postavimo v prvo polovico 18. stoletja, ko je Avstrija po stoletjih omahovanja začela z izvajanjem aktivne ekonomske politike po merkantilističnem vzoru, ki je proces gospodarske rasti in razvoja sprožila tudi v južnih deželah habsburške Avstrije (Panjek, 2005b).

V celotnem obravnavanem obdobju je kot temeljno značilnost gospodarskih strategij bergamskih priseljencev moč opaziti raznolikost njihovih dejavnosti oziroma hkratna prizadevanja v različnih gospodarskih sektorjih in panogah. Ne gre le za pripadnost tedaj razširjenemu modelu trgovca-podjetnika, pač pa za še širši spekter: k trgovski in industrijski dejavnosti lahko prištejemo še posedovanje zemljiških posestev in gospostev, nepremičninsko lastnino v mestih, sodelovanje v stanovskem vodstvu dežele in, nenazadnje, finančno dejavnost, h kateri sodi tudi podpora vladarjevi blagajni.

Na ta način so Bergamčani izkazovali lastnosti, ki so bile značilne za ekonomske akterje zgodnjega novega veka v zahodni in srednji Evropi in, v našem primeru, tudi v slovenskih deželah. "Že daleč pred 18. stoletjem je bil trgovec v pretežni večini primerov organizator dela v neagrarnih panogah proizvodnje. In če se citirajo recimo kar v 17. in 18. stoletju kapitalisti, ne gre za sodobni

¹²³ Fornasin, 2003, 176, 188, glej tudi monografsko delo Covre, 1977.

pojem, temveč za široko poslovne ljudi omenjenih stoletij, ki so si pridobili kapital s kupčevanjem na velike in manjše razdalje, s komisijsko prodajo, z zakupništvom, z dobaviteljstvom - tudi z vojnim dobaviteljstvom - z apaltom ali specialno privilegiranim zakupom, s špedicijo, in ki so si ga pomnožili s posojanjem na obresti, z menjalništvom in podobnimi bančnimi posli" (Šorn, 1984, 38). "Največji trgovci [...] so zbrana sredstva (*rectum capital*) zavestno vlagali v skoraj vse takrat obstoječe gospodarske dejavnosti. To so bile: 1. naložbe v trgovino, v nove posle prehodne in mednarodne trgovine, 2. vlaganje v kreditno, denarno poslovanje, zlasti v posojanje denarja deželnemu knezu in posameznim fevdalcem, 3. investicije v neagrarno proizvodnjo, zlasti v rudarstvo in fužinarstvo, a tudi v nove, tedaj pojavljajoče se dejavnosti in pomorstvo, in 4. vlaganja v nakup zemlje in zemljiških gospodstev ter v kmetijstvo samo" (Gestrin, 1991, 190).

V vsakem primeru lahko opazimo, kako družine, katerih pot smo tu na kratko začrtali, predstavljajo le del družin, izvirajočih z območja Bergama, ki so bile v slovenskih deželah prisotne med srednjim in novim vekom. V zgodovini so znana še druga imena, kot so vsaj rodbine Codelli, Maffette, Millesi, Moscon, Locatelli, Regal, ki so pomembno vplivale na socioekonomsko stvarnost na Kranjskem, v Goriški grofiji, pa tudi na Štajerskem (na Ptujju, če ostanemo pri slovenskih deželah).¹²⁴ Če izpostavimo samo enega od možnih primerov: družina Zois je imela v deželi izvora stike s člani družin Codelli in Locatelli vsaj od 17. stoletja dalje (Kacin, 2001). Dejstvo, da so bili ekonomski akterji z razmeroma majhnega območja, kot je bergamsko, tako številčni, da so v mnogih primerih ohranjali poslovne zveze z drugimi Bergamčani, ki so se prav tako preselili v slovenske dežele, in da so ostajali v stiku z istoimenskimi posamezniki v deželi izvora, nam nakazuje obstoj mreže odnosov, ki so olajševale priseljevanje. Gre za hipotezo, ki bi jo bilo treba preveriti z vzporednimi raziskavami stvarnosti v deželah izvora in priseljevanja.¹²⁵

¹²⁴ Za Codellije: Morelli, 2003, 284-285; von Czoernig, 1969, 664, 670, 682, 718 in 766; Šorn, 1984, 45-46; 150; Porcedda, 1999, 161; za družino Maffette: Gestrin, 1991, 67, 150-151, 192; za Millesije: Šorn, 1984, 57; za Moscone: Czoernig, 1969, 784 in 838; Gestrin, 1991, 66-67, 150-151, 154, 199; za Locatellije: Morelli, 2003, 310-312; Czoernig, 1969, 526, 664-665, 670, 773; Gestrin, 1991, 197-198; Porcedda, 1999, 161; Cavazza, 1999, 221; za Regale: Gestrin, 1991, 66.

¹²⁵ Za informacije o tem in za kontekstualizacijo glej različne zvezke v Fortunati, Poggiani Keller, 2000-2005, kot tudi Mocarelli, 2002; v tem delu posebej za bližnjo Furlanijo in Trst piše Fornasin, 2002, 235-250. Na tem mestu imam prijetno dolžnost, da se zahvalim Luci Mocarelliju za izmenjavo idej in informacij na to temo.

Integracija in inovacije

Poleg integracije kot ekonomske in družbene strategije je njihovo drugo pomembno strategijo predstavljalo tehnološko in tehniško inoviranje na podjetniškem področju, še posebej v železarstvu. Videli smo že, kako so z lastnimi vlaganji tako Bucelleniji na sredini 16. stoletja kot Zoisi na sredini 18. stoletja odločilno prispevali k zagonu nove faze slovenskega železarstva. A vpeljava tehničnih in tehnoloških inovacij ni bila omejena le na železarstvo. Trgovci italijanskega izvora (med njimi tudi Bergamčani), ki so se proti koncu 15. stoletja ustalili v slovenskih deželah, "tako posamezni trgovci" kot "cele družine oziroma trgovske hiše", so pridobili meščanske pravice, da bi imeli enake ugodnosti kot lokalni akterji, in se tako integrirali v lokalno stvarnost. "Sklepali so trgovske družbe sami med seboj, s someščani v mestih, kamor so se doselili, in z italijanskimi trgovci v krajih onstran morja, kamor so segli s svojimi trgovskimi povezavami". Kljub temu "so že kmalu po naselitvi zavoljo moči svojega kapitala, boljše tehnike poslovanja in večje izkušnosti v prehodni trgovini" trgovci italijanskega rodu "prevladali oziroma prevzemali vodilno vlogo" (Gestrin, 1991, 151).

Inovirali in integrirali pa so se tudi na znanstvenem in kulturnem področju. S tega vidika sta opazna lika Janeza Vajkarda Valvasorja in Žige Zoisa. Prvi je bil pomemben znanstveni inovator na kranjski sceni 17. stoletja tako z vidika metode kot vsebine svojega intelektualnega dela. Hkrati je dokazal, da je popolnoma integriran v kulturnem smislu, ko je izražal močno pripadnost vojvodini Kranjski, torej regionalno domoljubje z jasnim plemiškim stanovskim pečatom, skladno s kulturnim vzdušjem tistega časa. S svojim razsvetljenim kulturnim mecenstvom pa je Žiga Zois odigral osrednjo vlogo v slovenskem "narodnem preporodu" 18. stoletja, podpiral je inovacije na literarnem in jezikovnem področju in na ta način izražal tudi znatno stopnjo integriranosti v slovensko kulturno stvarnost. Ni naključje, da imata oba lika še danes izstopajoče mesto v zgodovini slovenske kulture.

Viri

- ACAU = Archivio della Curia Arcivescovile di Udine
Manoscritti.
- ASG = Archivio di Stato di Gorizia
Coronini-Cronberg, Atti e documenti
- ASPG = Archivio Storico Provinciale di Gorizia
Confini
Manoscritti
Mappe censuarie
Politica II
Stati I = Stati Provinciali, sezione I
Stati II = Stati Provinciali, sezione II
Stati, Tavole - Foto = Stati Provinciali, Tavole, Foto
- AST = Archivio di Stato di Trieste
Intendenza Commerciale
- ASU = Archivio di Stato di Udine
Documenti storici friulani
- ASV = Archivio di Stato di Venezia
Dispacci rettori - Friuli = Dispacci dei rettori, Udine-Friuli
P. Camera Confini = Provveditore Soprintendente alla Camera dei Confini
- BNM = Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia
Manoscritti = Manoscritti, Fondo Antico e Appendice

BPG = Biblioteca Provinciale di Gorizia
Carte geografiche

KLA = Kärntner Landesarchiv
Stände C Akten I = Ständisches Archiv, C - Akten, Abt. I

StLA = Steiermärkisches Landesarchiv
*IÖHKS = Innerösterreichische Hofkammer - Sachabteilung
Kartensammlung*

Literatura

- Andreozzi D., Panariti L. (2011): *“La libertà e il comodo”. La gestione dei boschi nella Contea di Gorizia (secolo XVIII)*. V: Alfani G., Rao R. (ur.): *La gestione delle risorse collettive. Italia settentrionale, secoli XII-XVIII*. Milano, Franco Angeli, 110-124.
- Antonini P. (1865): *Il Friuli Orientale*. Milano, F. Vallardi.
- Armiero M., Barca S. (2004): *Storia dell'ambiente. Una introduzione*. Roma, Carocci.
- Bertolotto S., Cevasco R. (2000): *Fonti osservative e fonti testuali. Le “Consegne dei boschi” e il sistema dell’“alnocoltura” nell’Appennino ligure orientale (1822)*. Quaderni storici, XXXV, 1, 87-108.
- Bianco F. (2001): *Nel bosco. Comunità alpine e risorse forestali nel Friuli in età moderna*. Udine, Forum.
- Bianco F. (2008): *La tragedia dei comunali*. V: Bianco F., Burgos A., Ferigo G. (ur.): *Aplis. Una storia dell'economia alpina in Carnia*. Tolmezzo, Consorzio Boschi Carnici, 83-160.
- Breschi M., Fornasin A., Serio N. (2004): *Un'isola e due popolazioni. Il Giglio tra i secoli XVII e XIX*. Revista de Demografia Historica, 22, 2, segunda época, 105-126.
- Britovšek M. (1964): *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Cavaciocchi S. (ur., 1996): *L'uomo e la foresta. Secoli XIII-XVIII*. Atti del convegno, Prato, 8-13 maggio 1995. Firenze, Istituto Datini.
- Cavazza S. (1991): *Una società nobiliare: trasformazioni, resistenze, conflitti*. V: Ca-

- vazza S. (ur.): *Gorizia barocca. Una città italiana nell'impero degli Asburgo*. Gorizia, Laguna, 211-227.
- Cavazza S. (2001): *Il capitanato di Francesco della Torre*. V: Cavazza S. (ur.): *Divus Maximilianus. Una contea per i Goriziani 1500-1619*. Gorizia, Edizioni della Laguna, 161-174.
- Cavazza S. et al. (2003): *Studi e documenti su Carlo Morelli e l'Istoria della Contea di Gorizia*. V: Morelli C. (ur.): *Istoria della Contea di Gorizia*. Vol. V. Gorizia, Laguna.
- Cossar R. M. (1941): *Il pittore Giorgio Liberal patrizio goriziano*. Archivio Veneto, 5, 19, 62-75.
- Covre P. (1977): *Bergamaschi a Trieste*. Trieste, Tip. moderna.
- Czoernig C. von (1969): *Il territorio di Gorizia e Gradisca*. Gorizia, Cassa di risparmio di Gorizia.
- Darovec D. (2004): *Davki nam pišejo kri. Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike*. Koper, Založba Annales.
- de Conti S. (1862): *Documenti raccolti e pubblicati in occasione di collocazione di busti enei sulla facciata del Duomo di Trieste in onore di Enea Silvio Piccolomini vescovo di Trieste poi Papa Pio 2., di Andrea Rapicio Vescovo di Trieste, Consigliere imperiale e di Rinaldo Scarlichio Vescovo di Trieste, Luogotenente dell'Austria interiore per ordine del nobile signor Stefano de Conti, Podestà di Trieste*. Trieste, Tipografia del Lloyd Austriaco.
- Della Bona G. D. (2003): *Osservazioni ed aggiunte di G. D. Della Bona sopra alcuni passi dell'Istoria della Contea di Gorizia di Carlo Morelli di Schönfeld*. V: Morelli C.: *Istoria della contea di Gorizia, IV (1855-1856)*. Gorizia, Laguna.
- di Porcia G. (1879): *Descrizione della Patria del Friuli fatta nel sec. XVII*. Udine.
- Fornasin A. (2001): *La popolazione del Friuli in età moderna. Conferme e nuove evidenze*. Memorie Storiche Forogiuliesi, 81, 207-238.
- Fornasin A. (2002): *Mercanti Lombardi in Friuli tra Cinquecento e Seicento*. V: Mocarelli L. (ur.): *Tra identità e integrazione. La Lombardia nella macroregione alpina dello sviluppo economico europeo (secoli XVII-XX)*. Milano, F. Angeli, 235-250.
- Fornasin A. (2003): *La Borsa e la Camera di commercio di Trieste (1755-1914)*. V: Finzi R. et al. (ur.): *Storia economica e sociale di Trieste*. Trieste, Lint, 143-190.
- Fornasin A., Panjek A. (2008): *Le conseguenze demografiche della guerra di Gradisca: il Friuli veneto e il Friuli arciducato*. V: Gaddi M., Zannini A. (ur.): *Venezia non è da guerra. L'Isontino, la società friulana e la Serenissima nella guerra di Gradisca (1615-1617)*. Udine, Forum Editrice Universitaria Udinese, 209-224.
- Fortunati M., Poggiani Keller R. (ur., 1995-2000): *Storia economica e sociale di Bergamo*. Bergamo, Fondazione per la storia economica e sociale di Bergamo - Istituto di studi e ricerche.
- Gams I. (2003): *Kras v Sloveniji v prostoru in času*. Ljubljana, Založba ZRC.
- Gestrin F. (1978): *Ein Beitrag zur Quantifizierung der bäuerlichen Handelstätigkeit im*

- späten Mittelalter und im 16. Jahrhundert in Slowenien. V: Schneider J. (ur.): *Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege. Vol. I. Mittelmeer und Kontinent*. Stuttgart, Klett-Cotta, 481-492.
- Gestrin F. (1985): *Ljubljanski Lanthieriji in trgovina v Fanu*. *Zgodovinski časopis*, 39, 193-201.
- Gestrin F. (1991): *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Granda S. (1985): *Kratek prerez zgodovine gozda in gozdarstva na Slovenskem - II*. V: Anko B. (ur.): *Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu. Gozdarski študijski dnevi 1985*. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, 67-73.
- Hassinger H. (1987): *Geschichte des Zollwesens, Handels und Verkehrs in den Östlichen Alpenländern vom Spätmittelalter bis in die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts*. Stuttgart, F. Steiner.
- Hassinger H. (1989): *Geschichte des Zollwesens, Handels und Verkehrs in den Östlichen Alpenländern vom Spätmittelalter bis in die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts*. Stuttgart, Steiner Verlag.
- Iancis P. (2001): *Manifattori e lavoranza. Le forme del lavoro a Gorizia nel Settecento*. Gorizia, Laguna.
- Iancis P. (2006): *Il "ritratto" di un paese (1775). Territorio, economia, società in un compendio di storia goriziana*. *Metodi e Ricerche*, n.s. XXV/2, 81-108.
- Joppi V. (1891): *Documenti goriziani del secolo XIV (continuazione)*. *Archeografo Triestino*, n.s., 17, 28-31.
- Kacin M. (2001): *Žiga Zois in italijanska kultura. Sigismondo Zois e la cultura italiana*. Ljubljana, ZRC SAZU.
- Kalc A. (2008): *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju. Priseljevanje kot gibalo demografske rasti in družbenih sprememb*. Koper, Založba Annales.
- Kandler P. (1858): *Storia del Consiglio dei Patrizi di Trieste*. Trieste, Lloyd austriaco.
- Kellenbenz H. (ur., 1982): *Wirtschaftsentwicklung und Umwelteinflussung (14.-20. Jahrhundert). Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Atti del convegno 30 marzo-1 aprile 1981. Wiesbaden, Steine.
- Kos M. (1948): *Srednjeveški urbarji za Slovenijo, II. Urbarji slovenskega Primorja, I. del*. Ljubljana, Akademija znanosti in umetnosti.
- Leverotti F. (2003): *Piccolo è bello, ma ignorato... Prime osservazioni su nuzialità e famiglia nel tardo Medioevo padano*. V: Breschi M. et al. (ur.): *Piccolo è bello. Approcci microanalitici nella ricerca storico-demografica*. Udine, Forum, 37-66.
- Malanima P. (1995): *Economia preindustriale. Mille anni: dal IX al XVIII secolo*. Milano, Mondadori.
- Malipiero D. (1843): *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500 del senatore Domenico Malipiero, parte 1. (Guerra co' Turchi)*. V: Longo F., Sagredo A. (ur.): *Archivio storico italiano*, IV, 1, t. 7.

- Melik A. (1950): *Planine v Julijskih Alpah*. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Mihelič D. (1985): *Kratek prerez zgodovine gozda in gozdarstva na Slovenskem - I*. V: Anko B. (ur.): *Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu*. Gozdarski študijski dnevi 1985. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, 61-66.
- Mihelič D. (2006): *Bamberški gozdni red za Kanalsko dolino in Koroško iz 1584*. Acta historico-oeconomica lugoslavicae, 10, 1, 51-58.
- Mihelič D. (2008): *Usoda gozdov na Slovenskem do 16. stoletja*. Ekonomska i ekohistorija, 4, 4, 27-51.
- Mocarelli L. (ur., 2002): *Tra identità e integrazione. La Lombardia nella macroregione alpina dello sviluppo economico europeo (secoli XVII-XX)*. Milano, F. Angeli.
- Moisesso F. (1623): *Historia della ultima guerra nel Friuli*. Venezia, appresso Barezzo Barezzi.
- Morassi L. (1997): *1420-1797. Economia e società in Friuli*. Udine, Casamassima.
- Morelli C. (2003): *Istoria della Contea di Gorizia, I-IV (1855-1856)*. Gorizia, Laguna.
- Panariti L. (1996): *La seta nel Settecento goriziano. Strategie pubbliche e iniziative private*. Milano, F. Angeli.
- Panariti L. (2003): *Assicurazione e banca. Il sistema finanziario triestino (secc. XVIII-XIX)*. V: Finzi R. et al. (ur.): *Storia economica e sociale di Trieste*. Trieste, Lint, 369-458.
- Panjek A. (1996): *Il miserabile paese. Lotte di potere, conflitti economici e tensioni sociali nella contea di Gorizia agli inizi del Settecento*. Metodi e Ricerche, 15, 2, 39-76.
- Panjek A. (1999): *L'economia di una città di confine. Gorizia tra Seicento e Settecento*. V: Cavazza S. (ur.): *Gorizia barocca. Una città italiana nell'impero degli Asburgo*. Gorizia, Laguna, 189-203.
- Panjek A. (2002): *Terra di confine. Agricolture e traffici tra le Alpi e l'Adriatico: la contea di Gorizia nel Seicento*. Gorizia, Edizioni della Laguna.
- Panjek A. (2003a): *Il paesaggio agrario del Carso. Caratteri, elementi ed evoluzione in età moderna e contemporanea*. Quaderni Vanoni, 1-2, 1-63.
- Panjek A. (2003b): *Chi costruì Trieste. Edilizia, infrastrutture, mercato immobiliare e servizi tra pubblico e privato (1719-1918)*. V: Finzi R. et al. (ur.): *Storia economica e sociale di Trieste*. Trieste, Lint, 643-758.
- Panjek A. (2004): *Fevdalna renta in agrarno gospodarstvo na Krasu na podlagi cenitev gospostev (1618-1634)*. Acta Histriae, 12, 2, 1-71.
- Panjek A. (2005a): *Valvasor e la montagna del ducato di Carniola (1689)*. V: Mathieu, J., Boscani Leoni S. (ur.): *Les Alpes! Pour une histoire de la perception européenne depuis la Renaissance*. Bern, P. Lang, 141-156.
- Panjek A. (2005b): *La diplomazia del vino e la "libera navigazione del mare Adriatico". Alla ricerca di una politica economica nel meridione austriaco (1500-1717)*. Histoire des Alpes - Storia delle Alpi, 10, 93-111.

- Panjek A. (2006): *Človek, zemlja, kamen in burja. Zgodovina kulturne krajine Krasa (Oris 16.-20. stoletje)*. Koper, Založba Annales.
- Panjek A. (2012): *Goriške duše 1566: prostorska, demografska in socialna struktura prebivalstva v ekonomski konjunkturi*. Acta Histriae, 20, 3, 459-484.
- Panjek A. (2014a): *Ex urbanitate, et non per vim. Alle origini della resistenza contadina a Tolmino: gli ultimi anni veneti (1507-1508)*. V: Fornasin A., Povolo C. (ur.): *Per Furio. Studi in onore di Furio Bianco*. Udine, Forum, 243-252.
- Panjek A. (2014b): *Integrirana ruralna ekonomija v zahodnem slovenskem prostoru v zgodnjem novem veku*. In: Mihelič D. (ur.): *Vizija raziskav slovenske gospodarske in družbene zgodovine*. Ljubljana, Založba ZRC.
- Panjek A., Beguš I. (2014): *Matajur e Colovrat. Ordinamento e sostenibilità del pascolo: un confronto tra i versanti veneto e asburgico nelle Alpi Giulie in età moderna*. Histoire des Alpes - Storia delle Alpi, 19, 35-55, 239-240.
- Panjek G. (1992): *La vite e il vino nell'economia friulana: un rinnovamento frenato (secoli XVII-XIX)*. Torino, G. Giappichelli.
- Pavlin V. (2007): *Goriško gospostvo na začetku 16. stoletja*. Kronika, 55, 2, 185-200.
- Pellegrini G. B. (1992): *Studi di etimologia, onomasiologia e di lingue in contatto*. Alessandria, Edizioni dell'Orso.
- Piussi P. (1976): *Un inventario forestale del XVIII secolo per i boschi costieri dell'Alto Adriatico*. Roma, Ministero dell'Agricoltura e delle Foreste - Collana verde, 41.
- Porcedda D. (1999): *La contea e la città*. V: Cavazza S. (ur.): *Gorizia barocca. Una città italiana nell'impero degli Asburgo*. Gorizia, Laguna, 146-161.
- Porcedda D. (2001): *Vito di Dornberg*. V: Cavazza S. (ur.): *Divus Maximilianus. Una contea per i goriziani 1500-1619*. Gorizia, Edizioni della Laguna, 233-236.
- Rajšp V. (1994): *Obsoška cesta v prometni politiki avstrijske države*. Kronika, 42, 1, 46-51.
- Reisp B. (1983): *Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Rith di Colenberg B. (1629): *Commentari della guerra moderna passata nel Friuli, e ne' confini dell'Istria, e di Dalmatia*. Trieste, appresso Antonio Turrini.
- Romano R., Spooner F.C., Tucci U. (1960-1961): *Le finanze di Udine e della Patria del Friuli all'epoca della dominazione veneziana*. Memorie storiche Forogiuliesi, 44, 235-267.
- Rossi P. (2003): *Lo scienziato*. V: Villari R. (ur.): *L'uomo Barocco*. Roma - Bari, Laterza.
- Rupel M. (1969): *Janez Vajkard Valvasor*. V: Reisp B. (ur.): *Valvasorjevo berilo*. Ljubljana, Mladinska knjiga, 495-516.
- Rutar S. (1972): *Zgodovina Tolminskega (1882)*. Nova Gorica, Goriški muzej.
- Rutar S. (1997): *Poknežena Grofija Goriška in Gradiščanska (1893)*. Nova Gorica - Ljubljana, Branko - Jutro.

- Sansa R. (1996): *Usi del bosco: modalità di attivazione delle risorse a confronto*. Storia urbana, 76/77, 203-212.
- Sansa R. (2004): *Loro verde. I boschi nello Stato pontificio tra XVIII e XIX secolo*. Bologna, Clueb.
- Sansa R. (2012): *Una risorsa molti significati: l'uso del bosco nelle regioni italiane in età preindustriale*. V: Alfani G., di Tullio M., Mocarelli L. (ur.): *Storia economica e ambiente italiano (ca. 1400-1850)*. Torino, Franco Angeli, 256-272.
- Scott J. C. (1998): *Seeing like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven - London, Yale University Press.
- Simoniti V. (1990): *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje, Mohorjeva družba.
- Simoniti V. (2000): *(Notranje) avstrijsko-beneška vojna 1615-1617/18*. Goriški letnik, 27, 109-130.
- Sprandel R. (1998): *Von Malvasia bis Kötzschenbroda. Die Weinsorten auf den spätmittelalterlichen Märkten Deutschlands*. Stuttgart, Steiner.
- Stasi A. (2001a): *I Formentini*. V: Cavazza S. (ur.): *Divus Maximilianus. Una contea per i goriziani 1500-1619*. Gorizia, Edizioni della Laguna, 245-248.
- Stasi A. (2001b): *I Lantieri*. V: Cavazza S. (ur.): *Divus Maximilianus. Una contea per i Goriziani 1500-1619*. Gorizia, Laguna, 242-244.
- Šorn J. (1984): *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor, Obzorja.
- Štih P., Simoniti V. (2009): *Na stišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana, Modrijan.
- Tagliaferri A. (ur., 1976): *Relazioni dei rettori veneti in Terraferma. Vol. V, Provveditorato di Cividale del Friuli - Provveditorato di Marano*. Milano, Giuffrè.
- Trebbi G. (1998): *1420-1797. La storia politica e sociale*. Udine, Casamassima.
- Tremel F. (1969): *Wirtschafts- und Sozialgeschichte Österreichs*. Wien, Franz Deuticke.
- Tucci U. (1977): *La strada alpina del Predil e Venezia*. V: Huter F., Zwanowetz G. (ur.): *Erzeugung Verkehr und Handel in der Geschichte der Alpenländer*. Innsbruck, Universitätsverlag Wagner, Tiroler Wirtschaftsstudien, 33, 351-375.
- Vale G. (1943): *Una statistica goriziana del 1566*. Ce fastu - Bollettino della Società filologica friulana, 19, 238-241.
- Valenčič V. (1956): *Nekdanji deželno knežji gozdovi na Primorskem*. Gozdarski vestnik, 14, 233-234, 236.
- Valenčič V. (1957): *O gozdarski politiki osemnajstega stoletja*. Gozdarski vestnik, 15, 234-237, 281-288.
- Valentinitsch H. (1975): *Ferdinand II. Die innerösterreichischen Länder und der Gradiskanerkrieg 1615-1618*. V: Urban P., Sutter B. (ur.): *Johannes Kepler (1571-1971). Gedenkschrift der Universität Graz*. Graz, Leykam, 497-539.

- Valentinitsch H. (1978): *Italienische Unternehmer im Wirtschaftsleben der innerösterreichischen Länder 1550-1650*. V: Schneider J. (ur.): *Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege*. Vol. I. Mittelmeer und Kontinent. Stuttgart, Klett-Cotta, 695-708.
- Valentinitsch H. (1981): *Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575-1659. Produktion, Technik, rechtliche und soziale Verhältnisse, Betriebsbedarf, Quecksilberhandel*. Graz, Historische Landeskommission für Steiermark.
- Valentinitsch H. (1982): *Idria und Fragen der Umweltgestaltung*. V: Kellenbenz H. (ur.): *Wirtschaftsentwicklung und Umwelteinflussung (14.-20. Jahrhundert)*. Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte: *Atti del convegno 30 marzo-1 aprile 1981*. Wiesbaden, Steine, 57-72.
- Valentinitsch H. (1990): *"Wein für den Kaiser!". Die Versorgung des wiener Kaiserhofes und der grazer Zentralbehörden mit Wein und Lebensmitteln aus Triest und der Steiermark 1619-1705*. V: Weinkultur. Katalog der Steirischen Landesausstellung 1990, hg. vom Kulturreferat der Steiermärkischen Landesregierung. Graz, 177-190.
- Valvasor J. V. (1689): *Die Ehre des Herzogthums Crain*. Nürnberg - Laibach, zu finden bey Wolfgang Moritz Endter.
- Vilfan S. (1971): *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege aus der Sicht der Ranzionierungen, der Steuern und der Preisbewegung*. V: Pickl O. (ur.): *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*. Graz, Lehrkanzel für Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Universität Graz, 183-192.
- Westermann E. (ur., 1997): *Bergbaureviere als Verbrauchszentren im vorindustriellen Europa. Fallstudien zu Beschaffung und Verbrauch von Lebensmitteln sowie Roh- und Hilfsstoffen (13.-18. Jahrhundert)*. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 130.
- Zannini A. (2012): *Un ecomito? Venezia (XV-XVIII sec.)*. V: Alfani G., di Tullio M., Mocarelli L. (ur.): *Storia economica e ambiente italiano (ca. 1400-1850)*. Torino, Franco Angeli, 100-113.
- Zilli S. (1992): *"I boschi alti e negri". La foresta di Ternova tra età moderna e contemporanea*. Annali di storia isontina, 5, 5-35.

Kazalo krajevnih imen

A

Afrika 126
Ajdovščina 98, 104
Ajello 27
Almaden 107
Alpe 8, 29, 88, 97
Anglija 123, 126
Anhovo 38, 49
Apenini 115
Avstrija 9, 20, 28, 51, 61, 70, 78, 92, 105,
107, 119, 121, 122, 126, 127, 130

B

Bača 103, 113
Banjšice 32, 38, 48
Banjška planota 37
Batuje 32, 37, 38, 43, 48
Beljak 68, 74
Benečija 89
Beneška republika 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16,
17, 20, 23, 39, 40, 41, 42, 51, 52, 56, 57,
61, 62, 65, 66, 76, 81, 86, 88, 92, 93, 97,
98, 103, 104, 105, 107, 109, 110, 111,
112, 114, 121, 122, 129

Benetke 7, 8, 11, 13, 17, 20, 21, 22, 23, 39,
41, 42, 44, 45, 46, 47, 51, 52, 54, 56, 60,
61, 66, 69, 70, 74, 78, 79, 85, 88, 92, 97,
98, 104, 112, 121, 127
Bergamo 9, 43, 119, 120, 121, 122, 123,
124, 127, 129, 130, 131, 132
Bilje 23, 38, 49
Bogenšperk 126
Bohinj 107
Bohinjska Bistrica 127
Borjana 13
Bovec 13, 16, 65, 67, 74, 81, 86, 87, 92,
103, 104
Breginj 13
Brescia 43, 121
Bruck an der Mur 61
Bukovica 38, 49

C

Celje 29
Celovec 61, 62, 65, 68, 69, 74, 75, 76, 79,
82, 84
Cerkniško jezero 125, 126
Cerkno 97

Crauglio 38, 49
Cusano 12, 16, 21

Č

Čedad 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 28,
39, 54, 74, 104, 107
Čepovan (gornji in spodnji) 38, 50, 98
Črniče 37, 38, 43, 48
Chiopris 50

D

Danska 126
Deskale 32, 38, 48
Devin 45, 102, 110
Dolenjska 78
Dolnje Cerovo 38, 49
Drežnica 13
Dunaj 84, 126

E

Evropa 32, 47, 48, 93, 119, 123, 127, 129,
130

F

Fano 120
Fara 27
Fiumicello 27, 112
Francija 123, 126
Furlanija 7, 8, 11, 12, 13, 20, 21, 22, 26, 27,
28, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42,
44, 45, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 62, 65,
66, 67, 69, 70, 74, 76, 78, 85, 88, 92, 97,
104, 111, 112, 121, 131

G

Gorenja Trebuša 104
Gorenjska 107, 123, 127
Gorica 7, 8, 14, 16, 17, 23, 25, 26, 27, 28,
29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40,
41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 54,
56, 57, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 68, 69,
70, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85,
88, 89, 90, 91, 92, 93, 98, 102, 103, 104,
105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113,
119, 121, 122, 129, 131

Goriška brda 26, 27, 32, 34, 35, 36, 37, 38,
40, 54, 56, 63, 66, 76, 80, 83
Gornja Vrtojba 38, 49
Gornje Cerovo 38, 49
Gradec 18, 62, 64, 84
Gradišče ob Soči 8, 26, 27, 30, 31, 32, 44,
51, 52, 54, 55, 56, 57, 104, 110, 111
Grgar 32, 38, 48

H

Homec 13
Hrvaška 40, 78, 121, 126
Huancavelica 107
Hubelj 104

I

Idrija 22, 38, 49
Idrija 16, 111, 112
Isola del Giglio 33
Istra 28, 45, 52, 56, 60, 62, 92, 98, 102, 111
Italija 9, 47, 69, 75, 121, 123, 126
Izola 33

J

Jadran 9, 18, 29, 60, 62, 78
Jadransko morje 111, 112
Jalisco 37, 38, 50
Javornik 127
Joannis 27
Juljske Alpe 8, 53, 85, 93, 96, 97, 102, 107,
111, 113, 114, 115, 116

K

Kacempoh 89
Kamnje 32, 37, 38, 43, 48
Kanal 74, 112
Kanalska dolina 39, 65, 74
Karavanke 107
Klobučar 89, 106
Kluže 74
Kneža 88, 113
Kobarid 17, 20, 74, 87, 92, 104, 112
Kobariški kot 13
Kojško 38, 49
Kolovrat 88, 89, 93, 97, 112, 115
Koper 28, 121
Kopovišče 89
Koroška 8, 62, 70, 76

Koroška 39, 43, 47, 48, 59, 60, 61, 65, 66,
68, 69, 70, 75, 76, 78, 79, 80, 82, 83, 84,
123, 126, 127, 130

Kranj 29

Kranjska 43, 45, 47, 52, 65, 78, 82, 85, 88,
99, 102, 107, 120, 121, 122, 123, 124,
125, 126, 127, 129, 131, 132

Kras 34, 44, 45, 52, 53, 92, 98, 102, 103,
109, 111, 115, 122

Kred 13

Krmin 21, 25, 27, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 38,
40, 43, 50, 66, 105

Krn 88, 89, 113

Kromberk 37, 38, 48, 98

L

Laška seč 16

Lazna 98

Ligurija 115

Litija 126

Ljubljana 29, 65, 78, 82, 109, 110, 121, 123,
126, 127, 128, 129

Ločnik 38, 49

Logje 13

Lokavec 37, 38, 48

Lokve 98, 111

Lombardija 33, 122, 129

M

Madžarska 40, 121

Mariano 50

Maribor 29

Matajur 88, 97, 112, 115

Medana 50

Medea 55, 81

Milje 28

Miren 38, 49

Mislinja 127

Moša 27

Most na Soči 112

N

Nadiška dolina 12, 112

Nadiža 13

Nemčija 47, 104, 123, 126

Nogaredo 38, 49

Notranja Avstrija 41, 60, 62, 79

O

Oberdrauburg 66

Oglej 11, 14, 53, 55

Orehek 104

Orehovlje 38, 49

P

Padova 43, 47

Padška nižina 100

Palmanova 28

Panovec 110

Pavia 33

Peč 38, 49

Peru 107

Petrovo Brdo 103, 113

Pevma 38, 49

Piran 28

Podbrdo 103

Podgora 38, 49

Podsena 38, 49

Posočje 7, 13, 17, 23, 39, 47, 48, 60, 65, 74,
75, 88, 92, 96, 102, 103, 107, 109, 111,
112

Postojna 110

Pozabljeno 127

Predalpe 93, 102

Predil 75

Prem 45, 78

Primorje 98, 122

Prosek 74

Prvačina 38, 48

Ptuj 29, 121, 129, 131

Pušja vas 74, 78

R

Rablje 74

Radeče 124

Radovljica 107

Ravnica 98

Reggio Emilia 128

Rihemberk 102, 110, 121

Rim 14, 17, 125

Romans 38, 49

Ruda 27

Rupa 38, 49

S

Salzburg 69

Santa Maria in Valle 20

Sedlo 13
 Selo 43
 Senožče 45, 102
 Slapišče 88, 91, 113
 Slovenija 40, 44, 104, 121, 123, 127, 129
 S. Nicolò di Levata 27
 Socerb 102
 Soča 30, 31, 39, 44, 67, 71, 101, 106, 110, 111, 112, 113
 Solkan 32, 38, 48, 111
 Spodnja Idrija 104
 Stanovišče 13
 Stara Fužina 127
 Staro selo 13, 17
 Stražce 112
 Sužid 13
 Sv. Andrej 38, 49
 S. Vito di Crauglio 27
 Sv. Rok 38, 49
 S. Zili pri Ogleju 27

Š

Šempas 29, 38, 48
 Šempeter 32, 38, 49
 Škofja Loka 29
 Šlovrenc ob Soči 38
 Šmartno (v Brdih) 80
 Šmaver 38, 49
 Španija 107, 126
 Štajerska 45, 47, 52, 121, 131
 Štajerska (južna) 78
 Števerjan 38, 49, 54
 Štivan pri Devinu 39, 60
 Švarcenek 102, 110

T

Tablja 75
 Tapogliano 27
 Telgate 123
 Tilment 44
 Tolmin 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 54, 67, 88, 89, 92, 93, 99, 100, 102, 103, 107, 108, 109, 111, 112

Tolminka 88, 89, 111, 113
 Trbiž 65, 69, 70, 74, 80, 81, 82
 Trebuša 98, 104, 112
 Trenta 103
 Treviso 43
 Tricesimo 13
 Trnovo 13, 101, 111
 Trnovska planota 98
 Trnovski gozd 92, 102, 110, 111
 Trst 28, 56, 60, 61, 62, 74, 78, 104, 109, 113, 121, 122, 123, 127, 128, 129, 131

V

Varese 33
 Vicenza 43
 Videm 8, 21, 28, 109
 Villa Vicentina 27
 Vipava 37, 45, 102, 104
 Vipavska dolina 26, 32, 34, 36, 37, 43, 74, 78, 98, 102, 121, 122
 Visco 27
 Voglarji 98
 Vogrsko 38, 49
 Volče 18, 74
 Vrtojba 38, 49
 Vzhodne Alpe 108

W

Worms 16

Z

Zadlaščica 89, 113
 Zadlaz 88
 Za Skalo 16
 Zgornje Posočje 13, 17, 34, 54, 92

Ž

Ždoba 112
 Železniki 107

Univerzitetna založba **Annales**

